T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE İNSANİ GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yüksek Lisans Tezi

Eda ÜNALAN

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE İNSANİ GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yüksek Lisans Tezi

Eda ÜNALAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Ankara-2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/200…)

Tezi Hazırlayan

Öğrencinin Adı ve

Soyadı

……

İmzası

……

TEŞEKKÜR

Lisans, yüksek lisans ve tez sürecim boyunca kendisinden pek çok şey öğrendiğimim tez danışmanım Doç. Dr. Serdal Bahçe'ye katkıları ve sabrı için çok teşekkür ederim.

Bu tezin tamamlanmasında büyük emeği olan, en umutsuz anımda bana destek olan, tezdeki verilerin düzenlenmesi ve grafiklerin hazırlanmasında zamanını ve ilgisini benden esirgemeyen sevgili arkadaşım Ozan Mutlu'ya çok teşekkür ederim.

Süreç boyunca elini hep omzumda hissettiğim, tezin düzenlenmesinde de katkıları olan arkadaşım Yıldız Zeliha Taşdirek'e; yine tez süreci boyunca verdikleri destek ve varlıkları için ayrı ayrı Tuğba Şencan, Ekin Değirmenci, Pelin Tuştaş ve Hasan Can Karakuş'a teşekkürü borç bilirim.

İyi ki var dediğim; bana her zaman güç veren yoldaşım Mehmet Özgür Dinç'e tez süreci boyunca da aynı gücü verdiği ve stresli dönemlerimde gösterdiği sabır için teşekkür ederim.

Son olarak; sonsuz sevgileri ve emekleri için sevgili aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**
İÇİNDEKİLER ..... **ii**
KISALTMALAR ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **v**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
SOSYAL REFAHA FARKLI YAKLAŞIMLAR

1.1 Faydacılık 7
1.1.1. Faydacı Yaklaşıma Yönelik Eleştiriler 11
1.2 Rawls'un Yaklaşımı 13
1.2.1 Rawls'a Yönelik Eleştiriler 15
1.3 Amartya Sen'in Yaklaşımı 18
1.3.1 Amartya Sen'e Yönelik Eleştiriler 22

İKİNCİ BÖLÜM
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSANİ GELİŞME YAKLAŞIMI ve İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

2.1 İnsani Gelişme 25
2.2 İnsani Gelişim Endeksi ve Ölçümü 30
2.2.1 İnsani Gelişim Endeksi'nin Ölçülmesi 36
2.3. İnsani Gelişme Endeksine Yönelik Eleştiriler 39
2.4 İnsani Gelişme, Temel İhtiyaçlar ve Neoliberalizm 48
2.4.1 Neoliberalizm ve İnsani Gelişme 51
2.4.2 Kamusal Harcamalar ve İnsani Gelişme 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AMPİRİK ÇALIŞMA

3.1 Ampirik Literatür 60
3.2 İstatistiksel Analizler 68
3.3. Ekonometrik Analiz 80
SONUÇ 90
KAYNAKLAR 94
ÖZET 103
ABSTRACT 104

KISALTMALAR

BM : Birleşmiş Milletler

İGR : İnsani Gelişim Raporu

İGE : İnsani Gelişim Endeksi

BMKP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

MEW : Measure of Economic Welfare

GSYH : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

UNRISD : United Nations Research Institute for Social Development

OECD : Organization for Economic Co-operation and Development

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: İnsani Gelişme Raporları Üst Başlıkları 30

Tablo 2: Endeks Hesaplamasında Bileşenleri Maksimum ve Minimum Değerleri 43

Tablo 3: İnsani Gelişim Yaklaşımlarının Farklılıkları 49

Tablo 4: Temel Değişkenlerin Dönem Boyunca Ülkelere Göre Ortalama Değerleri 73

Tablo 5: Alt Dönemler İtibarıyla Değişkenlerin Ortalama Değerleri 79

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İnsani Gelişim Endeksinin Hesaplanması 44

Şekil 2: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi 45

Şekil 3: Cinsiyet Gelişim Endeksi 46

Şekil 4: Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi 47

Şekil 5: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi 48

Şekil 6: İnsani Gelişme ve Büyüme 68

Şekil 7: İnsani Gelişme ve Gelir Dağılımı 69

Şekil 8: İnsani Gelişme ve İş Gücüne Katılım 70

Şekil 9: İnsani Gelişme ve Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları 71

Şekil 10: Büyüme Ortalamaları 76

Şekil 11: İnsani Gelişim Ortalamaları 76

Şekil 12: İş Gücüne Katılım Oranı Ortalamaları 77

Şekil 13: Gini Katsayısı Ortalamaları 78

Şekil 14: Kişi Başına Düşen Hükümet Harcaması Ortalamaları 78

GİRİŞ

Nazım Hikmet 1935 yılında “Taranta Babu’ya Mektuplar”da şöyle yazmaktadır:

“bir öyle şaşılası
dünya ki burası
bollukla ölüyor,
kıtlıkla yaşıyor.
varoşlarda hasta, aç kurtlar gibi
insanlar dolaşıyor
ambarlar kilitli
ambarlar buğdayla dolu
tezgahlar
ipekli kumaşla dokuyabilir
topraktan güneşe kadar giden yolu.
insanlar yalın ayak
insanlar çıplak
bir öyle şaşılası
dünya ki burası,
balıklar kahve içerken
çocuklar süt bulamıyor.
insanları sözle besliyorlar,
domuzları patatesle”

Bu satırların yazılmasının üzerinden 81 yıl geçmesine rağmen yoksulluk, eşitsizlik ya da daha genel bir ifadeyle insani yaşam koşullarındaki yetersizlik hala yakıcı bir sorun olarak varlığını koruyor. Dünya'nın pek çok yerindeki sınıfsal mücadelelere veya kimlik mücadelelerine baktığımızda ve bu gündemlerin uluslar arası örgütlerin mücadele programlarının önceliğini oluşturduğunu düşündüğümüzde ortada önemli bir sorun olduğu doğrulanıyor. Görünen tabloyu rakamsal olarak ifade edecek olursak; Dünya Bankası'nın 2012 yoksulluk verilerine göre dünya nüfusunun %12.7'si günde 1.90 doların altında gelir elde etmektedir. Bu rakamlar sadece mutlak yoksulluk verileridir. Yani elde edilen gelir dışında insanların sahip oldukları olanakları ya da insani gelişim yaklaşımı perspektifinden sahip oldukları yapabilirlikleri ve tercih etme özgürlüklerini de yoksulluk göstergeleri içerisine dahil ettiğimizde bu oran çok daha büyüyecektir.

Gelir dağılımı açısından ise 2016 Dünya Ekonomik Forumunda İngiliz yardım kuruluşu Oxfam tarafından sunulan rapor dikkat çekicidir. Oxfam'ın raporuna göre; dünyada gelir eşitsizliği giderek artarken, 62 "süper zenginin" toplam serveti dünyanın nüfusunun en fakir olan yarısından daha fazladır[1].

2016 G-20 Hangzhou zirvesinde liderler tarından yapılan şu ortak açıklama da yoksulluk ve eşitsizlik sorunuyla toplumların uzunca bir süredir karşı karşıya kaldığını ve çözüm yoluna dair sürekli yeni tartışmalar yapıldığını ve politikalar üretildiğini göstermektedir: *" Kimseyi arkada bırakmasın diye, tüm insanları kapsayan, özellikle kadınlar, gençler ve dezavantajlı gruplar içinde daha nitelikli işler yaratmak, eşitsizlikleri ve yoksulluğu ortadan kaldırmak ve ekonomik*

[1] http://www.ntv.com.tr/dunya/62-super-zengin-dunyanin-geri-kalan-yarisindan-daha-fazla-servete-sahip,ED0YBTn0vk21tcmxtZc8eQ

büyümenin herkesin ve her ülkenin ihtiyaçlarına hizmet etmesini sağlamak için çalışacağız"[2].

Mutlak yoksulluk ya da gini katsayısı ölçütleriyle gözlemlenen yoksulluk ve eşitsizlik verileri bize sorunun yalnızca küçük bir boyutunu göstermektedir. İnsani gelişim yaklaşımının özgünlüğü ise sorunu çok daha kapsamlı bir boyutta ele alarak gelişmeyi yalnızca ekonomik göstergelerle değil aynı zamanda yapabilirlik ve tercihlerin de bu sürece dahil edilmesiyle tanımlamaya çalışmasıdır. İnsani gelişim yaklaşımın teorik temellerinin başlıca öncü iki ismi Mahbub ul Haq ve Amartya Sen olmuştur. Yaklaşımın öncülü ise yine bu iki isim tarafından da sıkça tartışılan ve özellikle Dünya Bankası'nın kalkınma yaklaşımının çerçevesini oluşturan temel ihtiyaçlar yaklaşımıdır. İnsani gelişim yaklaşımı temel ihtiyaçlardan ayıran başlıca nokta, insani gelişim için gereken zorunlu ihtiyaçlar yanında Amartya Sen'in sıklıkla tartıştığı yapabilirlik ve tercihlerin de kapsama dâhil edilmesidir. Yaklaşımın bugün geldiği noktada insani gelişimin gereklilikleri sadece teorik düzeyde tartışılır olmaktan çıkmış; öte yandan ampirik düzeyde de insani gelişim endeksiyle ölçülebilir hale gelmiştir.

Birleşmiş Milletler Kalkıma Programı (BMKP) çerçevesinde gündeme alınan ve uygulamaya koyulan insani gelişme yaklaşımının, sorunun çözümü olmasa da hafifletilmesi konusunda, %51'i kadın olmak üzere 33 ülkede insanların hukuki yardıma erişebilme olanağı kazanması, %42'si kadın olmak üzere yeni iş olanakları, 35 ülkede afetler ve iklim değişikleriyle mücadele edebilecek düzenlemeler

[2] http://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2016/09/07/g20-leaders-welcome-launch-of-inclusive-business-platform.html

yapılması gibi yarattığı olumlu sonuçlar vardır[3]. İnsani gelişme endeksi yönüyle, istatistiksel olarak tabloya bakarsak da, insani gelişim endeksinin çalışmada yer alan 114 ülke üzerinden dünya ortalamasının, 1996 ve 2013 yılları için, 0.61'den 0.70'e yükseldiği görülmektedir. Sonuç olarak süreç eşitsizliğin tamamen ortadan kaldırılması gibi bir sonuç doğurmasa da olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Yoksulluk, eşitsizlik, insan hakları ihlali, kişisel ve toplumsal özgürlüklerin sınırlandırılması gibi dünyanın gündeminde yer alan pek çok soruna ilişkin mevcut tartışmalar ve çözüm önerileri içerisinde bugün en ileri noktada duran yaklaşım insani gelişmedir. Dolayısıyla bu çalışmanın güncel bir sorundan yola çıkarak insani gelişme yaklaşımına odaklanmasının gerekçesi de budur. Sosyal refah tartışmalarında faydacılıkla başlayan sürecin çeşitli dönüşümlerle bugüne gelmesi sürecin teorik olarak ele alınmasını; sosyal refah açısından insani gelişmenin mevcut durumda somut olarak yarattığı etki ise çalışmada bazı ampirik analizler yapılmasını gerekli kılmıştır. Ampirik analizde ise büyüme, iş gücüne katılım oranı, gini katsayısı ve kişi başına düşen hükümet harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Büyüme ile insani gelişme arasında güçlü bir ilişki olduğuna dair literatürde bir savunu vardır. İnsani gelişme yaklaşımının teorik içeriğine bakıldığında ise bu konuda büyümenin tek başına insani gelişme üzerinde bir etki yaratmayacağı ancak insani gelişme hedefleri doğrultusunda değerlendirildiğinde insani gelişmeyi olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla büyümeye teoride de bu kadar atıf varken bunun ampirik analize dahil edilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

[3] http://infocus.undp.org/en/

Kamu harcamaları da insani gelişimin arttırılabilmesi için mutlaka olması gerekenler arasındadır. Ancak kamu harcamaları geniş bir başlıktır. Dolayısıyla bunu daha özelleştirerek; kamu harcamalarından asıl kastedilenin eğitim, sağlık gibi sosyal refahı arttırmaya yönelik yapılan harcamalar olduğunu belirtmek gerekir. Çalışmada, kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisi kişi başına düşen hükümet harcamaları üzerinden sınanmaktadır.

Gelir dağılımında adaletin sağlanması, toplumdaki kişilerin istihdam edilebilirliği bir toplumun sosyal refahına ilişkin temel göstergelerden başlıcalarıdır. Bu açıdan, bu göstergeler insani gelişmenin sürdürülebilmesi ve ilerletilebilmesiyle de doğrudan ilişki içindedir. Çalışmada gelir dağılımı ve istihdam ölçütü olarak gini katsayısı ve iş gücüne katılım oranı kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizine bu iki göstergenin de dahil edilmesinin sebebi temelde yoksulluk ve eşitsizlik gerçeği ile hala yüzleştiğimiz günümüzde, insani gelişim yaklaşımının sunabileceği çözüm yolları tartışılıyorken, seçilmiş değişkenlerin iktisadi boyutuyla insani gelişme üzerinde ne gibi sonuçlar yaratabileceğini göstermektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL REFAHA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Sosyal refah anlayışının kökleri, bireysel faydadan yola çıkarak toplam faydayı maksimize etme uğraşı içerisinde olan faydacılık yaklaşımına dayanmaktadır. Sosyal refah konusunda sadece bireyden yola çıkarak başlayan tartışmalar, daha sonra Rawls'un toplumdaki en kötü durumda olan bireyin refahını gözeten adalet kuramı ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan, teorik temellerini Amartya Sen'in attığı insani gelişim yaklaşımıyla toplumsal olarak giderek daha kapsayıcı bir noktaya gelmiştir. Sosyal refah anlayışının en ilkel halini faydacılık olarak kabul edersek; sosyal refah içerisindeki bireyci anlayışın giderek daha toplumsal bir görünüme bürünmesi; yoksulluk ve eşitsizlik gibi konuları da sosyal refah kapsamına dahil etmesi ve son olarak insani gelişme yaklaşımı ile en ileri haline kavuşmuştur. Dolayısıyla, bu gelişim sürecini daha detaylı incelemek insani gelişim yaklaşımına da tarihsel bir bakış açısı kazandıracaktır.

1.1 Faydacılık

Faydacılığın teorik temelleri 18. yy'da J. Bentham tarafından atılmıştır. Bentham, 1781 yılında yayınlanan "An Introduction to the Principles and Morals and Legislations" adlı kitabının başında insan doğasının acı ve hazzın egemenliği altında olduğunu belirtmiştir (Bentham, 2005:11). Yani Bentham'a göre, bütün insan güdüleri, hazza ulaşmak ve acıdan kaçınmak arzusundan kaynaklanan güdülerdir (Hunt, 2002:170).

Faydacılık yaklaşımı, "daha fazla insan için daha fazla mutluluk" formülasyonuna dayanmaktadır. Mutluluk ise faydaların toplamından oluşmaktadır. Bentham'ın ifadesiyle; toplum, bireylerden oluşan simgesel bir vücuttur. O halde toplumun çıkarı nedir? Toplumu oluşturan bazı üyelerin çıkarlarının toplamıdır (Bentham, 2005:12). Formülasyona göre, bir tarafta hazzın diğer tarafta ise acının tüm değerleri toplanır. Dengenin haz tarafında olması, kişisel çıkarı yansıtmasıyla birlikte toplumda da olumlu bir eğilim yaratacakken, acı tarafında olması toplum için olumsuz eğilim yaratacaktır. Hazzın ve acının değeri ise yedi koşula bağlıdır: 1. Yoğunluğu 2. Süresi 3. Belirli ya da belirsiz olması 4. Yakınlık ya da uzaklığı 5. Verimliliği 6. Saflığı 7. Ölçüsü (Bentham, 2005:39-40).

Bentham, faydacılık literatürünün önünü açmakla birlikte kendisinden sonra gelecek marjinalist kuramın temel varsayımlarından biri olan azalan marjinal fayda ilkesinin de temellerini atmıştır. "Jeremy Bentham's Economic Writings" kitabında şu ifadeler yer almaktadır:

> Servet ve değer terimleri birbirini açıklar. Bir eşya servet kütlesi bileşimine biraz değeri varsa girebilir. Servetin ölçüsü bu değerin derecesindedir. Bütün

> değerler fayda üzerine kurulur. (…) Faydanın olmadığı yerde hiçbir değer olamaz (Bentham'dan aktaran Hunt, 200:177).

Bentham'dan sonra faydacı yaklaşımın önde gelen isimlerinden bir diğeri J.S. Mill'dir. Mill, 1861 yılında yayınlanan "Faydacılık" adlı kitabında faydacılığa dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

> Fayda veya en büyük saadet ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden görüş, hareketlerimizin bize vermekte oldukları mutluluk nispetinde iyi sayar. Mutluluğun zıddı olan şeyleri getirdikleri nispette fena görür. Mutluluktan haz veya acının yokluğu kast edilir [4](Mill, 1965:15).

Mill, toplam fayda yaklaşımında Bentham'ın açtığı yoldan ilerleyerek; mutluluk toplamını çoğaltmayan ya da çoğaltmaya meyletmeyen bir fedakarlığı faydasız saymaktadır (Mill, 1965:32).

Mill'in faydacılık yaklaşımı Bentham'dan belli noktalarda ayrışmaktadır. Mill, en yüksek mutluluğu sağlama amacı doğrultusunda sadece nicel ölçütlerin değil nitel ölçütlerin de dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Mill'e göre, niteliğin ölçütü ve onu niceliğe göre ölçme kuralı, onları tatmış olanların tercihidir ki bu da en iyi karşılaştırma aracıdır (Mill, 1965:23). Mill, mutluluğun farklı türleri ve nitelikleri arasındaki hiyerarşiyi, sosyal etkileşimlerin bireyin davranışları üzerindeki önemini ve bireylerin daima kendi çıkarları konusunda en doğru kararı veremeyeceğini kabul etmektedir (Stanton,2007:5).

Genel "iyi" konusunda ise bireyden yola çıkarak toplumsallığa varmaktadır. Derece farkı çok da olsa her insan, kamunun menfaati, genel hayır için ilgi ve doğal, bireysel bir sevgi gösterme gücünü taşımaktadır (Mill, 1965:28). Büyük kısmı

[4] Kitapta yer alan bazı kelimeler alıntıda güncelleştirilmiştir.

bireyin mutluluğuna yönelen faaliyetler, genel mutluluğu da tanımlamaktadır (ibid, s.35).

Faydacılık, özellikleri itibariyle sonuççuluk, refahçılık ve en yüksek toplam olmak üzere üç bileşene bölünmektedir (Sen, 2004:84). Sonuççu yaklaşımın izlerine, Bentham'ın ifadesinde rastlamak mümkündür. Bentham'a göre; fayda ilkesi, çıkarı söz konusu olan topluluğun mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimine göre onaylanan ya da onaylanmayan her davranışı kapsar (Bentham, 2005:12). Yani burada normatif ilkelere dair bir tartışmaya gerek olmaksızın sadece sonuca odaklanılması gerektiği savunulmaktadır. Refahçılık yaklaşımı, sonuççuluğun bir bütünleyenidir. Buna göre, her faaliyet ortaya çıkardığı faydaya göre değerlendirilmektedir (Sen,2004: 84). En yüksek toplam yaklaşımı ise faydanın kişiler arasındaki dağılımına bakmaksızın toplamda gerçekleşecek artışa odaklanmaktadır. Örneğin, aşırı uçta zenginleri ve yoksulları barındıran bir toplumda, zenginlerin faydasında meydana gelen bir artış toplam faydayı artıracağı için; faydacı yaklaşıma göre, toplam refah ya da mutlulukta da bir artış meydana gelecektir.

Faydacılığa göre yeniden dağılımda eşitlik sağlamak iki koşula bağlıdır. Birincisi, bireyler gelirin marjinal faydasında aynı fonksiyona sahip olmalıdırlar. İkincisi bireylerin faydası kardinal olarak ölçülebilmelidir. Faydacı eşitlik durumunu Sen, saf bölüşüm problemi olarak tanımlamaktadır. Problem, homojen bir parçanın gruptaki kişilere bölünmesidir. Her birey daha büyük parçadan daha büyük fayda sağlar ve faydası azalan oranda artmaya devam eder. Faydacı amaç, bölüşüme aldırmaksızın toplam faydanın maksimize olmasıdır. Fakat bu, herkesin marjinal faydasının eşit olmasına bağlıdır (Sen, 1979:198). Sen'in *Equality of What?*

makalesinde verdiği örnek, faydacılık yaklaşımın toplumdaki bireyler üzerinde yarattığı sonucu göstermektedir. Örnekte biri engelli A kişisi, biri de sağlıklı B kişisi ele alınmıştır. Faydacı yaklaşıma göre, engelli olan A kişisi, B kişisine göre gelirin her düzeyinden daha az fayda sağlar. Dolayısıyla, amaç toplam fayda maksimizasyonunu sağlamaksa, maksimizasyon B kişisinin lehine gerçekleşecektir. Başka bir ifadeyle, marjinal faydası B'ye göre düşük olan A kişisinin dezavantajlı durumunun faydacı yaklaşımda daha fazla gelir ile ikame edilmesi söz konusu değildir (Sen,1979: 203).

Refah iktisadının 1930'lu yıllara kadar kabul ettiği ilke; faydaların toplanması, faydaların ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olmasıdır. Yeni refah iktisadı ise Robbins'in katkısıyla kardinal ölçüm yöntemine alternatif olarak 1931 yılında geliştirdiği ordinal ölçüm yöntemiyle, faydaların ölçülebilir ve karşılaştırılabilir değil; sıralanabilir olduğu görüşünü kabul etmiştir. Böylece sosyal refah fonksiyonu kavramı ortaya çıkmıştır (Kirmanoğlu, 2007:76). Faydaları ölçüp toplamını alarak bir sosyal refah fonksiyonu ortaya çıkaran eski refah iktisadı anlayışından farklı olarak Paretocu refah iktisadı anlayışı, sosyal refah yaklaşımında, bir kişinin durumunu kötüleştirmeden başka bir kişinin durumunun iyileştirilmesinin mümkün olmadığı noktayı referans almaktadır. Faydaların ölçülebildiği refah iktisadında yine de, toplam fayda bir adalet kriteri olarak kullanılabilmektedir. Oysa faydaların sıralanması koşuluna dayalı Paretocu yeni refah iktisadında, adalet kriteri olarak kullanılabilecek hiçbir ölçüt yoktur (Kirmanoğlu, 2005). Paretocu anlayışın toplumsal değerlerde dikkate aldığı ölçüt bireyin satın alma gücüyle özdeştir.

> Bu kuramın inşa edildiği soyutlama düzeyinde bireyler, sadece tercih sıralamalarıyla ayrılırlar; bir tarafta belli bir bireyin tercih sıralamasındaki bir değişiklikle, diğer yanda, bir bireyin toplumdan tamamen geri çekilmesi ve yerini yeni bir bireyin alması arasında, kesinlikle bir fark yoktur. Bu nedenle, kuram bireysel değerlerin tarihsel ve toplumsal evrimini de bu değerlerin günlük dalgalanmalarını da göz önüne alamaz (Hunt, 2009:481).

Sonuç olarak; eski ve yeni refah iktisadının arasındaki başlıca farklılıklar, faydaların ölçülmesi ve sıralanması konusunda ve eski refah yaklaşımından yeni refah yaklaşımına doğru adalet kriterinin sadece etkinlik merkezli bir yaklaşıma indirgemiş olmasında ortaya çıkmaktadır. Ancak her ikisinin de faydacılık felsefesi temelinde ayrılmaz bir bütün olduklarını da unutmamak gerekmektedir.

1.1.1. Faydacı Yaklaşıma Yönelik Eleştiriler

Bu yaklaşıma yönelik pek çok eleştiri söz konusudur. Ancak bunların başında, faydanın kesin tanımının yapılamayacağı; karşılaştırılabilmesi ve ölçülebilmesinin söz konusu olamayacağı gibi itirazlar yer almaktadır. Hare'a göre; toplumdaki bütün bireylerin çıkarlarına eşit ağırlık vererek toplam fayda maksimizasyonunu ölçen faydacı yaklaşım, farklı kesimlerin birbiriyle çatışan çıkarlarını yok saymaktadır. Öte yandan, faydacılar, toplam fayda maksimizasyonu sağlandığı müddetçe eşit ya da eşitsiz bölüşüm konusunda kayıtsız kalmaktadırlar. Başka bir sorun da doğru çıkar olan tanımlanan şeyin ne olduğuna ilişkindir. Hare, faydacı yaklaşımın evrensel ahlak tanımlamasını eleştirmektedir. Buna örnek olarak ise toplumsal ideal ile kişisel ideallerin çatışması durumunu vermektedir. Bu durumda, eğer istek ve beğeniler için bir ideal durum varsa kişisel ideallerimizden

arınmamız gerekir. Bu da, evrensel ahlaki ideallerin, kişisel ideale sahip olanlar arasındaki farklılıkları yok sayması anlamına gelmektedir (Hare,1990). Hare'in "evrenselleştirilebilirlik" olarak kavramsallaştırdığı bu duruma, Sen de insan davranışlarının farklı türlere sahip olduğunu vurgulayarak destek vermektedir (Sen, 1979:204).

Faydacılık sınırları içerisinde kalmak koşuluyla, önemli itirazlardan biri de, faydanın kardinal olarak ölçülemeyeceğini yani kişiler arasında fayda karşılaştırılması yapılamayacağı ve kişisel isteklerin gözlemlenemeyeceğini savunan Robbins tarafından yapılmıştır. Robbins'e göre; yoksulların marjinal faydasının zenginlerin marjinal faydasından daha yüksek olduğunu ispat etmek mümkün değildir. Çünkü daha en başından faydanın ölçülmesi yöntemi hatalıdır. Dolayısıyla azalan marjinal fayda ilkesi de bu durumda işlevsiz olmaktadır (Stanton, 2007:6).

Sen'in üç başlık altında tartıştığı faydacılığa yönelik eleştirilerden ilki ise; faydacı yaklaşımın eşitsiz paylaşımı dikkate almamasıdır. Faydacı formülasyon sadece toplamlarla ilgilenmektedir. İkincisi, hak ve özgürlüklerle ilgili taleplerin yalnızca toplam faydayı etkilemesi durumunda göz önünde bulundurulmasıdır. Üçüncüsü ise, bireysel refah görüşünün dahi sağlıksız temellere sahip olmasına dair yaptığı eleştiridir. Burada kastedilen, zihinsel koşullama ve uyum sağlayıcı tutumların kolayca yönlendirmeye açık olmasıdır. Zihinsel koşullama ve uyum sağlayıcı tutumlar ile kastedilen, haz, mutluluk ya da arzular üzerine yoğunlaşmanın kişiler arası refah ve yoksunluk kıyaslamalarında sınırlayıcı olmasıdır. "Yoksun insanlar hayatlarını sürdürmek zorunda oldukları için kendi yoksunluklarını kabullenme eğilimindedirler ve bu nedenle radikal bir değişiklik talep etme

cesaretinden de yoksun olabilirler, kendi arzularını ve beklentilerini mütevazi ölçülerde mümkün gördükleri şeye uydurabilirler". (Sen, 2004: 88-89).

1.2 Rawls'un Yaklaşımı

Faydacıları, kişiler arasındaki farklılıkları dikkate almamakla eleştiren Rawls, sosyal refah yaklaşımında, faydacıların toplam fayda yaklaşımın tersi bir şekilde, düzenlemenin toplumdaki durumu en kötü olan kişinin lehinde olması gerektiğini savunmaktadır.

Rawls, *"A Theory of Justice"* kitabına öncelikli olarak "hakkaniyet olarak adalet" (justice as fairness) tartışmasıyla başlamaktadır. Bu tartışmada Rawls, adaletin rolünün altını çizmektedir. Adaletin temel iki ilkesi vardır. Birincisi, başkaları için benzer özgürlükler ile uyumlu geniş çaplı temel özgürlükler konusunda, her kişi eşit hakka sahiptir. Farklılık ilkesi (difference principle) olarak da anılan ikinci ilkeye göre ise, sosyal ve ekonomik eşitsizler, herkesin faydasına ve kimseyi dışarıda bırakmayacak şekilde düzenlenmelidir (Rawls, 1985: 60). Birinci ilkede Rawls'un bahsettiği temel özgürlükler, politik özgürlüklerle birlikte (seçme ve seçilme hakkı) toplantı ve konuşma özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, hukuk kuralları kapsamında yakalama ve tutuklama özgürlüğünden oluşmaktadır. Bu temel özgürlükler, toplumdaki tüm yurttaşların eşit haklara sahip olmasından dolayı, birinci ilke gereği eşit bir şekilde sunulmalıdır. İkinci ilke ise, gelir ve refahın dağılımı ve otorite ve sorumluluk konusunda farklılık oluşturan kuruluşların düzenlenmesi ile ilgilidir. Bu ilkeye göre, gelir ve refahın bölüşümü toplumdaki en dezavantajlı kesim gözetilerek yeniden düzenlenmelidir.

Adaletin bu iki ilkesi birbiriyle çatışma halinde olursa öncelik özgürlüklerden yana kullanılmalıdır. Başka bir ifadeyle, özgürlüğün olmadığı bir durumda sosyal ve

ekonomik eşitsizliklerin düzeltilmesine yönelik politikalar anlamsız olacaktır. Rawls'a göre; diğer zenginlikleri arttırmak ya da tamamlamak için özgürlüklerden taviz verilmesi kesinlikle söz konusu değildir.

Rawls, adaletin üç özelliğinden bahsetmektedir. Adalet, kültüre göre farklılaşmayan bir genelliğe sahiptir; herkesin adillik konusunda uzlaştığı bir süreçtir. Son özellik ise temel malların bölüşümüne ilişkindir (Barr, 1987:49-50). Rawls'un birincil mallar olarak ifade ettiği bu temel mallar: haklar, özgürlükler ve fırsatlar, gelir ve refah, sosyal zemine dayanan öz saygıdır.

Rawls'a göre, her birey bu temel mallara sahip olmak ister ve bunun için adalet ilkeleri çerçevesinde müzakere eder. Ancak bu müzakere sürecinde bulunanlar dünyanın genel gerçekleri konusunda tam bilgiye sahipken, kendilerine dair (kişisel kimlikleri ya da menfaatleri) hiçbir bilgiye sahip değildirler. Bu süreci Rawls, "hakkaniyet için adalet" teorisinin merkezinde yer alan başlangıç durumu (original position) ile açıklamaktadır.

> Başlangıç durumu, kendi içinde adil olarak temel anlaşmaya varmayı garantileyen mevcut duruma uygundur. Bu gerçek, "hakkaniyet için adalet" olarak adlandırılır. Eğer mevcut durumdaki rasyonel bireyler adaletin rolü için kişisel ilkelerinin üzerinde tercihte bulunursa, bu durumda, açıktır ki; adaletin bu kavrayış biçimi diğerinden daha açıklanabilir ya da savunulabilir olur. Böylece, adaletin kavrayış biçimi kişiler için kabul edilebilirliğine göre derecelendirilir (Rawls, 1985: 7).

Rawls'un adalet anlayışı içerisinde, bu başlangıç durumunda bulunan kişiler "cehalet peçesi" altındadır. Kendisi hakkında bilgiye sahip olmayan kişiler kendilerinin de tüm sosyal haklardan mahrum olabileceğini hesaba katıp toplumdaki en kötü durumda olanın durumunu iyileştirmeye yönelik rasyonel tercihlerde bulunmaktadırlar.

1.2.1 Rawls'a Yönelik Eleştiriler

Rawls eleştirilerinin başlıcaları cehalet peçesine ilişkin yapılmaktadır. Kendilerine dair hiçbir bilgiye sahip olamayan cehalet peçesi altındaki bu bireyler Nisbet tarafından "epistomolojik zombi" olarak adlandırılmıştır (Nisbet'ten aktaran Barr, 1987:51).

Pek çok teorisyen tarafından da Rawls'un bazı bölüşüm konularını dışarıda bıraktığına dair eleştiriler yapılmıştır. Özellikle, hak ve liyakat ya da mülkiyet hakkına dair yasal çerçeve ile ilgili konuları Rawls doğrudan ele almamıştır. Bu konuda kapsamlı eleştirilerden biri Miller'dan gelmektedir. Miller; Rawls'un haklar, liyakat ve ihtiyaçlar konusundaki çatışmaya hiç değinmediğinin altını çizerek; çatışma olmadan adalet kavramının ortaya çıkamayacağını belirtmiştir. Ayrıca adalet kuralları toplumun doğası hakkında fikir sahibi olmadan belirlenirse daima etkisiz olarak kalacaktır (Miller'dan aktaran Barr,1987: 52).

Rawls'un teorisi Marksistler tarafından ise sınıf çatışmalarını hesaba katmaksızın özgürlük tanımı yapması dolayısıyla eleştirilmektedir. Ayrıca adaletin birinci ilkesi olan özgürlüğün önceliği yaklaşımına da; yoksul insanların daha fazla sosyal ve ekonomik kazanç için özgürlüklerinden taviz vermek isteyebileceklerine dair yapılan yorumla itiraz edilmektedir (ibid:51).

Rawls'un teorik yaklaşımına dair en çok tartışma yürüten isimlerden biri de Amartya Sen'dir. Sen, Rawls'dan hem olumlu anlamda hem de olumsuz anlamda bir takım sonuçlar çıkarmıştır. Olumlu açıdan ve Sen'in perspektifinden Rawlscu yaklaşıma baktığımızda çıkarılacak sonuçları birkaç maddede sıralayabiliriz.

Rawls'un yaklaşımının temelinde 'hakkaniyet' vardır. Bu temel, Rawls'u kendinden önceki literatürde yer alan adaletin adalet yaklaşımlarının ötesine taşımıştır.

İkincisi, tarafsızlık üzerine yapılan vurgudur. Öte yandan, Sen'in özellikle altını çizdiği konu, adalet kapsamında tarafsızlığın mutlaka kamusal çerçevede ifade edilmesi gerektiğidir.

Rasyonel tercih teorisinde çeşitli türevleri bulunan, insanların bencil ve önyargılı olduğu ve adalet ve hakkaniyeti düşünme konusunda bir eğilime sahip olmadıklarına dair anlayış, Rawls'un yaklaşımından oldukça uzaktır. Rawls, adalet duygusuna sahip olma kapasitesi ve birincil mallar olarak sıraladığı unsurların kavranışı ile olan 'ahlaki güç' kavramıyla rasyonel tercih teorisinin katı yargılarına bir alternatif sunmuştur.

Özgürlüğe verdiği önem de Rawls'un yaklaşımını ön plana çıkartan bir unsurdur. Öte yandan, toplumsal gelişimde hayati bir öneme sahip olan kamusal faaliyetlerin hayata geçirilmesi için de özgürlük temel bir gerekliliktir.

Literatürde daha önce eşitsizlikler, sadece sosyal statü veya ekonomik sonuçlarıyla tartışılıyorken; insanların ırkından, cinsiyetinden dolayı yaşadıkları eşitsizlikler umursanmamaktaydı. Hakkaniyete dair olan Rawls'un farklılık ilkesi, eşitsizlik konusunda sosyal bilimler literatürünü genişletmiştir.

> "John Rawls'ın klasik 'birincil değerler' çözümlemesi, insanların ayrı ayrı amaçlarından bağımsız olarak ihtiyaç duydukları kaynaklara ilişkin daha geniş bir görünüm sunar; bu anlayış, geliri ama aynı zamanda diğer genel amaçlı 'araçlar'ı içerir. Birincil değerler, herhangi bir kişinin kendi amaçlarına ulaşmasına yardımcı olan genel amaçlı bir araçtır ve 'hakları, özgürlükleri ve fırsatları, gelir ve serveti ve özsaygının toplumsal temellerini' içerir" (Sen, 2004:101).

Rawls'un toplumdaki en kötü durumda olan kişiyi gözeten yaklaşımı ile birlikte yoksulluk ölçütünde, birincil mallardan yoksunluğa geniş yer ayrılmıştır. Rawlscu yaklaşım, yoksulluğun ortadan kaldırılması konusundaki kamu politikaların analizinde de güçlü bir etki bırakmıştır.

Sen'in Rawls'a yönelik olumsuz eleştirileri ise iki temel nokta üzerine odaklanmaktadır. Sen'e göre, Rawls'un özgürlüğe verdiği öncelik çok fazladır. Sen, "özgürlüğün önceliği" tartışmasında, önceliğin taşıdığı içeriğin sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, ilk defa Herbert Hart tarafından sorulan ve Sen'in de tekrardan gündeme getirdiği; neden açlık, kıtlık veya hastalık gibi durumların kişisel özgürlüğün mahrumiyetinden daha az önemli olduğu sorusunu sormak yerinde olmaktadır. Sen'e göre mesele; "tam olarak öncelik değil, bir kişinin özgürlüğünün diğer kişisel avantaj tipleriyle-gelirler, faydalar vb.-aynı derecede önemli (daha fazla değil) olup olmadığıdır" (Sen, 2004:91). Rawls, *"A Theory of Justice*" kitabında özgürlüğün önceliği üzerine yaptığı tartışmaları, teorisi üzerine gelen eleştirileri de dikkate alarak sonraki yazdığı kitaplarda biraz daha yumuşatmaktadır.

İkinci eleştiri noktası ise, toplumdaki en kötü durumda olanları gözeten eşitlikte, Rawls'un, birincil mallar olarak sıraladığı unsurların iyi bir yaşam standardına dönüştürülebilmesine bakmaksızın yalnızca insanların sahip oldukları araçlara odaklanmasıdır. Sen, bu noktada, tartışmayı Rawls'un bıraktığı yerden alarak, araçlara sahip olduktan sonra bunları yaşam standartlarını yükseltme yolunda kullanabilmeyi "temel yapabilirlikler" (basic capabilities) yaklaşımıyla derinleştirmekte ve farklı bir perspektif sunmaktadır.

1.3 Amartya Sen'in Yaklaşımı

Sen, *Equality of What?* adlı makalesinde, faydacılık başlığı altında daha önce bahsedilen, engelli ve sağlıklı iki birey örneği üzerinden, kendi yaklaşımının faydacılık ve Rawslcu yaklaşımdan farkını anlatmaktadır. Faydacı yaklaşımın bu durumda marjinal faydası daha yüksek olan sağlıklı bireyin lehine bir düzenleme yapacağı daha önce belirtilmişti. Rawlscu bir yaklaşım ise birincil mallar temelinde engelli bireyin refahını arttırmaya yönelik bir gelir transferiyle eşitliği sağlama yoluna gidecektir. Ancak Sen, her iki yaklaşımın da gerçek bir çözüm sunmadığını savunmaktadır. Sen'in yapabilirlik yaklaşımı, bu durumda dikkatimizi insani gelişim için gerekli olan araçlara yöneltmektedir. Sen, Rawls'un birincil mallar olarak sıraladığı unsurları değerli bulmakla birlikte; insani gelişim sürecinde kişinin kendi tercihlerine bağlı olan bir yaşamı seçmesi için gerekli olan temel özgürlükler ve kapasitelerin hayati öneminden bahsetmektedir.

Sen'e göre özgürlük başlıca iki sebepten ötürü önem taşır. Birincisi, amaçlarımızı gerçekleştirmek için bize fırsatlar sunan "fırsat yönü"; ikincisi, herhangi bir kısıt altında olmadan kararlarımızı alabileceğimiz "süreç yönü" dür.
Sen, özgürlüğün bu iki yönünü bir örnek üzerinden anlatır. Buna göre; Kim, bir Pazar günü dışarıda bir aktivite yapmaktansa evde kalmayı tercih eder. Bu durumda üç senaryo karşımıza çıkmaktadır. Senaryo A' da, Kim ne yapmak istediğine karar vermekte tamamen özgürdür. Senaryo B' de, gangsterler Kim'in yaşamına kastetmek için gelip onu hırpalamış ve bir hendeğin içine atmışlardır. Senaryo C' de ise, gansterler Kim'e evde kalması ve dışarı çıkarsa cezalandırılacağı konusunda emir vermektedirler.

B senaryosunda, Kim hem fırsatlarının engellenmesi dolayısıyla fırsat yönünden; hem de ne yapmak istediğine karar verememesi dolayısıyla süreç yönünden özgürlüğünden mahrum bırakılmıştır.

C senaryosunda, Kim'in özgürlüğünün süreç yönü ne yapacağına dair karar almamasından dolayı engellenmiştir. İlginç olan durum fırsat yönü ile ilgilidir. Çünkü şantajla olsun ya da olmasın A ve C' de sonuç olarak Kim aynı şeyi yapacaktı-evde kalacaktı. Eğer fırsatlar konusunda sadece sonuca odaklanacak olursak A ve C arasında fırsat yönü açısından bir farklılık olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bu özgürlüğün fırsat yönünü anlamamız için yeterli mi? Sorunun cevabını, 'nihai sonuç' ve 'kapsamlı sonuç' arasındaki farklılığı açıklayarak yanıtlamak mümkündür. Eğer fırsat yönü, nihai sonuç ile ele alınacaksa bu durumda seçim süreci önemsizleşir ve sadece fırsatın varlığına odaklanırız. Ancak fırsatları sadece sonuca göre değil de daha kapsamlı olarak da tanımlamak mümkündür. Bu durumda, C senaryosunda seçme özgürlüğünün olmayışı Sen'in özgürlük yaklaşımını yansıtmamaktadır. A senaryosu ise Sen'in yaklaşımında tam olarak özgürlük halidir (Sen, 2009: 229).

Değer verdiğimiz şeylerin elde edilebilmesi elbette önemlidir. Ancak özgürlüğün fırsat yönü; istemek, değer vermek ve en nihayetinde seçmeye karar vermek konusundaki özgürlüğümüzü de yansıtmalıdır. Dolayısıyla, yapabilirlik yaklaşımının içeriği açık bir şekilde, kapsamlı fırsatlar olarak görülen ve sadece sonuca odaklanmayan fırsat yönü ile ilişkilidir (ibid:232).

Sen'in yaklaşımında, özgürlük ve kalkınma arasında da bütünlüklü bir ilişki söz konusudur. Özgürlük, kalkınmanın hem aracı hem de amacıdır. Bu ikili arasındaki ilişkiyi Sen, şu sözlerle ifade etmektedir:

> (…) kalkınma çözümlemesi bireylerin özgürlüklerini temel yapı taşları olarak görür. Bu nedenle dikkat, özellikle kişilerin haklı olarak değer verdikleri yaşam tarzlarına ulaşma 'kapasitelerinin' genişletilmesine yönelmiştir. Bu kapasiteler kamu siyasetiyle artırılabilir, ama öte yandan, kamu siyasetinin yönü, toplumumun katılımcılık kapasitesinin etkin kullanımıyla da etkilenebilir. Bu iki yönlü ilişki burada sunulan çözümlemenin merkezinde yer alır (Sen, 2004:33).

Sen'e göre kişinin değerlendirmeleri önemli olsa da bunların hayata geçirilebilmesi eylemliliği ve bu da başkalarının varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla, bireyi "kamu"dan ayırmak mümkün değildir.

> Kamu siyaseti, sadece toplumsal değerlerden ve olumlamalardan kaynaklanan öncelikleri uygulama girişiminde değil, daha kapsamlı kamusal tartışmayı kolaylaştırma ve bu konuda güvence sağlama bakımından da rol oynar. Açık tartışmaların etki alanı ve niteliği, basın özgürlüğü ve bağımsız medya (sansürün kaldırılmasını gerektiren), temel eğitimin yaygınlaştırılması (kadın eğitimini kapsayan), iktisadi bağımsızlığın güçlenmesi (özellikle, kadın istihdamını da kapsayan istihdam aracılığıyla) ve bireylerin katılımcı yurttaşlar haline gelmelerine yardımcı olan diğer toplumsal ve iktisadi değişimlerin gerçekleştirilmesi gibi çeşitli kamu siyasetlerinden katkı sağlayabilir. Bu yaklaşımın merkezinde, talimatların ya da sağlanan yardımın pasif ve uysal alıcısı değil, değişimin aktif katılımcısı olan bir kamu fikri yer almaktadır (ibid: 379).

Kamunun "değişiminin aktif katılımcısı" olabilmesi için doğru kararlar alması da hayati bir öneme sahiptir. Bu karar alımına ilişkin Sen'in literatüründe sıklıkla karşımıza enformasyon kavramı çıkmaktadır. Sen'e göre; sadece gelir parametresini göz önüne alarak düzenlenen sosyal ve iktisadi politikalar, gerçek ihtiyaçları göz önüne almamaktadır. Diğer yandan ise bireylerin en çok değer verdikleri hayat tarzını seçme özgürlükleri vardır. O halde, kamu politikaları oluşturulurken gerçek ihtiyaçları göz önüne alan ve bireylerin tercihleri ile uyumlu

olmayı sağlayan doğru enformasyona ihtiyaç vardır. Bu enformasyonu sağlayacak olan şey ise katılımcı bir demokrasidir (Kirmanoğlu:2005).

> Bu konuda belirtilmesi gerek bir başka nokta, toplumsal mutabakat siyasetlerinin sadece verili bireysel tercihler temelinde hareket etmeyi değil, aynı zamanda bireysel tercihler ve normları geliştirmek için alınacak toplumsal kararların duyarlılığını gerektirmesidir. Bu bağlamda ortak değerlerin ve bağlılıkların oluşumunda kamusal tartışmanın ve etkileşimlerin rolüne özel önem verilmesi gerekir (Sen,2004:343).

Sen, çalışmalarında sıklıkla eşitsizlik sorununa da değinmektedir. Ancak eşitsizliğe bakış açısını büyük oranda, gelir odaklı eşitsizlik anlayışı karşıtlığı üzerinden şekillendirmektedir. Gelir ve servetin rolünün eşitsizliklerin ortadan kaldırılması çabasında önemli bir rolü olduğunu kabul etmekle birlikte; kapasite yoksunluğuna vurgu yapılmaksızın gerçek bir eşitlikten bahsetmenin mümkün olmayacağını söylemektedir. Bu iki eşitsizlik türündeki ilişkiyi Sen, gelir ve kapasite yoksulluğu başlığı altında tartışmaktadır. Sen'e göre, eşitsizlik sorunu, ilgi odağı gelir eşitsizliğinden temel özgürlüklerin ve kapasitelerinin paylaşımındaki eşitsizliğe kaydıkça büyümektedir (Sen:2004, 170).

Tek başına zenginlik, zenginliğimizin temelinde kazanabileceğimiz yaşam tarzının bir garantisini vermemektedir. Gelir dışında diğer pek çok konuda zengin ve yoksulun dezavantajları ortaklaşabilir. Dolayısıyla, yapabilirlik yaklaşımının argümanları, gelir üzerinden sahip olunan kaynak ve zenginliğin gelişiminin üzerinde yer almaktadır. Gelir dışında, kapasite yaklaşımını haklı çıkaran çeşitli olasılıklar vardır. Sen, bunları şu şekilde sıralamaktadır:

Yaş, cinsiyet, sakatlık, hastalık eğilimi, vb. kişisel heterojenlikler; iklimsel koşullar ya da genel olarak çevre şartlarına bağlı olan fiziki çevre türleri; kamu

sağlığı, eğitim, hukuki sistem, vb. sosyal iklim türleri ve dış görünüş, tüketim alışkanlıkları, vb. üzerinden toplumsal statü kazanma çabalarına bağlı olan perspektiflerdeki farklılıklar (Sen, 2009:255).

Yapabilirlik yaklaşımı, değer verilen farklı şeylerin yapılabilmesi için kişinin mevcut yeteneği ve fırsatları üzerine odaklanmaktadır. Daha genel bir ifadeyle, yapabilirlik yaklaşımı, insan yaşantısına odaklanmakta ve sadece sahip olunan kaynakları değil, kaynakların istenilen amaçlar doğrultusunda kullanılabilmesini de içermektedir. Bu düşünce, Sen'in her fırsatta vurguladığı özgürlüğün temeliyle doğrudan bağlantılıdır.

1.3.1 Amartya Sen'e Yönelik Eleştiriler

Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı insani gelişim yaklaşımının da özünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma yönelik eleştiriler de ağırlıklı olarak doğrudan Amartya Sen üzerinden değil daha çok insani gelişim yaklaşımı üzerinden yapılmaktadır. İnsani gelişim yaklaşımına yönelik eleştiriler daha sonra aktarılacağı için bu başlık altında sadece Ben Fine'ın etik ve ekonomi ilişkisi üzerinden doğrudan Amartya Sen'e yönelik yaptığı bir kaç eleştiri noktasına değinilecek ve daha genel olarak Sen'in eşitsizlik yaklaşımına Marks'a referansla bir karşı yaklaşım oluşturulmaya çalışılacaktır.

Fine, *Economics and Ethics: Amartya Sen As Point of Departure* başlıklı makalesine ekonomi ve etik arasındaki ilişkinin iktisat içerisinde dışlanmasına yönelik bir eleştiriyle başlamaktadır. Amartya Sen'i önemli kılan nokta da bu ikili arasındaki ilişkiyi kurmaya yönelik çabalarıdır. Ancak Fine, bu çabanın disiplinler

arası bir çaba değil; daha çok birey-toplum ve mikro-makro yaklaşımlar arasında uzlaşmacı bir çaba olduğunu düşünmektedir. Fine'a göre; Sen'in yaklaşımında birey ya da onun tercihleri konusunda bir fikre sahip olmamız mümkün değildir. Buna ek olarak; toplum, bireylerin tercihlerinin ve sonuçlarının nasıl sunulduğunun ötesine geçememektedir. Fine, Sen'in etik ve ekonomi arasındaki ilişkiyi bireysel, şekilsel ve olasılıklara bağlı olarak kurduğu yönünde eleştirirken; etik ve ekonomi arasındaki ilişkinin başlangıç noktasının sosyal, içeriksel ve deneysel olan şeylere dayanması gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan bu ilişki; yetki vermeyi, yapabilirlikleri, gelişmeleri ve özgürlükleri içerek şekilde çeşitlendirilebilmelidir. Fine'ın, Sen'in yaklaşımında eksik olan ve son olarak vurguladığı şey ise; kapitalizmin politik ekonomisinin çalışılmasının tüm bu sorunlar ve bağlantılı sorunların anahtarı olacağıdır (Fine, 2004).

Eşitsizlik konusunda Sen'in yaklaşımı daha önce de bahsedildiği gibi gelir ve kapasite eşitsizliği konularına odaklanmaktadır. Tek başına gelir eşitsizliğine odaklanmak eşitsizliklerin çözümü için yeterli değildir. Kapasite eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasında ise temel eğitim sağlık hizmetlerine önemli bir rol düşmektedir. Görüldüğü gibi, Sen'in yaklaşımında eşitsizlik üzerinden sınıfsal bir tartışmaya rastlamak mümkün değildir. Bu yaklaşımın karşılığını Marx'ın şu ifadelerinde bulmak mümkündür:

> (…) Toplumun değişik aşamalarında bölüşüm ne kadar çeşitli olursa olsun, üretimin ortak niteliklerini belirtmek ve genel olarak insana uygulanabilen yasaları anabilmek için, bütün tarihsel farkları silmek ya da ortadan kaldırmak gene de olanaklıdır. Örneğin köle de, serf de, ücretli emekçi de, köle, serf, ücretli emekçi olarak varlıklarını sürdürebilmek için, belirli bir miktar gıda almaktadırlar. İster haraçla geçimlerini sağlasınlar, ister vergiden, toprak rantından, sadaka ya da öşürden

> gelirlerini elde etsinler, fetheden, memur, toprak sahibi, papaz ya da müstecir olsun, bunların hepsi, toplumsal üretimin, kölelerin vb. yasalarından farklı olan yasalarına göre saptanan bir pay alırlar (Marx,2011:242).

Dolayısıyla eşitsizlik ve bunun beraberinde getirdiği bölüşüm sorunu Marksist bir perspektiften ele alındığında; üretim araçlarının sahipliğine ve sınıfsal eşitsizliklere dayandırmaksızın toplumu bu yönüyle homojen bir şekilde ele almak ve kamusal müdahalelerle eşitsizlik sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik çabalarda bulunmak yetersiz kalacaktır.

Bu konuda son sözü tekrar Marx'a bırakacak olursak:

> En basit anlayışıyla bölüşüm, ürünlerin bölüşümü ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama bölüşüm, ürünlerin bölüşümü olmaktan önce, şunlardır da: üretim araçlarının bölüşümü ve aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan çeşitli üretim cinsleri arasında toplumun üyelerinin bölüşümüdür (bireylerin belirli üretim ilişkileri altında ayrılması) (ibid: 253).

Daha önce de belirtildiği gibi Sen'in insani gelişme yaklaşımı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP)'nın çalışmalarında ete kemiğe bürünmektedir. Dolayısıyla çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak insani gelişme yaklaşımına daha yakından bakmak anlamlı olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI ÇERÇEVESİNDE İNSANİ GELİŞME YAKLAŞIMI ve İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

2.1 İnsani Gelişme

İnsani gelişme yaklaşımının kökenleri, kalkınma literatüründe 1970'li yıllarda başlayan sadece GSYH'ya odaklı ekonomik büyüme yaklaşımının toplumsal sorunlara bir çözüm olamayacağına dair eleştirilere dayanmaktadır. 1970'lerin ortasına gelindiğindeyse GSYH tahtından indirilmiştir. Ekonomik büyümenin ekonomik ve sosyal kalkınma ile eşanlamlı olduğuna veya alternatif olarak onun diğer bütün kalkınma hedeflerine ulaşılacağını garanti etmesine ilişkin varsayım, eleştirilere konu olmuş ve pek çok yerde reddedilmiştir (Thorbecke, 2009:138).

İnsani gelişim kavramının kalkınmanın tarihsel süreci içerisinde ortaya çıkması ve olgunlaşması 1990'lı yıllara denk gelmektedir. Kavramın öncülüğünü Mahbub ul Haq yaparken; Amartya Sen, insanların istekleri ve bu isteklerin yapılıp yapılamadığı konusunda, teorik çevreyi sağlamlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Mahbub ul Haq insani gelişim çerçevesinde kalkınmanın amacını şu şekilde tanımlamaktadır:

> Kalkınmanın temel amacı, insanların tercihlerini genişletmektir. Bu tercihler eylemlilik içinde olabilir ve zamanla değişebilir. İnsanlar başarılarını her zaman gelir ya da büyümeyle değerlendiremezler. Buna ek olanlar: bilgiye ulaşım, daha iyi beslenme ve sağlık hizmeti, daha fazla güvenli yaşam, fiziksel şiddet ve suça karşı güvenlik, boş zaman, politik ve kültürel özgürlük ve toplumsal faaliyetlere

> katılımdır. Kalkınmanın amacı, insanlar için uzun zaman rahat edecekleri sağlıklı ve yaratıcı bir yaşamı sağlayacak çevreyi oluşturmaktır (Haq, 2003:17).

Burada, gelir artışı ya da büyüme kalkınma için önemsizleşmemekte; fakat insani gelişim çevresinde kalkınma yaklaşımı bir çatı olarak tanımlanıp tercihler olarak sıralanan başlıklarla birlikte gelir artışı ya da büyüme bu çatının bir alt kümesi olarak tanımlanmaktadır.

Bazı insani tercihleri tamamlamak için birikmiş zenginliğe gerek yoktur. Örneğin; demokrasi, ailedeki her bir üyenin haklarına saygı duymak, kadın-erkek eşitliği, vb. Öte yandan, bilgi, sağlık, temiz bir çevre, politik özgürlük ve yaşamın basit mutlulukları da gelirden bağımsız düşünülemez (ibid:18). Sonuç olarak her iki argüman da insani gelişim için birbirini ötelemeyen bütünleyici unsurlardır. Sen, insani gelişme konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

> İnsani gelişme ne sağlar? Toplumsal fırsatların yaratılması insan kapasitelerinin ve yaşam kalitesinin artışına doğrudan bir katkı sağlar. Sağlık hizmetlerinin, eğitimin ve toplumsal güvenliğin vb. artması yaşam kalitesine ve bu kalitenin artışına doğrudan katkıda bulunur. Görece düşük gelirli de olsa herkese sağlık hizmeti ve eğitim güvencesi veren bir ülkenin bütün nüfusun yaşam uzunluğu ve kalitesi bakımından gerçekten dikkat çekici sonuçlar sağlayabildiğini gösteren pek çok bulgu vardır. Sağlık hizmeti ve temel eğitimin –ve genelde insani gelişmenin- yüksek derecede emek yoğun niteliği, iktisadi kalkınmanın emek maliyetlerinin düşük olduğu erken evrelerinde bu hizmetleri görece ucuzlaştırır (Sen, 2004:202).

İnsani gelişim yaklaşımı, büyüme ve insani gelişim arasında doğrudan ve kendiliğinden bir ilişki olduğunu reddetmektedir. Ancak, aralarındaki bu ilişkiyi kurabilmek için kamu politikalarına ihtiyaç vardır. Haq, bu ilişkiyi kurabilmek için dört yoldan bahseder: İnsanların büyüme sürecine katılmalarını sağlayabilen eğitim, sağlık ve insani beceride yatırıma ağırlık vermek; gelir ve varlıkların dağılımında

daha eşitlikçi olmak; hükümetin sosyal harcamaları iyi bir şekilde inşa edebilmesi; insanların özellikle de kadınların güçlendirilmesi (Haq, 2003:18-19).

BMKP, insani gelişimi fırsatlar ve tercihlerde herkes için eşitlik tanıyan bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, insanlar, fırsatlar ve tercihler olarak üç ayrı başlık altında, tanımlamayı daha da genişletir. Buna göre:

- **İnsanlar:** İnsani gelişme yaklaşımı, ekonomik büyümeden çok herkes için fırsatların arttırılmasına odaklanmaktadır. Gelir artışı, kalkınma için amaç olmasından çok önemli bir araç olarak ele alınır.
- **Fırsatlar:** İnsani gelişme, insanlara kendi değerlerini yaşayabilmeleri için daha fazla özgürlük ve fırsat verilmesi ile ilgilenir. Bu, insanların yeteneklerinin gelişmesi ve bunları kullanabilmeleri için bir şans verilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, eğitimli bir kız çocuğu becerisini geliştirir; fakat işe giremezse ya da emek piyasasında becerisini kullanamazsa bu becerinin kullanımı yetersiz olacaktır. İnsani gelişme, kurucu (insani gelişmenin esası) ve içeriksel (insanların gelişebilmesi için gerekli koşulları yaratmak) yönlere sahiptir. İnsani gelişmenin kurucu nitelikteki üç yönü; sağlıklı ve üretken bir yaşam, bilgili olmak ve yaşam standartlarını iyileştirmek için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimdir. Öte yandan, çevresel sürdürülebilirlik ya da kadın erkek eşitliği gibi insani gelişim için doğru koşulların yaratılmasını sağlamak da oldukça önemlidir.
- **Tercihler:** İnsani gelişim, temelinde, daha fazla tercihle ilgilidir. Amacı, insanlara, yapmaları konusunda ısrarcı olmaksızın fırsatlar sağlamaktır. Kimse, kimseye sahip olduğu düşünce doğrultusunda mutluluğu ya da tercih yapmayı garantileyemez. Kalkınmanın süreci-insani gelişim- en azından insanlar için

bireysel ya da kolektif bir şekilde, tam potansiyellerini geliştirmek ve değerleri doğrultusunda üretken ve yaratıcı bir yaşam sürdürme şansına sahip olmaları için bir çevre yaratmalıdır[5].

Haq'ın ve Sen'in teorik çerçevesini oluşturduğu insani gelişim yaklaşımı, BMKP tarafından 1990 yılından itibaren her yıl düzenli yayınlanan İGR ile işlerlik kazanmıştır. 1990 yılından günümüze kadar gelen süreçte insani gelişim konusunda küresel dünyanın gelişim sürecini izlemek de mümkün olabilmektedir. İnsani gelişim yaklaşımının bir hedef ve eylemlilik bütünü olarak ilk ortaya çıkardığı metin olması nedeniyle, 1990 İnsani Gelişme Raporuna kısaca bir göz atmak anlamlı olacaktır.

1990 Raporu'nda başlıca vurgu kalkınmanın amacının sadece geliri arttırmaya yönelik değil insani refahı da arttırmaya yönelik olduğu yönündedir. İnsani gelişme, Sen'in "yapabilirlik" yaklaşımı çerçevesinde, insanların seçimlerini genişleten bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu seçimlerin en kritikleri uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim ve iyi bir yaşam standardı için gereken kaynak ihtiyaçları; bunun dışında da politik özgürlük, insan hakları ve kişisel sorumluluklardır.

Rapor, insani gelişmenin son 30 yıllık sürecini olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. Özellikle bu süreçte az gelişmiş ülkelerin kalkınması yolunda önemli gelişmeler kaydettiğine dair yapılan tespit dikkat çekicidir. Ancak bu tespiti yaparken hala kadın-erkek, kır-kent ve zengin-yoksul arasındaki eşitsizliklerin büyük boyutlarda olduğunun da altı çizilmektedir.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiye geniş bir yer ayrıldığı bölümde, ekonomik büyümenin insani gelişme için gereksiz olduğunu söylemenin yanlış olduğu ve büyümesiz gelişmenin sürdürülemeyeceği belirtilmiştir.

[5] (http://hdr.undp.org/en/humandev)

Ancak, yüksek ekonomik büyüme oranlarının yüksek düzeyde insani gelişmeye dönüşeceğini düşünmek de yanlıştır. Bu tamamıyla ülkelerin politika tercihlerine bağlıdır. Gelir ve insani gelişmenin birbirine yakınsaması ise ekonomik varlık ve fırsatların daha eşit dağıtıldığı politikalar ile mümkün olabilmektedir.

Raporda, gelişmekte olan ülkelerin insani gelişme amaçları doğrultusunda yeterince kaynağa sahip olmadığına dair öne sürülen görüşler de eleştirilerek, askeri harcamaların yüksekliğine dikkat çekilmiştir. Buna göre; gelişmekte olan ülkelerde askeri harcamalar sağlık ve eğitim harcamalarından çok daha fazladır. Ayrıca, raporda piyasaların ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki dengeyi sağlayama konusunda yeterli olmadığı vurgulanarak devletin de piyasa ile birlikte süreç içerisinde yer almasının önemine değinilmektedir.

1990 Raporu'nun insani gelişimin önündeki süreçlere dair sunduğu öneriler ise şunlardır: Gelişmekte olan ülkeleri kendi insani gelişme hedeflerine ikna etmek ve toplam büyüme modelleri ve yatırım bütçelerini bu amaçlara entegre etmek; gelişmekte olan ülkelere insani gelişme göstergelerinde daha iyi bir veri biriktirmede ve ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin daha profesyonelce analizini yapmalarında yardımcı olmak; özel projelerin ve programların sadece üretim üzerinde ki etkisini değil, insanlar üzerindeki etkisini de analiz etmek; ödenek ve politik koşullara göre insani gelişme düşüncesini kurumsallaştırmak.

1990 yılında yayınlanan raporun sunduğu teorik çerçeve ve öneriler daha sonraki yıllarda hazırlanan raporlar için de bir ön ayak olmuştur. 2015 yılı dahil olmak üzere toplam yirmi dört rapor yayınlanmış ve her bir rapor, insani gelişmeyi küresel ölçekte yaygınlaştırmak ve sağlamlaştırmak amacı doğrultusunda özel bir konuyu ele alarak mevcut süreci değerlendirmekte, çözüm önerileri ve yeni hedefler

koymaktadır. Tablo 1'de BMKP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporları'nın içeriklerine dair üst başlıklar yer almaktadır.

Tablo 1: İnsani Gelişme Raporları Üst Başlıkları

YIL	RAPOR BAŞLIĞI
1990	İnsani Gelişmenin Kapsamı ve Ölçümü
1991	İnsani Gelişmeyi Finanse Etmek
1992	İnsani Gelişimin Küresel Boyutları
1993	İnsanların Katılımcılığı
1994	İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları
1995	Cinsiyet ve İnsani Gelişme
1996	Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme
1997	Yoksulluğu Yok Etmek için İnsani Gelişme
1998	İnsani Gelişme için Tüketim
1999	İnsani Yüzlü Kürselleşme
2000	İnsan Hakları ve İnsani Gelişme
2001	İnsani Gelişme için Yeni Teknolojiler Yapmak
2002	Parçalanmış Bir Dünyada Demokrasiyi Derinleştirmek
2003	Binyıl Kalkınma Hedefleri: Yoksulluğu Sonlandırmak için Ülkeler Arası Bir Mücadele
2004	Bugünün Farklı Dünyasında Kültürel Özgürlük
2005	Bir Dönüm Noktasında Uluslararası Dayanışma: Eşitsiz Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güvenlik
2006	Kıtlığın Ötesinde: Güç, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi
2007/2008	İklim Değişikliğiyle Mücadele: Bölünmüş Bir Dünyada İnsani Dayanışma
2009	Engellerin Üstesinden Gelme: Göç ve Kalkınma
2010	Ulusların Gerçek Zenginliği: İnsani Gelişme Patikaları
2011	Sürdürülebilirlik ve Eşitlik: Herkes için Daha İyi Bir Gelecek
2013	Güneyin Yükselişi: Farklı Bir Dünyada İnsani Gelişim
2014	Sürdürülebilir İnsani Gelişim: Savunmasızlığın Azaltılması ve Direncin İnşası
2015	İnsani Gelişme için Çalışmak

Kaynak : BMKP

2.2 İnsani Gelişim Endeksi ve Ölçümü

İnsani gelişim endeksini bir ihtiyaç olarak ortaya çıkaran süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşan ve ulusal hesap ölçüm yöntemi olarak kullanılan milli gelir yaklaşımıyla başlatmak doğru olacaktır.

Ulusal gelir hesaplamalarının başlıca mimarı, 1932 yılında ABD'nin gelir hesaplaması üzerinde çalışan Nobel ödüllü L. Simon Kuznets olmuştur. 1947 yılında ise Kuznet'in öğrencisi Milton Gilbert, gayri safi yurt içi hasılanın ilk tanımını yapmıştır (Waring'ten aktaran: Stanton, 2007:10).

Milli gelir yaklaşımının bu popülaritesinin bir sonucu da yöntem hakkında yapılan eleştirilerdir. Bu eleştirirler beraberinde alternatif ölçüm yöntemleri üzerine de yeni çalışmalar ve öneriler ortaya çıkarmıştır.

1940 yılında yayınlanan çalışmasında Colin Clark satın alma gücü paritesini ilk defa kullanarak her ülke için ortak bir fiyat düzeyinin belirlenmesini önermiştir.1972 yılında Nordhaus ve Tobin, "Measure of Economic Welfare" (MEW) yöntemini önermişlerdir. Bu yaklaşım, GSYH'nın içinden savunma harcamaları ve kirlilik, suç gibi diğer reddedilebilir unsurları çıkarmaktadır. Ayrıca sağlık ve eğitim harcamalarını da tüketim değil yatırım unsuru olarak yeniden sınıflandırmaktadır. Nordhaus ve Tobin'e göre; GSYH bazı sosyal göstergeleri de kapsayabilmelidir. Böylece, örneğin yaşam beklentisi, yıllık kişi başı gelirin yerine beklenen yaşam süresindeki artışlara göre değerlendirilebilir.

1974 yılında Ahluwalia ve Chenery bölüşüme odaklanan bir çalışma yapmışlardır. Buna göre, GSYH, büyüme üzerinde yanıltıcı bir göstergedir; çünkü zenginlere odaklı bir dağılımına göre ağırlıklandırılmaktadır. Ahluwalia ve Chenery'e göre; toplam büyümede, %20'nin üzerindeki gelirde %10'luk bir büyüme, %20'nin altındaki gelirde %10'luk büyümeden daha fazla etki yaratmaktadır. Buna karşı iki alternatif önermektedirler; gelir artışının her ondalığına eşit ağırlık vermek ya da gelir artışı %40'dan düşük olanlar için "yoksulluk ağırlıklandırılması" yöntemine göre ölçüm yapmak. Ayrıca tıpkı diğer yazarlar gibi Ahluwalia ve Chenery de sosyal gösterge yaklaşımlarına dikkati çekerken, sağlık, beslenme, barınma ve gelir dağılımının yanı sıra kültürel ve sosyal gelişmelerin de ölçümün içine dâhil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Hicks ve Streeten 1979 yılında yazdıkları makalelerinde, GSYH yönteminin kalkınma yaklaşımında refah kriterinin ve uluslararası karşılaştırılabilirliğin üstünü örttüğünü söylemektedirler. GSYH, sadece parasal değişiklikleri dikkate almaktadır. Oysa, sosyal göstergelerle sosyal gelişmelerin parasal olmayan yönünü tanımlamak mümkündür. Sonuç olarak Hicks ve Streeten'e göre kalkınma göstergeleri; yaşam kalitesi ya da insani gelişim gibi sosyal göstergeleri de içermelidir (Hick ve Streeten, 1979).

Hicks ve Streeten ekonomik büyüme ve kalkınma arasında kurdukları ilişkide, ekonomik büyümenin kalkınmayı kendiliğinden olumlu etkileyebileceği varsayımını reddetmemektedirler. Ancak bu kendiliğinden ilişkinin aksaması durumunda devlete bir rol düşmektedir. Sonuç olarak her iki durumda da kişi başı büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisi söz konusu olmaktadır (ibid).

Sen ve Dreeze, milli gelir yaklaşımı ve yaşam standartlarının iyileştirmesi arasındaki uyumsuzluktan bahsetmektedir. Birincisi, GSYH sadece ekonominin toplam zenginliğini göstermektedir ve bunu kişisel refahta bir artış yaratması ancak gelirin nüfus üzerindeki dağılımına bağlıdır. İkincisi, Sen'in teorisini geliştirdiği yapabilirlik yaklaşımı, piyasadan satın alınabilecek metalara sahip olmaktan çok insanların yaşam standartlarını iyileştiren başka pek çok faktöre bağlıdır. Kişi başı milli hasılanın yüksek olması, diğer temel yetenekleri geliştirmek için bir fırsat sağlayabilir. Fakat bu fırsatların elverişli kazançlara dönüştürülmesi konusunda kamusal destek hayati bir rol oynamaktadır. (Sen ve Dreeze,1989: 180)

Sen ve Dreeze, kamusal politikalarda "büyüme aracılığıyla güvence" (growth-mediated security) ve "destek odaklı güvence" (support-led security) olmak üzere ikili bir ayrım yapmaktadır (ibid:183)

"Büyüme aracılığıyla güvence", ekonomik büyümeyi veri almaktadır. Zenginliğin artışı sadece kişisel gelir artışı olarak değil aynı zamanda kamusal desteği içeren potansiyellerin olumlu avantajlarını da içine alarak değerlendirilmektedir.

"Destek odaklı güvence", doğrudan istihdam, gelir dağılımı, sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal destek gibi kamusal politikalara odaklanmaktadır. Bu yaklaşımda, diğerinden farklı olarak ulusal kaynaklarla kamu hizmetlerinin etkinliği birbirinden ayrıştırılmaktadır.

Sen ve Dreeze, yoksulların yaşam standartlarını iyileştirmeyi hedeflemeksizin sadece ekonomik büyümenin maksimize edilmesi yaklaşımını "amaçlanmayan zenginlik" (unaimed opulence) olarak tanımlamaktadır. Amaçlanmayan zenginlik ile bir kamu politikası olan büyüme aracılığıyla güvence aynı şey değildir. Amaçlanmayan zenginlik tam da diğer yazarların ve Sen ve Dreeze'nin eleştirdiği sadece GSYH artışına odaklanan milli gelir yaklaşımına denk düşmektedir. (ibid: 188).

İnsani Gelişim Endeksini milli gelir tartışmaları üzerine inşa eden BMKP da eleştirilerini 1990 yılı İGR'nda şu sözlerle ifade etmektedir:

> İnsanlar bir ulusun gerçek zenginliğidir. Kalkınmanın temel amacı, insanlar için uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürebilmeleri için bir çevre sağlamaktır. Bu çok basit bir doğru olarak görülebilir. Fakat metaların ve finansal zenginliğin birikimi ile birlikte mevcut düşüncede bu sıklıkla unutulur (BMKP, 1990:9).

Milli gelir tartışmalarında yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra 1990 yılında BM tarafından kullanılan İnsani Gelişim İndeksi (İGE)'ni önceleyen farklı tartışmalar ve alternatif ölçüm yöntemleri aşağıda kronolojik sıralamayla gösterilmektedir:

1966-UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development): "Yaşam Standartları Düzeyi" (Level of Living Index), fiziki ihtiyaçlar, kültürel ihtiyaçlar ve daha yüksek ihtiyaçlar olmak üzere temel üç bileşenden oluşmaktadır.

1972-UNRISD : "Kalkınma Endeksi" (Development Index)

1973 OECD : "Tahmin Edilen Kişi Başı GSYH Endeksi" (Predicted GNP Per Capita Index).

1975- BM Ekonomik ve Sosyal Kurul (UN Economic and Social Council): İkisi sosyal (okuryazarlık ve yaşam beklentisi), beşi ekonomik (enerji, milli gelirin imalat payı, ihracatın imalat payı, tarım dışı istihdam, telefon sayısı) yedi göstergeden oluşmaktadır.

1976-Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO): Temel ihtiyaçları veri almaktadır. Bunlar: tüketim ve gerekli hizmetlerin yeterliliği, sağlık hizmetleri ve temel eğitim.

1979 Fiziksel Nitelik Yaşam Endeksi (PQLI -Physical Quality of Life Index): Amacı, insani ihtiyaçların minimum düzeyinin dünyanın en yoksul insanlarına ulaştırılıp ulaştırılamadığıdır

1987 Uluslararası İnsani Mağduriyet Endeksi (International Human Suffering Index): Gelir, bebek ölümleri, beslenme, yetişkin okuryazarlığı ve kişisel özgürlük ölçütlerini birleştirmektedir (Stanton, 2007: 13).

1990 İnsani Gelişme Raporu içerisinde İGE (insani gelişme endeksi)'ne yüklenecek anlamın önü şu sözlerle açılmaktadır:

> İnsani gelişimi sağlamak için araçların teknik karşılığı ve ulusal gelir ve büyümeyi ölçmek için istatistiksel toplamların kullanılması insanlara fayda sağlayan birincil amaçların üstünü örtmektedir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, kullanışlı olduğu düşünülen ulusal gelir göstergeleri, gelirin bileşenlerini ya da gerçek faydalarını ortaya çıkarmamaktadır. İkincisi, insanlar genelde daha yüksek gelirde ya da

> büyüme göstergelerinde hiç ortaya çıkmayan ya da hemen ortaya çıkmayan kazanımlara değer verirler: daha iyi beslenme ve sağlık hizmeti, daha fazla bilgiye erişim, daha güvenli yaşam koşulları, suç ve fiziki şiddet karşısında güvenlik, boş zaman ve toplumdaki politik, kültürel ve ekonomik faaliyetlere katılım. Tabii ki, insanlar bir seçenek olarak daha fazla gelir isterler. Fakat gelir, insan yaşamının toplamı değildir (BMKP,1990:9).

İnsani gelişim yaklaşımın teorik öcülerinde Mahbub ul Haq ise insani gelişim indeksine olan ihtiyacı "milli gelirin basitlik düzeyinde bir ölçüye ihtiyacımız var – sadece bir sayı- fakat insan yaşamının sosyal yönlerine milli gelir gibi kör olmayan bir ölçü" (Sen 2000:17) sözleriyle ifade etmektedir.

Mahbubu ul Haq'ın vurguladığı insan yaşamının sosyal yönleri, İGE içerisinde ve yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde üç bileşenle ifade edilmiştir: yaşam beklentisini içeren sağlık, ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresini içeren eğitim ve kişi başı toplam milli gelir içeren yaşam standartları.

Bu üç bileşen dışında, insanların ekonomik, sosyal ve politik özgürlük olarak değer verebileceği pek çok şeyi ve şiddet, güvensizlik ve ayrımcılık gibi konuları dışarıda bırakmasıyla İGE'nin de sınırlara sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak BM'nin İnsani Gelişme Raporu Komisyonu Başkanı olan Selim Jahan'a göre insani gelişme yaklaşımı sınırlarına rağmen kalkınma yaklaşımını kökten değiştirebilecek özelliklere sahiptir.

Jahan'ın ifadelerini BM insani gelişme yaklaşımı kapsamında genelleştirecek olursak; öncelikle, insani gelişme, GSYH gibi insan yaşamının sosyal yönlerine kör değildir. Bileşenlerin bölge, ırk, etnik grup, kır-kent ya da cinsiyet eşitsizliğine göre ayrıştırılması indeksin duyarlılığının bir göstergesidir. Öte yandan insani gelişmenin

üstünü örten bileşenler insani gelişimin raporlarda yansıtıldığı gibi sürekli geliştirilmesiyle birlikte ortaya çıkarılmakta ve tanımlanmaktadır (Jahan,2002).

Jahan, insani gelişim endekslerinin olumlu ve eksik yönlerini bir metafor üzerinden anlatmaktadır. Buna göre; "insani gelişim hesaplaması bir ev ve İGE de evin kapısıdır". (ibid:3).

İGE, BM tarafından ulusal gelişmelerin karşılaştırmalı sosyo-ekonomik ölçütlerle karşılaştırılabilmesi doğrultusunda bir katkı olarak nitelendirilmektedir. Sadece üç bileşenin sosyo-ekonomik ölçütleri temsil etmesi konusunda ise verilerin sınırlı olması ve erişilememesi temel sorunlardan biri olarak sunulmaktadır. Ancak yine de bazı sosyo-ekonomik göstergelerin indeksin içinde yer alan bileşenlerle ötüştüğü iddia edilmektedir. Örneğin yaşam beklentisi bileşeni içerisinde bebek ölümlerini de barındırmaktadır (İGR, 1994).

İGE genel olarak şu amaçlara hizmet etme doğrultusunda kullanılmaktadır: ulusal politik tartışmaları teşvik etmek, insani gelişmeye öncelik vermek, ülkeler arası eşitsizlikleri yansıtmak, yardım politikaları için diyalogu geliştirmek (ibid).

2.2.1 İnsani Gelişim Endeksi'nin Ölçülmesi

İGE, daha önce de bahsedildiği gibi üç temel ölçütten oluşmaktadır: Uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi, yaşam standartlarının iyileştirilmesi. Bu üç ölçütün göstergeleri ise sırasıyla yaşam beklentisi, ortalama eğitim süresi ve beklenen okula devam süresi, kişi başı milli gelirdir. Bu üç gösterge bize ayrı ayrı yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve milli gelir endeksini vermektedir.

Her bir ölçüt için minimum ve maksimum değerler belirlenmiştir. Buna göre:

Sağlık: Yaşam Beklentisi: $20_{min} - 85_{max}$

Eğitim: Beklenen okula devam süresi: $0_{min.} - 18_{max.}$

Ortalama okula devam süresi: $0_{min.} - 15_{max.}$

Yaşam Standardı: Kişi Başı GSYH (2011 PPP $): $100_{min.} - 75.000_{max.}$

Yaşam beklentisinin minimum düzeyinin 20 olması, yirminci yüzyılda hiçbir ülkede yaşam beklentisinin 20'nin altına düşmemiş olmasıyla ilişkilidir. Resmi eğitimi desteklemeyen toplumlarda eğitim sürecinin minimum düzeyi 0 olacaktır. Ortalama okula devam süresinin maksimum değerinin 15 olması 2025 hedefleri gözetilerek belirlenmiştir. Beklenen okula devam süresinin 18 olması ise pek çok ülkede yüksek lisans derecesine eşittir. Milli gelirin kişi başı $100 değerde olmasında ölçülemeyen varlık ve piyasa dışı üretim koşullar göz önünde bulundurulmuştur. Maksimum gelirin kişi başı $75.000 olarak belirlenmesinde Kahneman ve Deaton'un insani gelişme ve refahta kimsenin yılda bu miktarın üzerinde kazanamayacağını gösterdikleri çalışmaları temel alınmıştır (BMKP, 2015 İGR, Teknik Notlar).

Belirlenen maksimum ve minimum değerler de 0-1 arasında derecelendirilmektedir. Derecelendirilme yapılmasındaki amaç, İGE'nin farklı birimlere sahip olmasından (% ya da satın alma paritesi PPP$) kaynaklı ortaya çıkabilecek zorlukları önlemektir.

Hesaplamada genel formülasyon şu şekildedir:

$$\text{Ölçüt İndeksi} = \frac{Mevcut\ değer - Minimum\ değer}{Maksimum\ değer - Minimum\ değer}$$

Her bir ölçüt yukarıdaki formülasyona göre belirlenmektedir. Ancak eğitimde iki gösterge yer aldığı için her biri aynı formülasyonla belirlendikten sonra çıkan sonuçların aritmetik ortalaması alınmaktadır.

Her bir gösterge yapabilirlik ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Ancak gelir söz konusu olduğunda, gelirin yapabilirliğe dönüşümü iç bükeydir; yani, gelirdeki her artış yapabilirliğin genişletilmesinde küçük bir etki yaratmaktadır. Dolayısıyla gelirin maksimum ve minimum değerlerinin ölçülmesinde doğal logaritma kullanılmaktadır.

Son olarak İGE, her üç ölçütün hesaplanmasıyla ortaya çıkan değerlerin geometrik ortalamasının bulunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre:

$İGE = (I_{sağlık} . I_{eğitim} . I_{gelir})^{1/3}$

Bir örnekle açıklayacak olursak[6]:

Kıbrıs

Gösterge	Değer
Yaşam beklentisi:	80.2
Okula gitme süresi:	11.6
Beklenen okula devam süresi:	14.0
Kişi başı milli gelir (PPP 2011 $)	28.633

Sağlık İndeksi: $\frac{80.156-20}{85-20} = 0.9255$

Okula gitme süresi indeksi: $\frac{11.619-0}{15-0} = 0.77461$

Beklenen eğitim süresi indeksi: $\frac{13.966-0}{18-0} = 0.77591$

Eğitim İndeksi: $\frac{0.77461+0.77591}{2} = 0.7752$

Gelir İndeksi: $\frac{In(28{,}632.7)-In(100)}{In(75{,}000)-In(100)}$ = 0.8545

İnsani Gelişme İndeksi: $(0{,}9255.0{,}7752.0{,}8545)^{1/3}$=0.850

[6] Örnek İGE 2015 Raporundan alınmıştır. (İGR 2015, Teknik Notlar).

0-1 arası derecelendirilen indekslerin ülkelere göre sınıflandırılması şu şekilde yapılmaktadır:

Çok yüksek insani gelişme: 0.8 ve üzeri

Yüksek insani gelişme: 0.7-0.799

Orta insani gelişme: 0.550-0.699

Düşük insani gelişme: 0.550 ve altı

2.3. İnsani Gelişme Endeksine Yönelik Eleştiriler

İGE'ne yönelik eleştirilerin başlıcaları, verilerin yetersizliği, göstergeler konusunda yapılan yanlış tercihler, formülasyonla ilgili problemler ve gelirin yanlış tanımlanmasıdır.

Srinivasan ve Ogwang'ın eleştirileri, verilerin yetersizliği ve ölçüm hataları konusunda ortaklaşmaktadır. Chowdhury'nin de bu ikiliye dahil olduğu eleştirilerden biri de bileşenler arasında yüksek korelasyon olması ve bunun da ciddi ölçüm hatalarını beraberinde getirmesidir. (Srinivasan, 1994; Ogwang, 1994; Chowdhury, 1991)

1994 yılından öncesinde yapılan eleştiriler endeks verilerinin her yıl yeniden güncellenmesine ilişkindi. Bu, ülkeler ve yıllar arasında karşılaştırma yapılması ve verilerin güvenirliği konusunda problem yaratmaktaydı. Ancak daha sonra daha detaylı değinileceği gibi, 1994 yılı itibariyle bu sorun verilerin standartlaştırılmasıyla çözülmüştür.

Bileşenlere yönelik yapılan eleştiriler, önemli göstergelerin endekse dahil edilmemesiyle ilgilidir. Bu eleştirilerin devamında olması gereken bileşenler; sivil ve politik özgürlüklerin boyutu, gelir dağılımı, sağlık hizmetlerine ve eğitim fırsatlarına

erişim, doğal kaynaklara erişim ve refah üzerinde çevresel etkiler, stokları ve akımları içeren daha fazla eğitici ölçüt şeklinde sıralanmaktadır (Stanton,2007).

Ranis, Stewart ve Samman da İGE'nin bazı önemli değişiklikleri içerisine dâhil etmediğini eleştirerek alternatif bileşenleri içeren bir çalışma sunmaktadırlar. Buna göre insani gelişimin içermesi gereken bileşenler şunlardır: Zihinsel refah, yetkilendirme, politik özgürlük, sosyal ilişkiler, toplum refahı, eşitsizlikler, çalışma koşulları, boş zaman koşulları, politik güvenlik, ekonomik güvenlik, çevresel koşullar (Ranis, Stewart ve Samman, 2006).

Bileşenler konusunda yapılan eleştirilere BM'in yanıtı, kapsamının elbette genişletilebileceği ancak ölçme ve veri sıkıntıları nedeniyle bunun mümkün olamadığıdır. Ayrıca 1991 İnsani Gelişme Raporunda (İGR), özgürlüklere dair ölçüm konusunda karşılaşılabilecek zorlukları 1985 yılında Charles Humana tarafından, kırk farklı özgürlük kriteri kullanılarak geliştirilen "insani özgürlük endeksi" üzerinden açıklamaktadır. Humana'nın başlıca kriterleri; hareket özgürlüğü, gösteri hakkı ve konuşma özgürlüğü, etnik eşitliğe ve cinsiyet eşitliğine dair haklar, hukuk kuralları ve diğer demokratik özgürlükleri içermektedir. Bu endeks, veri sıkıntısından dolayı sadece seksen sekiz ülkeyi kapsamaktadır. Sonuçta, insani özgürlük endeksi işlevli olamamıştır ve bugün kullanılmamaktadır. BM'e göre bunun nedeni, politik dalgalanmalar nedeniyle özgürlüklerin sabit bir göstergeye bağlanamamasıdır (İGR,1991).

İGE'ne yapılan temel eleştirilerden biri de Chowhury tarafından yapılan; tüm bileşenlere eşit ağırlık verilmesine yönelik eleştiridir. Bu eleştiriye verilen yanıt ise şu şekildedir:

> "İndeks bileşiminde, yaşam beklentisi, eğitim süreci ve kişi başı milli gelire eşit ağırlık verildi. Eşit ağırlık verilmesi basitlikten dolayı değil, insani gelişim endeksindeki tüm

bileşenlerin eşit derecede önemli olan ve insani yapabilirliğin inşası için başlı başına arzu edilen felsefi nedenlerden dolayıdır" (Jahan,2004:4).

BM tarafından, ilk defa 1990 yılında uygulanan İGE'nde, yapılan eleştirilen doğrultusunda zamanla bir takım yenilikler yapılmıştır. 1990 yılında ilk defa yayınlanan İGR'nda, İGE endeksi hesaplamasında üç bileşen kullanılmıştır. Bunlar: yaşam beklentisi, okuryazarlık ve kişi başı düşen milli gelirdir. Hesaplama, yıllara göre belirlenen ve 0 ile 1 arasında derecelendirilen bileşenlerin maksimum ve minimum değerlerine göre yapılmaktadır. Kişi başı gelir ise ayrıca dokuz OECD ülkesi üzerinden belirlenen ortalama yoksulluk sınırı dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

1991 yılında endeks hesaplamasında bazı yenilikler yapılmıştır. Bunlardan biri eğitim bileşeni ile ilgilidir. Bir önceki yılda sadece okuryazarlık oranı ile ifade edilen eğitim göstergesine bunun yanı sıra ortalama okula devam süresi de eklenmiştir. Toplam gösterge değerine ulaşırken diğer iki alt bileşen farklı şekilde ağırlıklandırılmaktadır. Buna göre; okuryazarlığın 2/3'ü, ortalama okula devam süresinin ise 1/3'ü alınarak toplanmakta ve eğitim göstergesi elde edilmektedir. 1991 yılı yeniliklerinden bir diğeri de iyi bir yaşam standardını ifade eden kişi başı gelirin hesaplanmasındaki değişikliklerdir. Bir önceki yıl, daha önce de ifade edildiği kişi başı gelir yoksulluk sınırı dikkate alınarak hesaplanmaktaydı. Bunun arkasındaki sebep ise insani gelişim yönünden gelirin azalan getirisine dayanmaktadır. İnsani gelişim yönünden gelirin azalan getirisi ise kişi başı gelir hesaplamasında logaritma yöntemiyle ve yoksulluk sınırı üzerinde yer alan gelire sıfır ağırlık verilerek yansıtılmaktadır. Yoksulluk sınırı üzerinde yer alan ülkelerin İGE'i bu formülasyona göre kişi başı gelir hesaplamasında yapılan ağırlıklandırılma nedeniyle daha düşük çıkmaktadır. Ancak bu sorunu gidermek ve azalan getiriyi daha iyi yansıtabilmek

amacıyla 1991 yılında, kişi başı gelir hesaplamasında Atkinson formülü kullanılmıştır. Bu formülasyon şu şekilde gösterilmektedir:

Atkinson Formülü[7] $= y^* + 2(GSYH_i - y^*)^{1/2} + 3(GSYH_i - 2y^*)^{1/3} + \ldots$

1994 yılında, daha önce her yıl değişen minimum ve maksimum değerler sabitlenmiştir. Buna göre minimum ve maksimum değerler; yaşam beklentisi için 25-85, okuryazarlık için %0-%100, okula devam süresi için 0-15 ve kişi başı gelir için satın alma gücü üzerinden $200-$40.000 olarak belirlenmiştir.

1995 yılında ise iki önemli değişiklik yapılmıştır. Bunlardan birincisi eğitim bileşeni ile ilgilidir. Daha önce okuryazarlık ile birlikte hesaplamaya dahil edilen ortalama okula devam süresinin hesaplamasının oldukça karmaşık olması ve yeterli veriye ulaşılamaması gerekçesiyle okula devam süresi; ilk, orta ve yükseköğretim okula kayıt oranının bileşimiyle hesaplanmaya başlamıştır. Bunda da minimum ve maksimum değerler %0-%100 olarak belirlenmiştir. Aynı yıl yapılan diğer bir değişiklik de daha önce kişi başı gelir için belirlenen $200 minimum düzeyinin $100 olarak hesaplanmasıdır.

1999'da, kişi başı gelirin hesaplanmasında bir düzeltme yapılarak, 1990 yılından beri ortalama yoksulluk sınırıyla birlikte log_{10} *(PPP GSYH/kişi başı)* formülasyonu ile belirlenen gelir endeksi, 1999 yılında *natural log (PPP GSYH/kişi başı)* 40.000 dolara kadar olacak şekilde belirlenmeye başlamıştır (Stanton, 2007:16).

2010 yılında bileşenlerin minimum değerlerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Yaşam beklentisi minimum düzeyi 25'den 20'ye; milli gelir minimum düzeyi ise 100$'dan 163$'a yükseltilmiştir. Ayrıca endeks hesaplamasında, daha

[7] y*, dokuz OECD ülkesinin ortalama yoksulluk sınırını göstermektedir.

önce kullanılan aritmetik ortalama yöntemi terk edilerek büyük değişimlerin endekse yansıtılmasında ve derecelendirmede sonuçları daha sağlıklı gösteren geometrik ortalama yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemin gerektirdiği şekilde her biri ayrı birimlere sahip olan bileşenler 0-1 arası göstergelerle ifade edilmektedir. sonuç olarak indeks hesaplaması her bir bileşene 1/3 oranında eşit ağırlık verilerek şu şekilde hesaplanmaktadır:

$I_{hayat}^{1/3} . I_{eğitim}^{1/3} . I_{gelir}^{1/3}$.

2014 yılında minimum ve maksimum değerler üzerinden tekrar bir düzenleme yapılmıştır. 2015 yılı endekslerinde de geçerli olan bu değerler şu şekilde düzenlenmiştir:

Tablo 2: Endeks Hesaplamasında Bileşenleri Maksimum ve Minimum Değerleri

Boyut	**Gösterge**	**Mimimum**	**Maksimum**
Sağlık	Yaşam beklentisi	20	85
Eğitim	Beklenen okula gitme süresi	0	18
	Ortalama okula devam süresi	0	15
Yaşam Standardı	Kişi başı toplam milli gelir	100	75.00

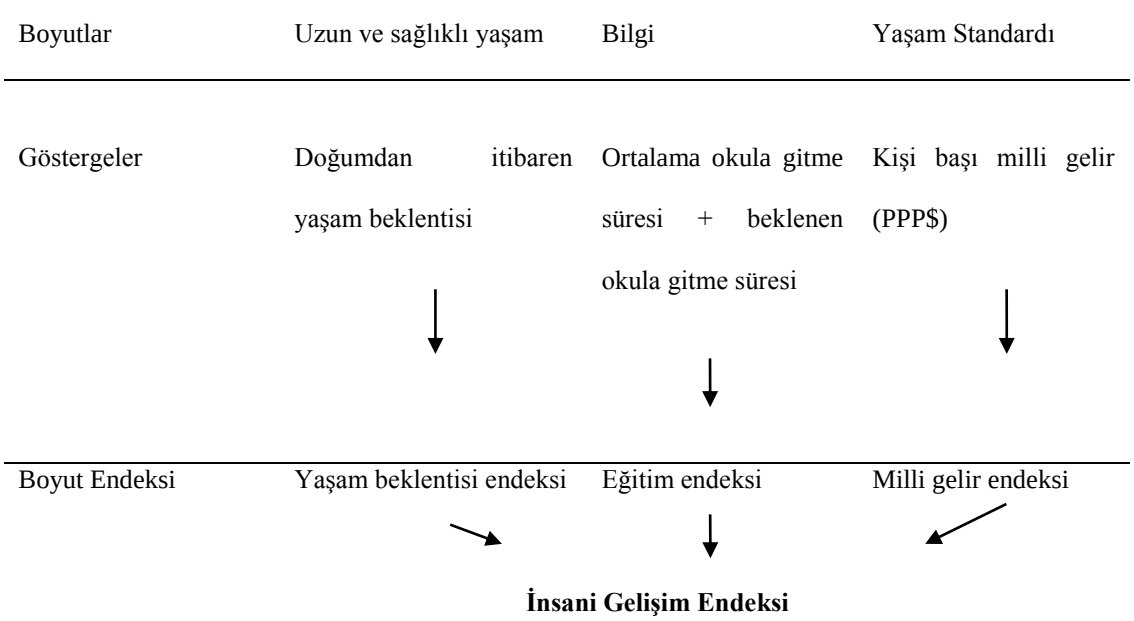
Kaynak: 2015 İGR

İnsani gelişim endekslerinin hesaplanmasında sadece üç bileşen kullanılmasına yönelik yapılan eleştiriler İGR' nda da dikkate alınmaktadır. İlk raporlarda toplam endeksin, insani gelişmenin grupların düzeylerindeki farklılıkların (örn; etnik gruplar, sosyal sınıflar, vb.) üstünü örtebileceği tartışılmaktadır.

1991 İGR' nda, İGE' nin sosyo-ekonomik kazanımları anlamamızda yetkinlik sağlasa da insani tercihlerin tüm boyutlarını kapsamadığı belirtilmektedir. Ancak buna rağmen insani gelişim endeksinin cinsiyet eşitliği ve gelir dağılımına duyarlı bir şekilde yeniden düzenlenmesiyle bu sorunlar kısmen de olsa aşılmaya çalışılmıştır.

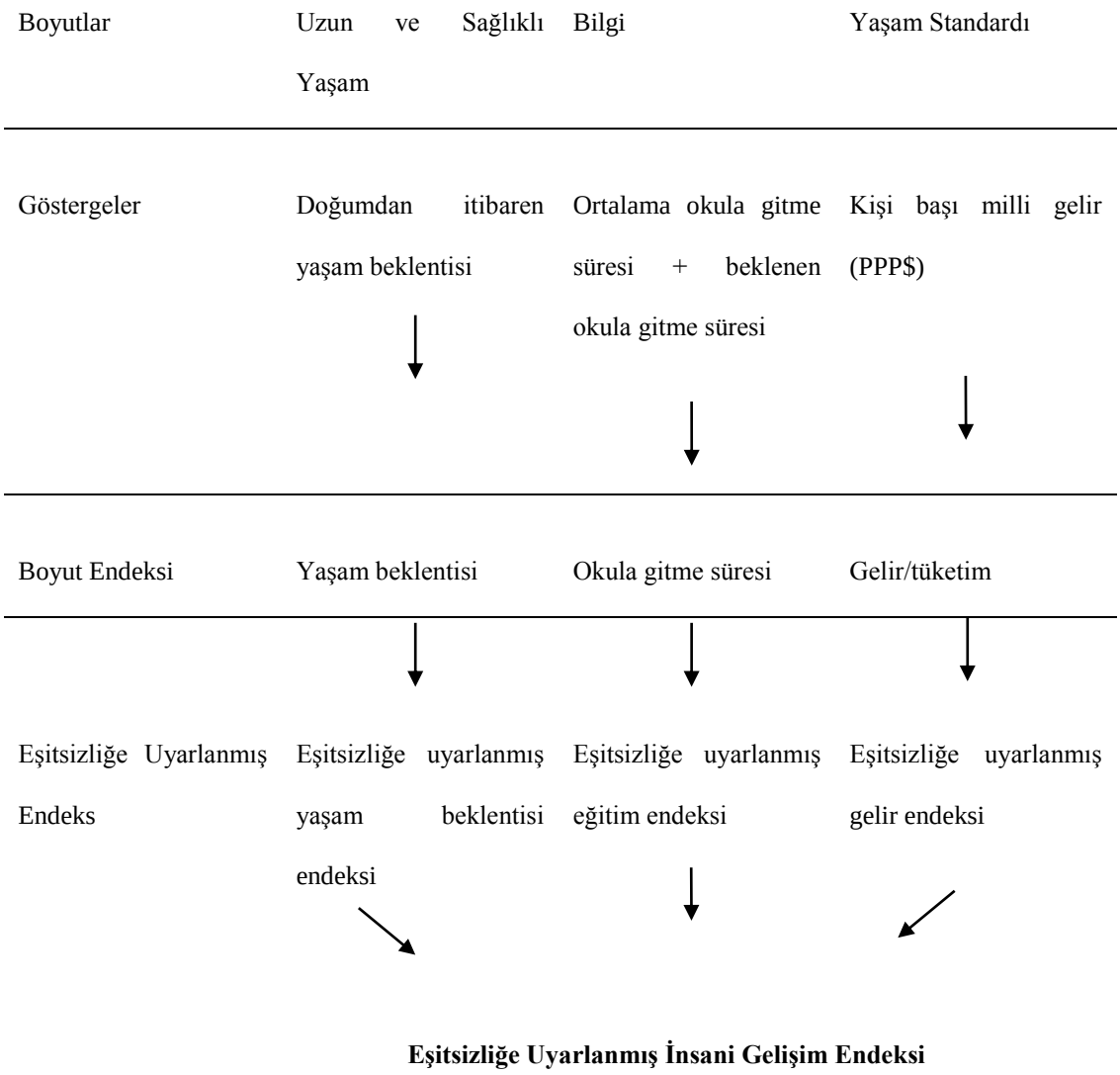
İnsani gelişimi diğer alt başlıklarda yeniden tartışan ve yorumlayan bu süreç, 2015 yılında en son geldiği aşamada İGE' nin yanı sıra, "eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişim endeksi", "cinsiyet gelişme endeksi", "cinsiyet eşitsizliği endeksi" ve "çok boyutlu yoksulluk endeksi"ni içermektedir.

2015 yılı İGR'nda yer alan alt bileşenleriyle birlikte bu endeksler aşağıdaki şekillerde gösterilmektedir:

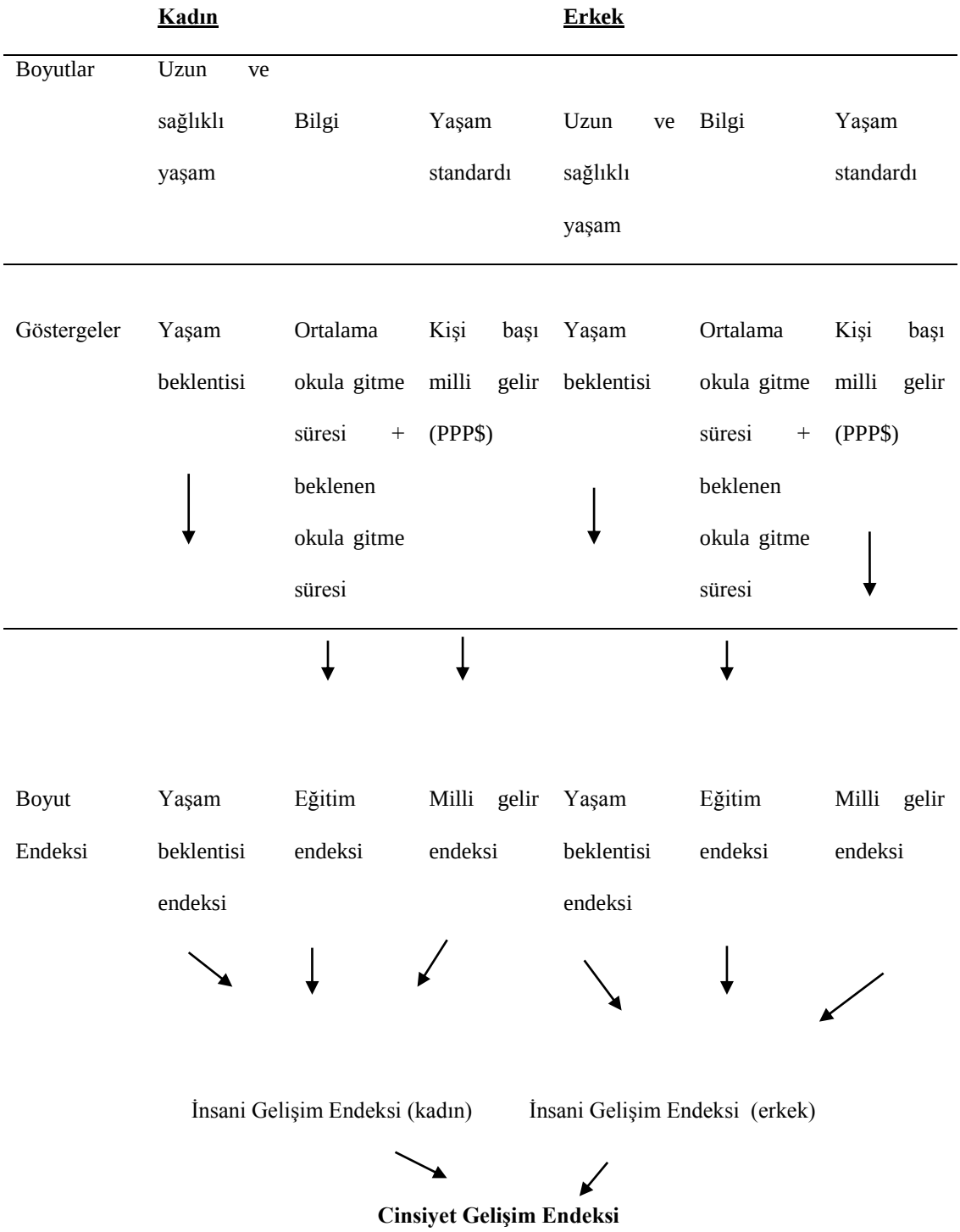
Şekil 1: İnsani Gelişim Endeksinin Hesaplanması

Kaynak: İGR 2015 Teknik Notlar

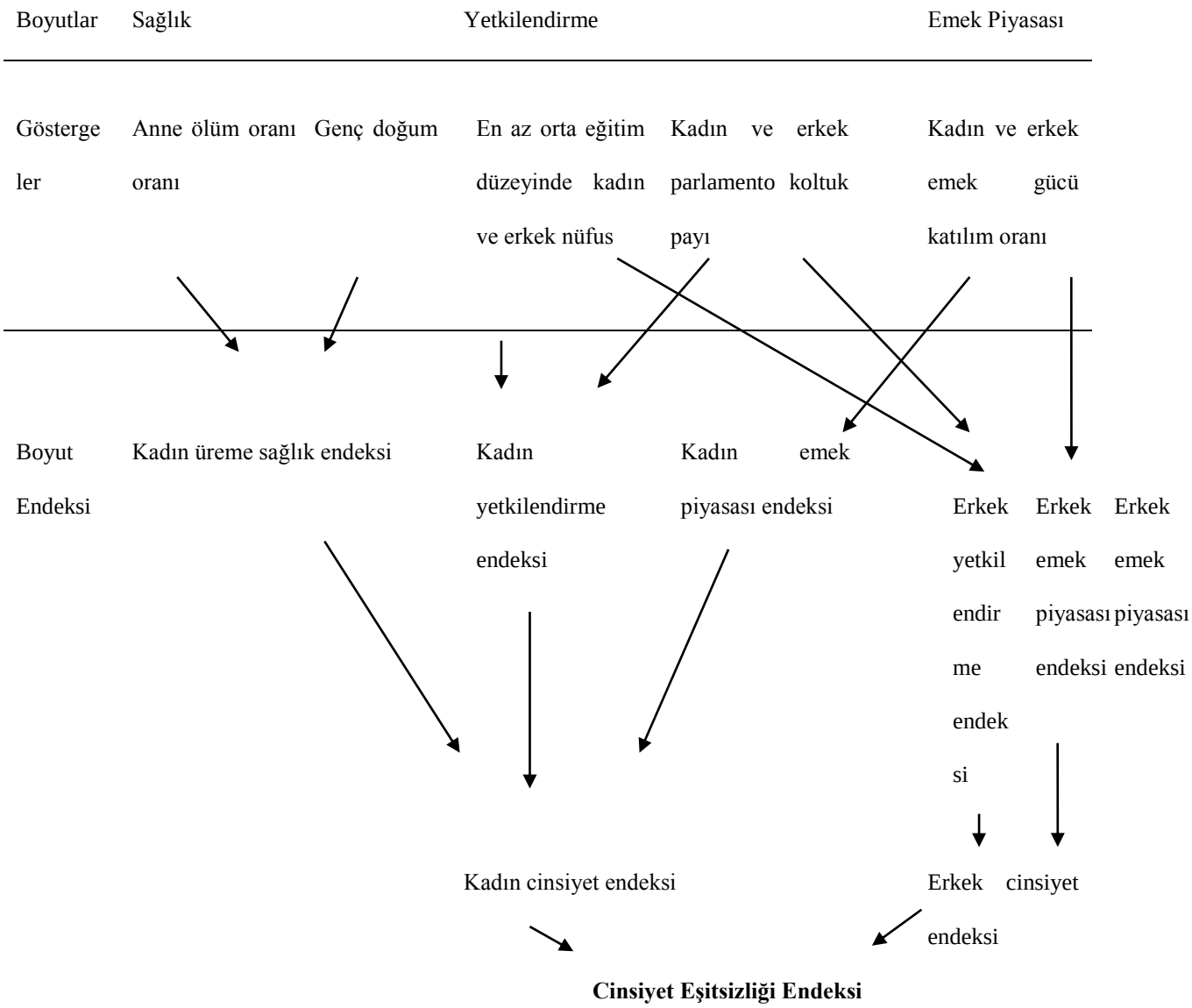
Şekil 2: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi

Kaynak: İGR 2015 Teknik Notlar

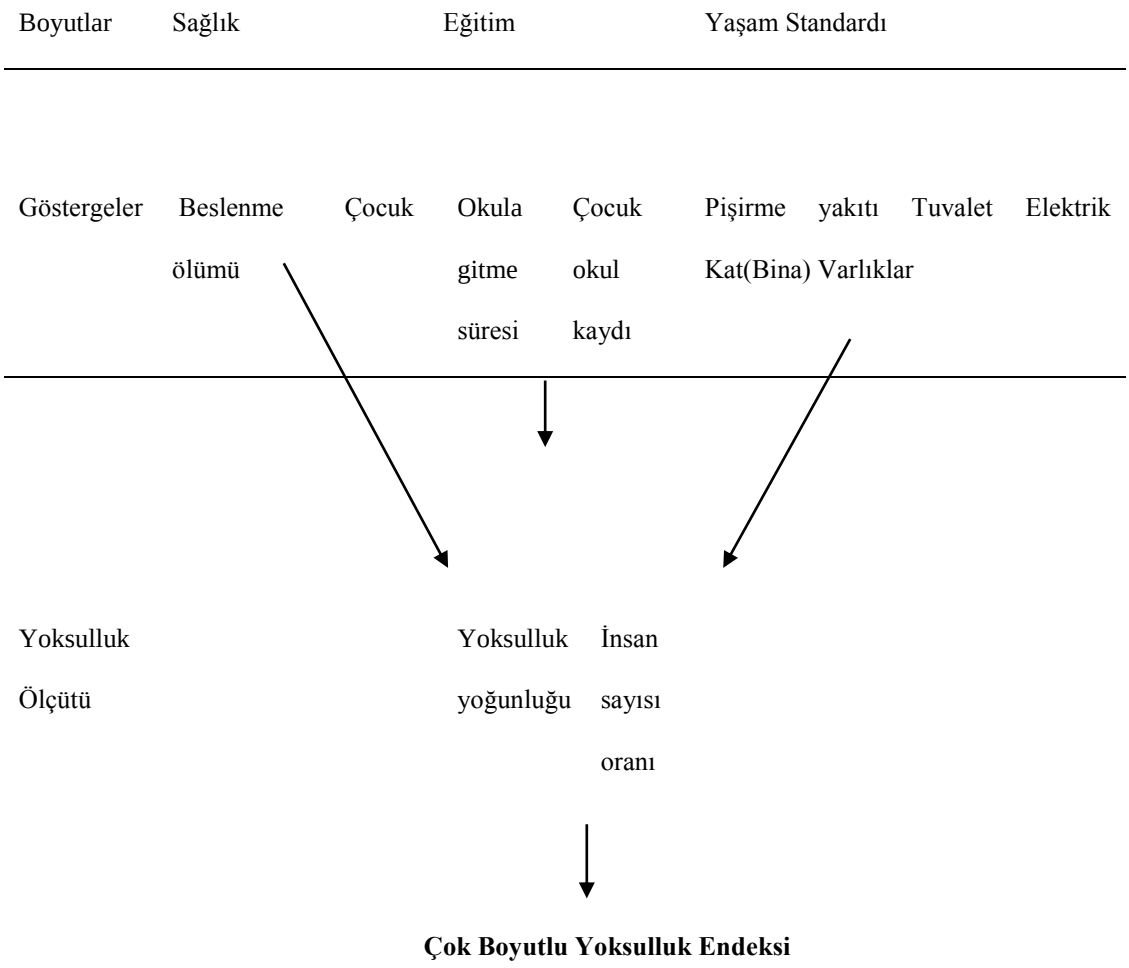
Şekil 3: Cinsiyet Gelişim Endeksi

Kaynak: İGR 2015 Teknik Notlar

Şekil 4: Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Kaynak: İGR 2015 Teknik Notlar

Şekil 5: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Kaynak: İGR 2015 Teknik Notlar

2.4 İnsani Gelişme, Temel İhtiyaçlar ve Neoliberalizm

Fukuda-Parr, Sen'in insani gelişimi Sen yanlısı bir yaklaşımla tartıştığı makalesinde, insani gelişiminin temel ihtiyaçlar ve neoliberalizm yaklaşımından farklılıklarını ortaya koymaktadır. Yazara göre, neoliberalizm refahı sadece fayda maksimizasyonu olarak tanımlarken; Sen fayda maksimizasyonu yaklaşımını özgürlükleri ve temsiliyeti merkeze alarak sınırlamaktadır. Buna karşın temel ihtiyaçlar yaklaşımının insanı merkeze koymasıyla insani gelişim yaklaşımı arasında bir benzerlikten bahsetmek mümkündür. Ancak buradaki sorun ise temel ihtiyaçların

yapabilirlikten çok temel ihtiyaç olarak tanımladığı metaları merkezine koymasıdır (Fukuda-Parr, 2003).

Makalede bu üç yaklaşımın farklılıkları ise aşağıda yer alan tablo üzerinden ifade edilmektedir.

Tablo 3: İnsani Gelişim Yaklaşımlarının Farklılıkları

	İnsani Gelişme	**Neoliberalizm**	**Temel İhtiyaçlar**
Felsefi Altyapıları			
Normatif varsayımlar	Açık	Örtük	Tamamen belirli değil
Refah anlayışları	İşlevsellik ve yapabilirlik	Fayda	Temel ihtiyaçlarla buluşma
Değerlendirici yönler			
Değerlendirici kalkınma süreci için başı çeken kriterler	İnsani yapabilirlik, sonuçların eşitliği, kurumsal düzenlemelerde adalet ve açıklık	Ekonomik refah, ekonomik büyüme, etkinlik	Gelir açısından yoksulluğun azalması, temel sosyal hizmetlere erişim
Tercih edilen ölçüm araçları	İnsani sonuçlar, yoksunluk ve bölüşüm ölçütleri	Ekonomik faaliyet ve koşullar, ortalama ve toplam ölçütler	Maddi araçlara erişim, türev ölçütler
Temsil yönü			
Araç ya da amaç olarak kalkınmada insanlar	Amaçlar: faydalar; araçlar: temsiliyet	Araçlar: ekonomik faaliyet için insan kaynakları	Amaçlar: faydalar
Hareket eden temsil	Bireysel ve kolektif faaliyetler	Bireysel faaliyet	Politik irade ve tabanla ilgilenmek
"Kalkınma stratejisi"			
İşlevsel amaçların anahtarı	İnsanların tercihlerini genişletmek (ekonomik, politik, sosyal)	Ekonomik büyüme	Temel sosyal hizmetlerin genişletilmesi
Fayda ve maliyetlerin dağılımı	Bütün bireylerin hakları ve eşitliği üzerine vurgu	Yoksullukla ilgilenme	Yoksullukla ilgilenme
İnsan hakları ve özgürlük ile kalkınma arasındaki bağlantı	İnsan hakları ve özgürlük gerçek bir değere sahiptir ve kalkınmanın hedefidir.	Açık bir bağlantı yoktur. Politik ve sivil özgürlükle ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyla ilgili güncel çalışmalar.	Açık bir bağlantı yoktur

Kaynak: Fukuda-Parr, 2003

Tablodan da görülebileceği gibi, insani gelişim yaklaşımının diğer iki yaklaşımla benzerlikleri de olsa özellikle tercihler, adalet, özgürlük, kolektif faaliyet gibi argümanlar üzerinden farklılaşmaktadır.

Temel ihtiyaçlar yaklaşımın teorik temelleri Dünya Bankası kapsamında hayata geçirilmektedir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımının teorik savunucularından kalkınma iktisatçısı Streeten'in öncülüğünde Dünya Bankası için hazırlanan bir çalışmada, daha sonra Amartya Sen'in insani gelişim yaklaşımı tartışmalarında da önemli katkısı olan Mahbubu ul Haq tarafından yazılan önsözde temel ihtiyaçlar yaklaşımına dair şu tespit yer almaktadır:

> Bütün nüfusun tüketim ihtiyaçları ile buluşmasıyla birlikte düşünülen temel ihtiyaçlardaki vurgu, sadece eğitim ve sağlığın alışılmış alanında değil aynı zamanda beslenme, barınma, su arzı ve sanistasyon üzerinde de artmaktadır. Yoksulluğu azaltmayı amaçlayan politikaların formüllemesinde ilginin pek çoğu, ekonomik literatürde yoksullara fayda sağlaması için gelir ve üretimin yeniden inşa modeli olarak karşılığını bulmaktadır. Fakat benzer ilgi tüketim yönüne gösterilmemektedir. Eğer temel ihtiyaçlar hedefi, ait olduğu kalkınma diyaloglarının merkezine yerleştirilirse bu dengesizlik yeniden yapılandırılacaktır (Streeten,1981).

Alıntıda da görüldüğü gibi tüketim üzerine yapılan vurgu gelir desteği ve sosyal hizmetlerin sağlanması yoluyla desteklenmektedir. Öte yandan tüketimin nitelediği şey de temel ihtiyaçlar olarak saptanan metalardır. Dolayısıyla, insani gelişim yaklaşımıyla bir kıyaslama yapıldığında; insani gelişim yapabilirlik, özgürlükler, vb. araçlarla daha kapsamlı ve ileri bir noktada yer almaktadır. Ancak neoliberalizm ve insani yaklaşım arasındaki ilişki çok daha bulanıktır. Richard Jolly'nin ifadesine göre:

> İnsani gelişme yaklaşımı, Washington Uzlaşısının neoliberal paradigmasının karşıtı olabilecek dayanıklı bir paradigmanın içine gömülüdür. Örtüşen noktaları vardır; fakat yine de amaçlarda, varsayımlarda, kısıtlarda, politik temel alanlarda ve sonuçların değerlendirilmesindeki farklılık önemli noktalardadır (Jolly'den aktaran Fukuda-Parr, 2003).

Bu noktada, neoliberalizm ve insani gelişme yaklaşımının birbirinin karşıtı bir paradigmanın mı yoksa birbirini besleyen bir paradigmanın mı içinde yer aldığı sorusunu sormak anlamlı olacaktır.

2.4.1 Neoliberalizm ve İnsani Gelişme

İnsani gelişme ve neoliberalizm arasındaki ilişkiyi tartışmak için öncelikle neoliberalizmin gelişim süreci ve politikalarına odaklanmak gerekecektir. Neoliberalizmin tarihsel kökenleri 1980'li yıllara dayanmaktadır. 1970'li yıllar yaklaşık yirmi yıl süren ve "kapitalizmin altın çağı" olarak adlandırılan Keynesyen döneminin sonunu getirmiş ve kapitalizm sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak için yeni arayışlara yönelmiştir. 1980'li yıllarda Washington Uzlaşısı ile çerçevesi çizilen piyasa-devlet ikileminde piyasanın zaferi, tarihte neoliberal dönemin de sayfasını açmıştır. Devletin rolünün minimize edilmesi, kamu harcamalarının azaltılması yoluyla yeniden düzenlenmesi ve mali disiplinin sağlanması, ticaretin ve finansın liberalizasyonu, yabancı doğrudan yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, özelleştirme ve düzenlemelerle rekabetçi piyasaların inşa edilmesi, vb. bu dönemin temel politikaları olmuştur. Ancak Washington Uzlaşısı'nın pek çok az gelişmiş ülkede yoksulluğun daha da derinleşmesine ve halk ayaklanmalarına yol

açan sert uygulamaları pek çok eleştiriye maruz kalmıştır[8] . Öte yandan, Doğu Asya ekonomilerinin başarılı olması, tartışmaların eksenini piyasaların kendi haline bırakılmasından piyasaların yönetilmesine ve bunu sağlayacak kurumların rolü ve önemine kaydırmıştır (Harriss J., 2001:79). 1990'lı yılların başında yürütülmeye başlanılan bu tartışmalar Washington Uzlaşısından Post-Washington Uzlaşısına geçişin de temelini hazırlamıştır. Ancak Post-Washington Uzlaşısı da özünde Washington Uzlaşısı ile aynı neoliberal temele dayanmaktadır. Farklı olan yanı ise piyasanın iyi işleyebilmesi için devletin yeniden göreve çağrılmasıdır. Harriss'in ifadesiyle, bu radikal bir yeniden düşünmeden ziyade eski Washington Uzlaşısı'nın genişletilmesidir (Harrisss, 2001:81). Post Washington uzlaşısı uluslararası literatürde sivil toplum, yönetişim, sosyal sermaye gibi kavramların da önünü açmış ve özellikle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla paralel bir şekilde uluslararası kuruluşların gündemine yerleşmiştir.

Sonuç olarak 1980'li yıllarda başlayan neoliberal dönem, katı piyasa yaklaşımından, devlet-toplum işbirliğine dayanan ve piyasanın işleyebilmesi için piyasa dışı kuruluşların da önemine vurgu yapan daha 'ılımlı' bir sürece evrilerek bugünkü haline gelmiştir.

Harvey'e göre; neoliberalizm, her şeyin finansallaştırılması ve sermayenin diğer grupları pahasına, sermaye birikiminin güç merkezinin mülkiyet sahipleri ve onların finans kurumları yönünde yeniden tayin edilmesi demektir (Harvey,2006). Neoliberalizmin ilk belirtileri ise, piyasaların küreselleştirilmesi ve iç piyasaların

[8] Örneğin; 1982 yılında Ekvador'da Dünya Bankası'nın dayatmaları sonucu benzin fiyatları %120 arttı, una verilen sübvansiyon kaldırıldı, sigara, bira, arabalar zamlandı, toplu taşıma ücretlerine %25 zam yapıldı, bu zamlara karşı ulaşımda, eğitimde ve diğer kesimlerde grevler ve ciddi ayaklanmalar başladı. 1984'te Tunus'ta Ekmek ve irmik fiyatlarının ikiye katlanması ülkenin Güney'inde ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanmalar onlarca insanın ölümüyle, kanlı bir şekilde bastırıldı. 1985'te Bolivya'da yine zamlar sonucu 15 gün süren grev ve gösteriler oldu (Toussaint, 1999:331).

yabancı sermaye ve yabancı mallara açılmasıdır (Shaikh, 2014). Alfredo Saad-Filho'ya göre:

> … Neoliberalizm, yoksul ülkelerin yoksul kalmalarının başlıca nedeninin (iktisatçılarca genelde kabul edildiği gibi) makine, altyapı ya da para yokluğu olmadığını, yanlış anlaşılmış devlet müdahalesinden, yolsuzluktan, etkin olunamamasından ve hatalı saptanmış iktisadi teşviklerden kaynaklandığını ima eder. Ayrıca neoliberaller, yurtiçi tüketim yerine uluslararası ticaret ile finansın büyümenin motoru haline gelmesi gerektiğini dile getiriler (Saad-Filho, 2014:192).

Uluslararası ticaretin özellikle az gelişmiş ülkeler göz önünde bulundurulduğunda rekabetçi piyasalar aracılığıyla ülkeler arası eşitsizlikleri azaltacağı ve büyümeyi teşvik edeceği yönünde ciddi tartışmalar ve kuşkular vardır. Shaikh'e göre: *"Kalkınmışlığın hemen yanında az kalkınmışlığın, zenginliğin yanı başında yoksulluğun, istihdamla birlikte işsizliğin olmasının nedeni rekabetin yokluğu değildir. Neden, bizzat rekabetin kendisidir"* (Shaikh,2014).Ayrıca, uluslararası ticaret, bir ulus içindeki rekabetle hemen hemen aynı biçimde işlemektedir: rekabetçilik açısından zayıf olan karşısında güçlü olana üstünlük sağlar (ibid). İGR'nın ana vurgularından biri bireylerin özgürlüğünün sermayenin özgürlüğünün genişletilmesiyle mümkün olacağı ve sermayenin faaliyetlerinin bariyerleri kaldıracağıdır. Bu yaklaşım doğrultusunda özellikle 1993 yılı raporunun girişinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kumanda ekonomilerinin ortadan kalkmasının demokrasi süreci ve piyasa özgürlüğünün önünü açacağına yönelik yapılan vurgu dikkat çekmektedir (İGR, 1993). Demokrasi ve piyasa ise politik ve ekonomik kalkınmanın iki aracıdır. Bu yaklaşım 1992 yılındaki rapora şu sözlerle yansıtılmıştır: *"Ekonomik kalkınma sadece rekabetçi ve etkin piyasalar yoluyla tüm insanların yaratıcı enerjilerinin ortaya çıkarılmasıyla sürdürülebilir.*

Politik kalkınma ise insanların hedeflerini şekillendiren demokratik katılımı gerektirir" (İGR:1992). İGR' nda yansıtılan piyasa, özgürlük ve demokrasi bağlamında kurulan üçlü ilişkiyi Wood'un penceresinden ters bir şekilde okuyacak olursak: "

> Piyasa, insanlar arasındaki en temel alışverişlere bile aracılık ettiğinden, insanlar arasındaki ilişkileri mallar arasındaki ilişkilermiş gibi gösteren "meta fetişizmi"[9] ortaya çıkar; yurttaşlar arasındaki eşitliğe dayanan siyasi şaşırtmaca ise, kapitalizmde egemen sınıflar olmadığı görüntüsü verir (Wood, 2008:323).

İnsani gelişme yaklaşımında sunulan şey -yukarıda bir kısmı ana hatlarıyla vurgulanan-neoliberal yaklaşımın yumuşatılmış halidir (Cammack,2014). Yumuşatılmış olmasının gerekçesini, sadece piyasa işleyişi ve rekabetine odaklanan pür neoliberalizmden daha farklı olarak, insani yaklaşımı merkezine yerleştirmiş olmasında aramak mümkündür. Öte yandan, bu yumuşatılmış yaklaşımın argümanlarının Post-Washington Uzlaşısı'nın argümanları ile benzer paralellikte olması da dikkat çekicidir. Daha uzak bir noktadan bakacak olursak da; özgürlüğün temelinin piyasa ve rekabet mekanizmasına bağlanması, insani gelişim yaklaşımını neoliberal yaklaşımdan kökten bir ayrışma halinde olmadığını gösteren işaretlerden biridir.

1999 İGR'nda şu ifadeler yer almaktadır*: "Piyasalar kuruluşlara ve kurallara ihtiyaç duyarlar. Ancak küresel düzeyde bu henüz söz konusu değildir.*

[9] Marx, Kapital'de meta fetişizmine dair şunları söylemektedir: "Demek ki, meta biçiminin esrarlı bir şey oluşunun nedeni, basitçe, insanlara, kendi emeklerinin toplumsal niteliğini, emek ürünlerinin nesnel nitelikleri olarak, bu şeylerin toplumsal doğal özellikleri olarak yansıtması ve dolayısıyla, üreticilerle toplam emek arasındaki toplumsal ilişkiyi de, şeyler arasındaki, üreticilerin dışında var olan bir toplumsal ilişki olarak göstermesidir". Devamında ise din dünyası ile bir benzetme yaparak şöyle devam eder: "Bunun için de, bir benzetme yapmak istersek, din dünyasının sisli bölgesine yükselmemiz gerekir. Burada, insan kafasının ürünleri, kendilerine özgü hayatları olan, kendi aralarında ve insanlarla ilişki halindeki bağımsız biçimler gibi görünür. İnsan elinin ürünleri olan metalar dünyasında da böyledir. Emek ürünleri metalar olarak üretilmeye başlar başlamaz onlara yapışan ve dolayısıyla da meta üretiminden ayrılmaz olan bu şeye fetişizm adını veriyorum". (Marx, 2012: 82).

Rekabetin ülkelerde ve ülkeler arasında ön plana çıkarılmasıyla pek çok bölgede buna mülkiyet ve özgürlük eşlik edecektir" (İGR, 1999).

Neoliberal yaklaşım ve insani gelişme arasındaki ilişkiselliğin rekabete dayanan ortaklığı bu alıntıda bir kez daha vurgulanmaktadır. Bunun yanında, kurullar ve kuruluşlar vurgusunu da ele almak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi neoliberalizm, Post Washington Uzlaşısı dönemi kurullar ve kuruluşlar yoluyla ya da kamu-özel işbirliği çerçevesinde devlete piyasayı düzenleyici rolün verilmesi yoluyla yoluna devam etmektedir. Bu süreç, literatürde "yönetişim" olarak adlandırılmaktadır. Süreci, Bayramoğlu'nun ifadeleriyle aktaracak olursak:

> Model, "devlet toplumu yönetir" savını terk ederek, devletin dışındaki örgütlerin de devlet yönetimine eşit şekilde katılımını önermektedir. Devlet-toplum arasındaki karşıtlığını ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinden yola çıkan model, küreselleşmenin zorunlu bir süreç olduğu argümanından hareketle, küreselleşen bir dünyaya uygun bir iktidar tarzı, yeni bir devlet anlayışı ve yeni bir yönetim üslubu geliştirmeyi hedeflemektedir (Bayramoğlu, 2002:85)

Bu yeni yönetim üslubunu Harvey *"elitlerin yönetişimi"* olarak adlandırmaktadır. Buna göre, kamu-özel ortaklığı çerçevesinde, devlet ve başlıca iş dünyasının çıkarları doğrultusunda, sermaye birikimini arttırmak için faaliyet koordinasyonunun sağlanması amaçlanmaktadır (Harvey, 2006).

Ha-Joon Chang'ın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerini incelediği ve karşılaştırdığı çalışmasında da bugünün gelişmiş ülkelerin kalkınma yolculuğunun başlarında, rekabetçi politikalardan çok korumacı politikalarla bu noktaya geldikleri vurgulanmış; öte yandan, özellikle az gelişmiş ülkeler için tavsiye edilen kurumsal yapılandırmanın gelişim sürecinin başlıca aktörlerinden olamayacağı şu sözlerle ifade edilmiştir:

> Bugün "iyi yönetişim" paketinin parçaları olarak gelişmekte olan ülkelere önerilen kurumların çoğu bugünün gelişmiş ülkelerinin erken dönemlerinde gerçekleşen iktisadi kalkınmanın nedenleri değil, daha çok sonuçlarıydı. Bu bağlamda, bu kurumlardan kaçının bugünün gelişmekte olan ülkeler için, uluslararası kalkınma politikası kurumları açısından (ikili ya da çok taraflı güçlü dış baskılarla dayatılmalarını gerektirecek kadar), gerçekten "gerekli" olduğu açık değildir (Ha Joon-Chang, 2009: 114).

Sonuç olarak, insani gelişim için gerekli olan demokrasi, özgürlük gibi kavramların yolu gelişmiş ülkeler için geçmişte korumacı politikalardan geçerken az gelişmiş ülkeler için günümüzde piyasa ve rekabetten geçmekte; piyasa ve rekabet koşulların yaratılması için ise kurum ve kuruluşlara önemli roller düşmektedir. Tekrar 1999 yılı raporunda yer alan ifadelere dönecek olursak; piyasaların ihtiyaç duyduğu kurum ve kuruluşların ideolojik arka planı, neoliberal çerçeve kapsamında yer alan yönetişim yaklaşımıyla uyum içerisinde görünmektedir.

BMKP'nın insani gelişmeye yönelik attığı adımlar, kapitalist sistemin mevcudiyetini kabul ettiğimiz takdirde ve bu sınırlar içerisinde olumlu bir şekilde değerlendirilebilir. Fakat sınırlara yaklaştığımızda karşılaşacağımız gerçek şudur ki:

> BMKP'nın amacı, (…) küresel ölçekte kapitalist birikim ve proleterleşmeyi kolaylaştırmak ve genelleştirmek için gelişmekte olan dünyada sosyal ilişkilerin ve kuruluşların sistematik dönüşümünü sağlamak ve toplumsal katılım ve ülke aidiyeti biçimiyle kapitalist hegemonyayı inşa etmektir (Cammack, 2014:10).

2.4.2 Kamusal Harcamalar ve İnsani Gelişme

İnsani gelişme yaklaşımının neoliberal kökler taşıdığını iddia etmek mümkün olsa da uygulamada farklılıklar taşıdığını da kabul etmek gerekmektedir. Bu farklılıkların en belirginin konumuz açısından da temel bir noktada duran kamu

harcamalarına yönelik yaklaşımdır. Sadece piyasa rekabetinin merkezine alan ve diğer bütün politik argümanlarını piyasa önceliğine göre belirleyen saf neoliberal yaklaşımın insani gelişim yaklaşımından ayrıldığı belirgin noktalardan biri kamu harcamalarıdır. Daha önce de değinilen, neoliberalizmin gelişim sürecinde, ısrarla savunduğu politik argümanlardan biri kamu harcamalarının kısılması olmuştur. Kamu harcamalarının kısılması gerektiği yönündeki ısrarın arka planında ise piyasalar için istikrarsızlık yaratan devlete verilen rolün azaltılması ve piyasanın kendi haline bırakılması gerektiği düşüncesi yer almaktadır. 1990'lar itibariyle neoliberal süreç, önceki on yılında olumsuz deneyimlerinden çıkardığı derslerle devlet müdahalesine saf dönemindeki kadar katı bakmamakta ancak, kamu harcamaları yönüyle önceki tutumunun aksi bir davranış da sergilememektedir.

Uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sürdürülebilir kalkınma başlığı altında, özellikle az gelişmiş ülkelere yönelik yoksullukla, cinsiyet, ırk, vb. ayrımcılıklarla mücadele konusunda önemli adımlar atılmış olsa da bu adımlar - küresel piyasa rekabeti, kişi başı milli gelirde artış, istihdam olanaklarının yaratılması gibi - kapitalist süreç içerisinde özelleştirilmiş iktisadi alan içerisindeki tartışma ve önerilerle sınırlı kalmıştır[10] (Wood, 2008:311). BM' nin insani gelişim yaklaşımı bu darlığı biraz daha esnetmiş ve bireysel özgürlükler ve yapabilirliklerin geliştirilmesi konusunu gündeme getirerek süreci daha ileri bir noktaya taşımıştır. Piyasaya burada yine başlıca bir rol verilmiştir. Ancak sadece piyasa etkinliğinin temel özgürlükler ve

[10] E. M. Wood, kapitalizmde iktisadi ve siyasi alanın birbirinden ayrıştırılmasının kapitalizmin toplumsal ve siyasal içeriğinin boşaltılması anlamına geldiğini söylemektedir. Wood'a göre; kapitalizm iktisat dışı eşitsizliklere karşı bir eğilim içerisindedir. "*Tamamen iktisat dışı kavramlar üzerine kurulu mücadeleler-örneğin sadece ırkçılığa ya da cinsiyetçi baskılara karşı- kapitalist sistem için hayati bir tehdit oluşturmaz. Bunlar, sistemi tamamen yıkmadan da başarıya ulaşabilir. Öte yandan, bu mücadeleler antikapitalist bir mücadeleden ayrı kaldıklarında kazanma şansları büyük olasılıkla çok az olacaktır"* (Wood,2008: 311).

yapabilirlikleri güvence altına almaya yeterli olamayacağının da farkına varılmıştır. Sen'e göre:

> Bir yandan piyasa mekanizmasının özgürlük-etkinliğini, öte yandan, özgürlük-eşitsizlik sorunlarının ağırlığını eşzamanlı olarak ele almak gerekir. Adalet sorunlarını, özellikle ciddi yoksunluklar ve yoksullukla ilişkili olarak ele almak gerekir ve bu bağlamda, hükümet desteğini de kapsayan toplumsal müdahale pekala önemli bir role sahip olabilir. Bu, büyük ölçüde, tam da refah devletlerindeki sosyal güvenlik sistemlerinin, sosyal sağlık hizmetlerini, işsizlere ve yoksullara kamu desteğini vb. kapsayan çeşitli programlar aracılığıyla başarmaya çalıştığı şeydir (Sen, 2004: 171).

Görülmektedir ki; Cammack'ın yorumuyla, insani gelişmede hayat bulan "neoliberalizmin yumuşatılmış hali", saf neoliberal ideolojiden farklı olarak eşitsizlikleri gidermede, bireysel özgürlüklerin ve kapasitelerin arttırılmasında, genel olarak insani gelişmenin sürdürülebilmesinde kamu politikaları ve kamu harcamalarına önemli bir rol vermektedir. Öte yandan Tridico'nun OECD ülkeleri üzerinden gelir eşitsizliğine dair yaptığı ampirik çalışma kamu harcamaları ve gelirin yeniden bölüşümü arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymaktadır (Tridico, 2015). Ancak İGR' nda da sıkılıkla vurgulanan uluslararası piyasalarla bütünleşme süreci de göz önünde bulundurulduğunda, özellikle gelirin yeniden bölüşümü konusunda kamu politikaları ve kamu harcamalarına verilen rolün de belli sınırları olmaktadır (Arıkboğa, 2015). Sonuç olarak, insani gelişim yaklaşımı çerçevesinde, kamu politikaları ve devlete düşen rol piyasa aksaklıkları ekseninde değerlendirilmekte ve adaleti sağlayıcı bir mekanizma olarak görülmektedir. Sen'e göre:

> Piyasa mekanizmasının ötesine geçen "kamu malları" görüşü, temel kapasite için ihtiyaç olan, temel sağlık hizmetleri ve temel eğitim fırsatları gibi toplumsal koşulların tamamlanmasını sağlar. Böylece etkinlik kaygıları, temel eğitim, sağlık

> imkanları ve diğer kamusal (ya da yarı kamusal) malların temininde destekleyici kamu yardımı sağlayarak adalet tezini tamamlar (Sen, 2004: 184).

Kamu harcamalarında önceliğin neye verileceği konusundaki tartışmada da insani gelişim yaklaşımı bir farklılık yaratmaktadır. Buna göre; bir ülkenin kalkınma sürecini değerlendirirken harcamaların önceliğine de bakmak gerekir. Toplumsal refahı arttırmaya yönelik yapılan harcamalar kuşkusuz insani gelişmişlik düzeyinde de bir artış yaratacaktır. Sen, özellikle yakın dönemde kamu harcamalarının azaltılması yönünde egemen olan iktisadi yaklaşımı "mali muhafazarlık" başlığı altında eleştirmekte ve şöyle demektedir:

> Aslında, mali muhafazkarlığın tehdit etmesi gereken, kamu kaynaklarının toplumsal faydası pek belli olmayan amaçlarla kullanılmasıdır. (…) mali muhafazakarlıktan gelen tehdidi bir generalden çok bir öğretmenin ya da hemşirenin hissetmesi, içinde yaşadığımız bu karman çorman dünyanın bir göstergesidir. Bu anormalliğin düzeltilmesi, mali muhafazakarlığın cezalandırılmasını değil, sosyal fonlara ilişkin rakip iddiaların daha pragmatik ve açık fikirli bir tutumla incelenmesini gerektirir (ibid: 204).

İnsani gelişim yaklaşımı literatüründe, kamu harcamaları ve insani gelişim yaklaşımı arasındaki olumlu ilişkiye dair pek çok tartışma vardır. İnsani gelişim endeksi içerisinde yer alan sağlık, eğitim ve iyi bir yaşam standardı bileşenleri de insani gelişim için kamusal politikaların önemini dolaylı yoldan yansıtmaktadır. Ancak bu tartışmaları sadece teorik düzeyde bırakmayarak ampirik düzeyde de sınamasını yapmak ortaya atılan tezi daha da güçlendirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMPİRİK ÇALIŞMA

3.1 Ampirik Literatür

Daha öncesinde aktarılan insani gelişme yaklaşımının öncesindeki süreç ve insani gelişim yaklaşımının ortaya çıkış sürecini tekrar hatırlayacak olursak; 1970'li yıllar kalkınma yaklaşımında karşımıza sadece ekonomik büyüme ve bunun kalkınmaya etkileri sınırlarında ortaya çıkmaktaydı. Daha sonrasında ise mevcut kalkınma yaklaşımının bu sınırlarına getirilen ve temel ihtiyaçlar yaklaşımıyla bütünleşen eleştirilerde, kalkınma için sadece ekonomik büyümenin yeterli olmadığı, temel ihtiyaç olarak tanımlanan maddi unsurların da sağlanması gerektiği vurgusu dikkat çekmekteydi. Temel ihtiyaçlar çerçevesinde tartışılan ve özellikle Dünya Bankası'nın öncülük ettiği bu yaklaşımın sınırlarını genişleten ise 1990'lı yıllarda gündem olan insani gelişme yaklaşımıydı. İnsani gelişme yaklaşımı, temel ihtiyaçların da insan refahı için tek başına yeterli olmadığını ve gerçek bir insani refah ve kalkınma için insanların yapabilirlikleri ve tercih seçeneklerinin olması gerektiğini vurgulamaktaydı.

Kalkınma sürecindeki tarihsel bu dönüşümleri ampirik literatürde yer alan çalışmalar üzerinden gözlemlemek de mümkündür. Kalkınmanın ekonomik büyüme ile eş tutulduğu yıllarda, 1975 yılında Preston tarafından yapılan çalışma yirminci yüzyılda yaşam beklentisi üzerindeki olumlu gidişata dikkat çekerek bunun altında yatan gerçekliği ekonomik faktörlerin etkisi bağlamında incelemektedir (Preston,1975).

Sadece ekonomik büyümenin kalkınma sürecini açıklamada yeterli olmadığının tartışıldığı sonraki on yılda ise Caldwell'in 1986 tarihli çalışması dikkat çekmektedir. Caldwell, Kerala, Sri Lanka ve Costa Rica'yı düşük gelirli olmalarına rağmen sosyal refah açısından olumlu sonuçlar elde etmeleri nedeniyle çalışmasında örnek olarak seçmiştir. Bu üç örnekteki çalışmanın da konusunu oluşturan ortak özellik ölüm oranlarının çok düşük düzeyde olmasıdır. Caldwell'in çalışmasından çıkan sonuç ise, sağlık hizmetlerine yönelik kamusal faaliyetlerin ölüm oranlarının azalmasında olumlu sonuçlar yarattığıdır (Caldwell,1986).

Anand ve Kanbur'un temel ihtiyaçlar temelinde 1991 yılında yaptıkları çalışma da Caldwell'in çalışmasını destekleyici doğrultudadır. Anand ve Kanbur, bu çalışmalarında sadece Sri Lanka örneğini ele almışlardır. Sri Lanka, Caldwell'in çalışmasında da değinildiği gibi sağlık ve eğitim alanında önemli başarılar elde etmiş bir ülkedir. Yaşam beklentisi gelişmiş sanayi ülkelerine yakın ve bebek ölüm oranları yüzdesi çok düşük düzeylerdedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar da Sri Lanka'da sadece gelir artışının refah açısından bir işe yaramadığını ve Sri Lanka'nın mevcut durumunda doğrudan devlet müdahalesinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Anand ve Kanbur, 1991)

1993 yılında Anand ve Ravallion tarafından yapılan çalışma insani gelişim yaklaşımını içermesi yönüyle önceki çalışmalardan ayrışmaktadır. Çalışma, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kişisel gelir ve kamu hizmetlerinin önemi bağlamında, insani gelişim perspektifinden incelemektedir. Ayrıca, sadece mikro ekonometrik kanıtlardan sonuçlar çıkaran ve yapabilirlik kapsamında konuyu tartışmayan ampirik literatüre de çalışmada eleştiriler yöneltilmektedir. Çalışma, yoksul ülkelerde kalkınmanın önceliğinin gelir

artışından kamu hizmetlerine doğru yönelmesinin gerekli olup olmadığı sorusuyla tartışmayı başlatmaktadır. Çıkarılan sonuçlara göre ekonomik büyüme ve insani gelişme arasında yüksek bir korelasyon gözlemlenmektedir. Buna göre; bütün yapabilirlikler ekonomik büyümeyle genişleyebilir ve bu da insani gelişmeyi teşvik eder. Gelir yoksulluğunun azaltılması sosyal sonuçlarda iyileşme yaratabilir. Ancak toplam gelirde artış olmasa bile yoksulluğu azaltmak mümkündür. Yapabilirliklerin genişlemesi sosyal hizmetleri de genişletmektedir. Öte yandan büyümenin kalkınma açısından faydalı olabilmesi için kamusal hizmetler doğrultusunda kullanılması gerekmektedir (Anand ve Ravallion, 1993).

Devarajan ve Swaroop ve Zou, 1996 yılında yaptıkları çalışmalarında büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye farklı bir perspektiften yaklaşmışlardır. Farklılığı, istikrarlı büyüme koşullarının sadece kamu harcamalarının farklı bileşenlerinin fiziksel verimliliğine değil aynı zamanda başlangıç durumundaki bölüşüme de bağlı olduğunu savunmasıdır. Çalışmada, 20 yıllık dönemde 43gelişmekte olan ülke veri olarak alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, bu ülkelerde cari harcamaların bölüşümde yarattığı artış ile büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Fakat bunun tam tersi olarak kamu harcamalarının sermaye bileşenleri ve kişi başına büyüme arasında ise negatif bir ilişki söz konusudur. Buradan çıkarılan sonuca göre ise; az gelişmiş ülkelerde verimlilik amaçlı yapılan harcamalar, boyutu arttığında verimsiz sonuçlar yaratmakta ve cari harcamalar pahasına sermaye lehinde yapılan kamu harcamaları bölüşümde etkinsizlik sonucunu doğurmaktadır. Çalışma, sonucunda, sağlık, eğitim, altyapı, savunma gibi kamu bileşenlerinden hangisinde kısıntıya gidilmeli sorusunu ortaya

atmakta ve bu bileşenlerin ekonomik büyümeye katkısına bağlı olarak soruya yanıt verilebileceğini belirtmektedir (Deverajan, Swaroop ve Zou, 1996).

1996 yılında bir başka çalışma da Senjur tarafından geçiş ülkelerindeki kamu harcamaları oranı ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinden yapılmıştır. Bu çalışmadan çıkan sonuca göre bu ülkelerde ekonomik büyüme ve kamu harcamaları oranı arasındaki bağ çok zayıftır. Dolayısıyla diğer çalışmalarda görüldüğü gibi ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi Senjur'un çalışmasına göre geçiş ekonomilerinde kurnak mümkün olmamaktadır (Senjur, 1996).

Gupta ve Clements 1998 yılındaki çalışmalarında eğitim ve sağlık harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, az gelişmiş ülkelerin eğitim ve sağlık harcamalarında son yıllarda bir artış gözlemlenirken, geçiş ekonomilerinde ise bunun aksi bir eğilim olduğu gözlemlenmiştir. Dikkat çekici bir diğer gözlem de yapısal uyum programlarına rağmen IMF destekli ülkelerde kamu harcamalarındaki artış olmuştur. Çalışmadan çıkan sonuca göre; ilköğretim ve önleyici sağlık hizmetleri için yapılan harcamalar insani gelişmeyi hızlandırırken daha eşitlikçi bir sonuç yaratmaktadır (Gupta ve Clements, 1998).

Ablo ve Reinikka'nın aynı yıl yayınlanan çalışmaları diğer çalışmaların iddia ettiklerinin aksine bütçe payındaki artışa rağmen okula başlama sayısında bir artış gözlemlenmeyen Uganda örneğini ele almaktadır. Ayrıca çalışmaya sağlık klinikleri de dahil edilmiş; 250 ilkokul ve 100 sağlık kliniğinin hizmet olanakları konusunda finansman sitemi üzerinden değerlendirilme yapılmıştır. Mevcut sorun olarak göze çarpan ilk şey bütçeden aktarılan pay ve hedeflenen şey ile aradaki mesafe ve uyumsuzluktur. Çalışmanın sonucunda üç bulgu elde edilmektedir. Birincisi, okula

gitme oranı 91-95 yılları arasında %60 artmıştır. Buna, politik ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi (daha fazla ailenin çocuklarını okula göndermeye izin vermesi) ve devletin öğretmenlerin ücretlerinde yaptığı iyileştirmeler yol açmış olabilir. İkincisi, kurumlar ve denetimlerin zayıflığı bütçe payı sorununu önemsizleştirmektedir. Örneğin, eğitim bütçesi artmasına rağmen, devletin ücret dışındaki harcamalarında düşüş gözlemlenmektedir. Bunun nedeni ise farklı otoriteler tarafından bu paya el konulmasıdır. Sağlık konusunda ise yaşanan zorluk; ilaçlar ve medikal ürünler ayni transfer olarak kullanıldığı için kamu finansmanı açısından faydasının ölçülememesidir. Ancak yine de, mevcut dağıtım sisteminde yapılan ani değişikliklerin sistemi daha da kötü hale getirdiği gözden kaçmamaktadır. Üçüncüsü ise, kamu hizmeti olanaklarının ya da sağlayıcılarının davranışlarının kurumsal içerikte ve teşviklerle çeşitlendirilmesi gerektiğidir (Ablo ve Reinikka, 1998). Sonuç olarak, bu çalışma pek çok ampirik çalışmayla sınanan kamu harcamaları ve insani gelişim arasındaki pozitif ilişki tezini çürüten değil; daha spesifik ve aksi yönde bir örnekle, kamu harcamalarının artışının yanı sıra kurumsal role ya da daha sonraki farklı çalışmalar da bahsedilecek olan yönetişim sorununa dikkat çeken bir çalışma olarak yorumlanabilir.

Gupta, Verhoeven ve Tiongson da 1999 yılındaki çalışmalarında, diğer çalışmalara benzer bir şekilde 50 az gelişmiş ve geçiş ülkesi üzerinden kamu harcamalarının okula gitme oranını arttıran ve çocuk ölümlerini azaltan yönünün ampirik sınamasını yaparak doğrulamaktadırlar (Gupta, Verhoeven ve Tiongson,1999).

2000'li yıllarda yapılan çalışmalarda dikkat çeken önceki çalışmalara göre insani gelişme vurgusunun daha ağır basıyor olmasıdır. Ranis, Stewart ve Ramirez'in

2000 yılındaki çalışmaları bu durumu yansıtmaktadır. Çalışma ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kalkınmanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için bu ikili arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Ekonomik büyümeden insani gelişmeye doğru evrilen sürecin basamaklarını ise sağlık ve eğitimdeki kamu harcamaları ve yatırım oranları ile gelir dağılımı oluşturmaktadır. Sonuç olarak, sıklıkla ekonomik büyümenin kalkınma için öneminden bahsedilse de sürecin iyi bir şekilde yürütülebilmesi için insani gelişmeye de eşit derecede önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Ranis, Stewart ve Ramirez, 2000).

Rodgers, 2002 yılında, ölüm oranlarında gelir ve eşitsizliğin etkisini ülkeler arası bir karşılaştırma yaparak tartışmaktadır. Çalışmadan çıkan sonuca göre, doğumdan itibaren yaşam beklentisi gelir dağılımında eşitlikçi ya da eşitlikçi olmayan ülkeler arasında oldukça farklılaşmaktadır. Öte yandan gelir dağılımının etkisinin yanında, eğitim ve ölüm oranlarının toplumsal yönlerinin eşitsizliğinin de etkili faktörler oldukları vurgulanmaktadır (Rodgers, 2002).

Suescun, 2007 yılındaki çalışmasında büyüme ve insani gelişimde maliye politikalarının rolünü tartışmaktadır. 15 Latin Amerika ülkesi üzerinden yürütülen çalışmada alternatif finansal planlar altında faydalı ya da israfa yol açan kamu harcamalarının marjinal artışlarının yarattığı etkiler analiz edilmektedir. Çalışmadan çıkan sonuca göreyse büyüme performansı, refah, insani gelişme ve sosyal programlarda altyapı harcamaları diğer kamu harcamalarını domine etmektedir (Suescun, 2007).

Rajkumar ve Swaroop'un 2008 yılındaki çalışmaları kamu harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkilerini yönetişim boyutuyla değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle, insani gelişmeyi teşvik eden kamu harcamalarının belirlenmesinde,

yolsuzluk ve bürokrasinin niteliğiyle ölçülen yönetişimin rolü sınamaktadır. Analizin literatüre katkısı ise yazarlar tarafından, kamu harcamaları, yönetişim ve sonuçları arasındaki ilişkiyi anlamak ve kamu harcamalarının her zaman beklendiği gibi iyi sonuçlar vermediği durumları açıklığa kavuşturmak şeklinde ifade edilmektedir. Çalışmada, kamu harcamalarının etkinliği yönetişimin niteliğine bağlanmaktadır. Örneğin, kamu sağlık harcamaları, iyi yönetişime sahip olan ülkelerde çocuk ölüm oranlarını düşürmektedir. Benzer bir durum ilköğretime başlama oranında da görülmektedir. Daha genel bir ifadeyle, kamu harcamaları, yönetişim yönünden zayıf ülkelerde sağlık ve eğitim sonuçları üzerinde kayda değer bir etki yaratmamaktadır. Yönetişim yönünden zayıf az gelişmiş ülkelerde sağlık ve eğitim harcamalarının düşüklüğü de bu düşünceyi başka bir yönden desteklemektedir. Rajkumar ve Swaroop çalışmalarında 90, 97 ve 2003 yıllarını kapsayan ülke kesitlerinden oluşan bir veri seti kullanmışlardır. Ampirik analizden çıkan sonuçlara göre, kamu sağlığı harcamaları iyi yönetişime sahip ülkelerde çocuk ölümleri üzerinde ters yönlü bir etki yaratmaktadır. Eğitim alanında da ilköğretime yönelik kamu harcamalarının artması iyi yönetişimle birlikte okula gitme sayısını da artmaktadır. Sonuç olarak, yazarlar artan sağlık ve eğitim harcamalarının yönetişimi geliştirmek için iyi bir politika arcı olabileceğini kabul etmekle birlikte; iyi bir yönetişimin yokluğunda politik araçların daha iyi sağlık ve eğitim hizmetlerine dönüşemeyeceğinin altını çizmektedirler (Rajkumar ve Swaroop, 2008).

Qureshi'nin 2009 yılındaki çalışması, Pakistan örneği üzerinden kamu harcamalarının insani gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemektedir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme dolayısıyla kaynaklar etkin bir şekilde tasarruf edilse dahi insani gelişmeye yönelik kamu harcamalarının

düşük ve giderek azalan düzeyi insani gelişme üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Ayrıca yazar, ekonomik büyüme eksenli kamu harcamalarının ne daha iyi insani gelişme ile ne de daha iyi ekonomik büyüme ile sonuçlanabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla insani gelişme eksenli kamu harcamalarının önemini vurgulayarak, bu hedefle gerçekleştirilen kamu harcamalarının sadece insani gelişme göstergelerini iyileştirmeyeceğini aynı zamanda ekonomik büyümeyi de destekleyeceğini belirtmektedir. (Qureshi, 2009).

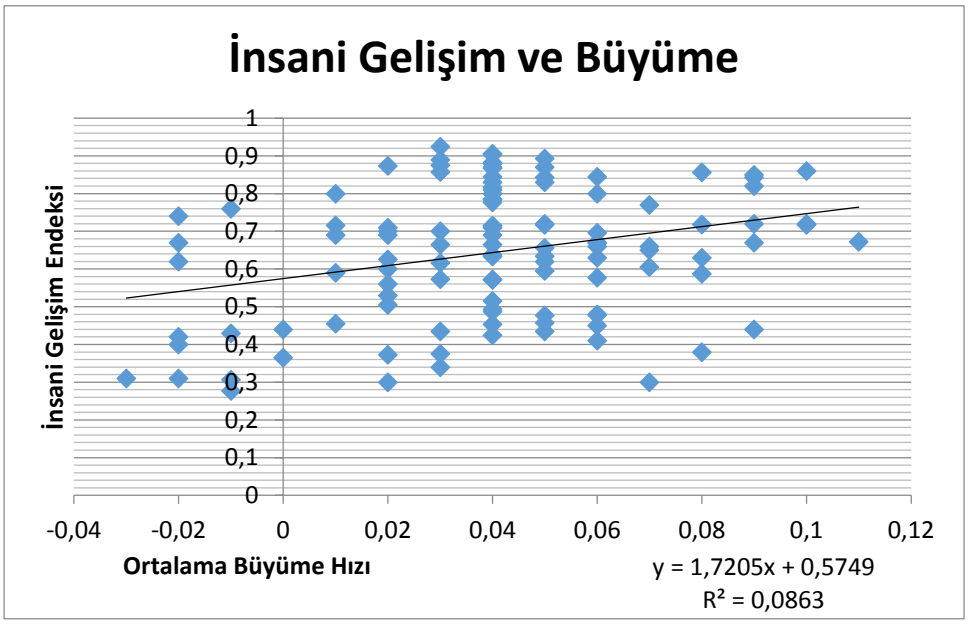
İnsani gelişme ve ekonomik büyümeyi inceleyen yazarlardan Suri, Ranis ve Stewart'ın 2011 yılındaki çalışmalarına göre de, insani gelişme sadece temel insan refahının sonucu değil aynı zamanda ekonomik büyümenin de bir girdisidir. Çalışmanın sonucunda altı çizilen nokta da bu doğrultuda, insani gelişmeye sadece doğrudan etkisinden dolayı değil ayrıca sürdürülebilir ekonomik büyümeyi de beslemesi için odaklanılması gerektiğidir (Suri,Ranis ve Stewart, 2011).

2013 yılında Prasetyo ve Zuhdi'nin insani gelişme sürecinde devlet harcamalarının etkinliğini 2006-2010 arası dönemde 81 ülke örneği üzerinden analiz etmişlerdir. Analizde çalışma, sağlık ve eğitim ile transfer ve sübvansiyonların kişi başı devlet harcamaları üzerinden etkinliği dikkate alınmıştır. Sonuçta, Ermenistan, Avustralya, Bangladeş, Şili, Gürcistan, Japonya, Kore, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti, Madagaskar, Nijer, Norveç, Filipinler, Sierra Leone, Singapur, Amerika ve Zambia etkinliği sağlamada öne çıkan ülkeler olmuştur. Bununla beraber, olumlu iyileştirmelerin sürdürülebilirliği konusundaysa sadece Singapur ve Zambia öne çıkan başarılı ülkelerdir (Prasetyo ve Zuhdi, 2013).

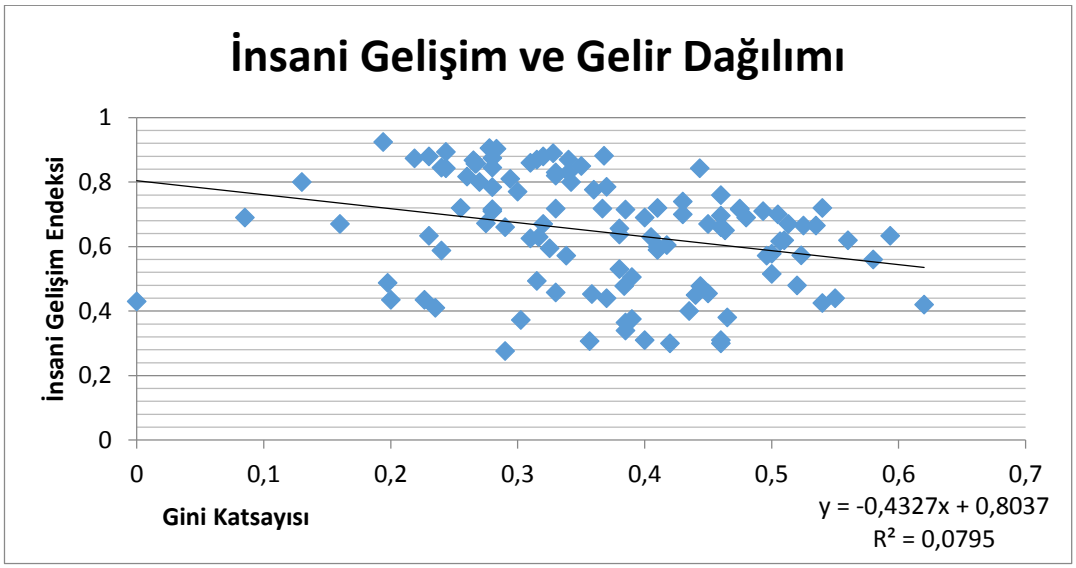
3.2 İstatistiksel Analizler

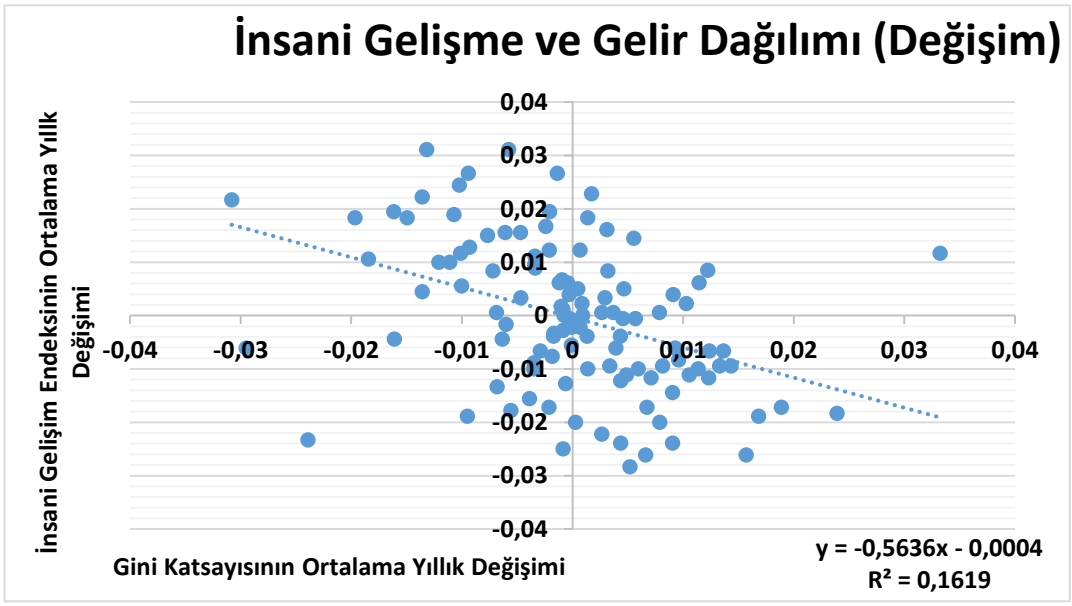
Çalışmanın bu bölümünde büyüme, gelir dağılımı, iş gücüne katılım oranı ve kişi başına düşen hükümet harcamalarının insani gelişim üzerindeki etkisi ortalama değerler ve değişimlerinin ortalama değerleri üzerinden çeşitli grafikler ve tablolarla gösterilmektedir. Ekonometrik analizden önce, elde edilen istatistiksel sonuçlar insani gelişme ve diğer seçilmiş bileşenler arasındaki ilişki hakkında bize ön bir bilgi sunmaktadır. Aşağıdaki şekillerde insani gelişmenin diğer bileşenlerin ortalamaları ve değişimlerinin ortalamaları ile ilişkisi yer almaktadır.

Şekil 6: İnsani Gelişme ve Büyüme

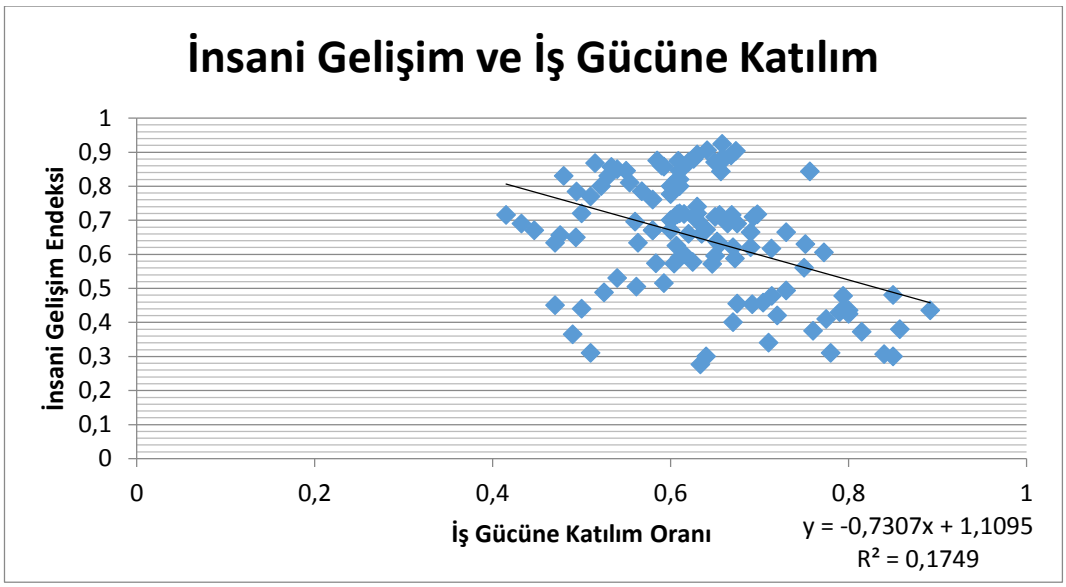

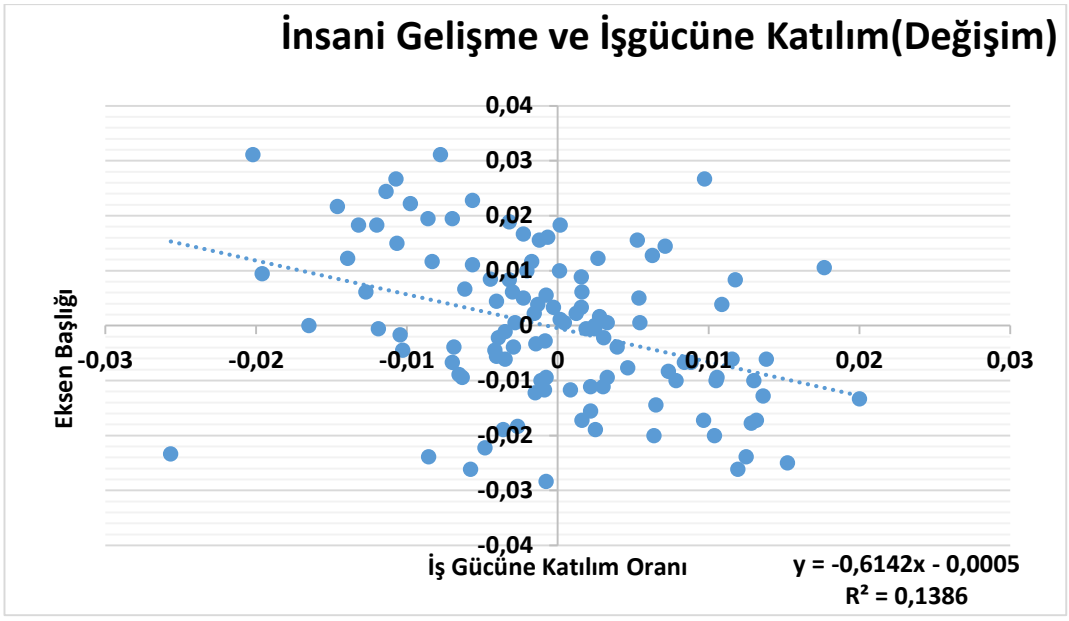
Şekil 7: İnsani Gelişme ve Gelir Dağılımı

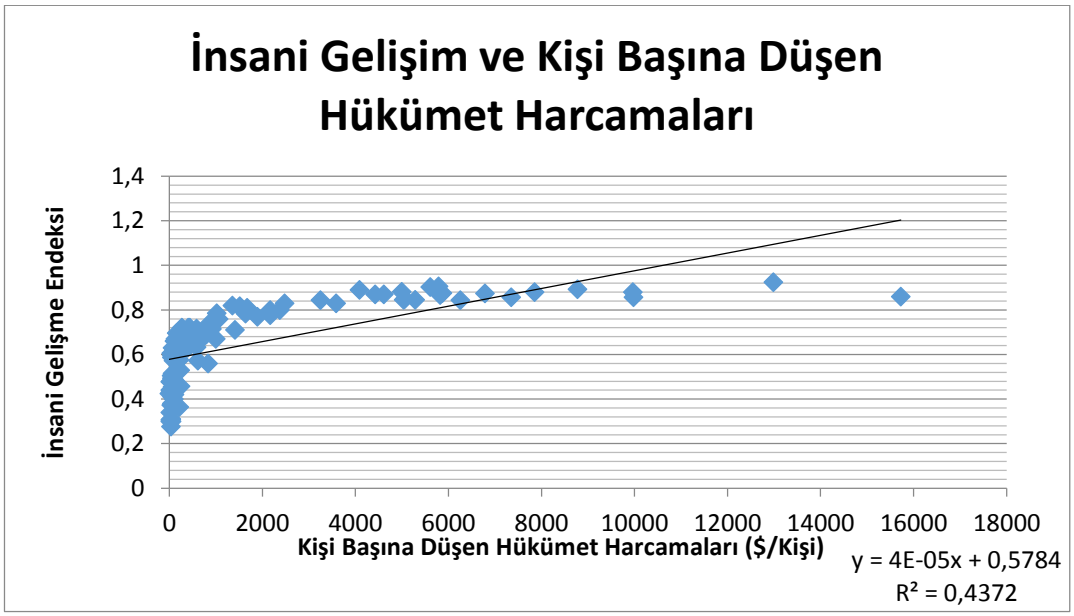

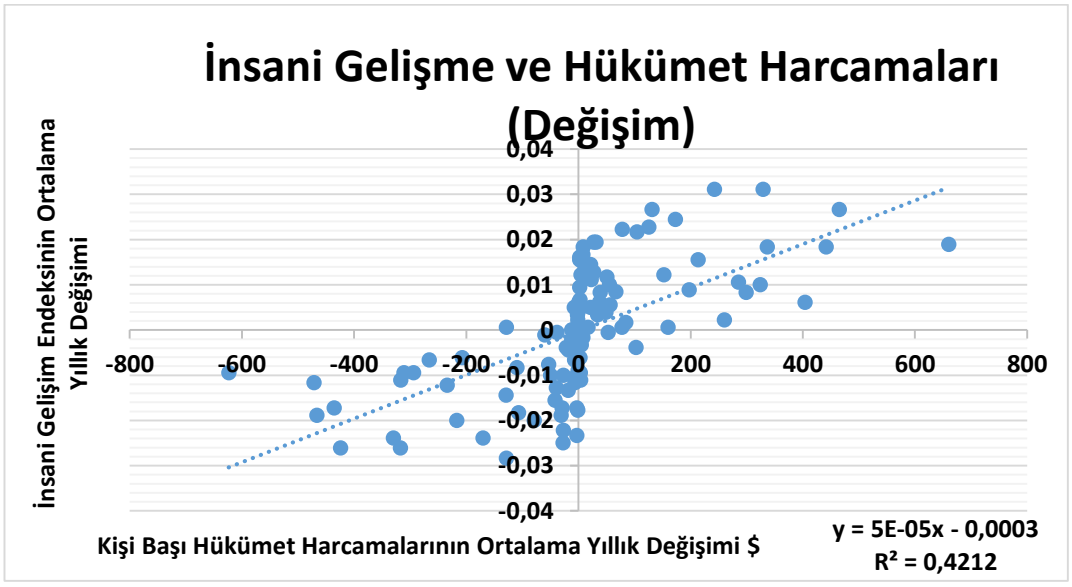
Şekil 8: İnsani Gelişme ve İş Gücüne Katılım

Şekil 9: İnsani Gelişme ve Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları

İnsani gelişme endeksinin; büyüme, gelir dağılımı, iş gücüne katılım oranı ve kişi başına düşen hükümet harcamaları ile ilişkisi yukarıdaki grafikler üzerinden değerlendirilebilir.

İlk grafikte büyümenin insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi yer almaktadır. Aralarındaki pozitif yönlü ilişki, daha önce değinildiği gibi, ampirik literatürde yer alan, büyüme ve insani gelişme arasında pozitif yönlü bir ilişki

olduğunu savunan çalışmalarla aynı sonucu vermektedir. Başka bir ifadeyle, büyüme oranında meydana gelecek her artış insani gelişmeyi de olumlu yönde etkilemektedir.

Gelir dağılımı ile insani gelişme arasındaki ilişki, gini katsayısı üzerinden değerlendirilmektedir. Grafik, aralarında negatif yönlü bir ilişki olduğunu söylemektedir. Bu sonuç da beklenildiği gibi, literatürde bu konuda yapılmış çalışmalarla uyumludur. Sonuç olarak, gini katsayısında meydana gelen her artış gelir dağılımında bir bozulma yaratırken; insani gelişme endeksinde de bir azalma meydana getirerek ülkelerin insani gelişmişlik düzeyini aşağıya doğru çekmektedir.

İş gücüne katılım oranı ile insani gelişme arasındaki ilişkinin sonucu grafiğe göre negatif yönlüdür. Bu iş gücüne katılım oranındaki her artışın insani gelişmede olumsuz bir etki yaratması anlamına gelmektedir. Bu çıkan sonuç ile literatürde yer alan çalışmalar arasında bir benzerlik söz konusu değildir. Dolayısıyla iş gücüne katılım oranı ve insani gelişme arasındaki negatif yönlü bu ilişkinin sebeplerini tartışmadan önce ekonometrik analizle aralarındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Kişi başına düşen hükümet harcamaları ve insani gelişme arasındaki ilişki ise grafikteki sonuçlara göre beklendiği gibi pozitif yönlü çıkmıştır. Literatürde eğitim, sağlık gibi daha spesifik alanlar üzerinden ele alınan bu ilişkiden çıkan sonuçlar; bu alanlar üzerinden yapılan harcamaların insani gelişme üzerinde olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Kişi başına düşen hükümet harcamaları başlığı altında bu spesifik alanlar üzerine yapılan çalışmaları toplulaştırmak mümkün olabilir. Sonuç olarak, grafiğe bakarak söylenecek şey; kişi başına hükümet harcamalarındaki artışın insani gelişmede de olumlu yönde bir etki yarattığıdır.

Aşağıdaki tabloda çalışmada kullanılan 114 ülkenin ortalama verileri coğrafik açıdan gruplandırılarak gösterilmektedir.

Tablo 4: Temel Değişkenlerin Dönem Boyunca Ülkelere Göre Ortalama Değerleri

ÜLKE	Büyüme Oranı %	Gini Katsayısı %	İnsani Gelişme Endeksi %	İşgücüne Katılım Oranı %	Kişi Başına Hükümet Harcamaları $
AVRUPA VE ORTA ASYA					
Almanya	1.3	24.8	87.9	58.7	6519.2
Arnavutluk	5.9	30.2	67.2	60.8	205.6
Avusturya	1.9	23.7	85.3	59.4	7292.7
Azerbeycan	10.8	22.6	68.6	64.4	307.1
Belçika	1.9	23.0	87.3	52.3	7988.6
Birleşik Krallık	2.1	33.1	88.1	61.9	6892.7
Bulgaristan	2.9	25.7	74.2	52.3	714.4
Çek Cumhuriyeti	2.3	24.3	83.9	59.7	2624.6
Danimarka	1.2	20.6	88.7	65.3	11795.0
Ermenistan	6.8	31.9	68.3	62.4	215.0
Finlandiya	2.5	23.7	86.2	61.0	8281.5
Fransa	1.6	25.3	86.2	55.7	7700.1
Hollanda	2.0	30.0	89.2	63.8	9442.1
İrlanda	4.7	27.4	88.1	59.9	25355.3
İspanya	2.0	29.1	84.3	55.7	4403.9
İsveç	2.4	21.6	89.1	63.3	10694.8
İsviçre	1.9	25.2	89.9	67.7	6294.6
Italya	0.6	29.8	84.7	48.4	5689.0
İzlanda	3.3	22.7	87.6	75.6	9803.1
Kazakistan	6.4	29.9	72.8	70.6	565.3
Kıbrıs	2.4	24.6	82.4	61.8	2876.3
Kırgız Cumhuriyeti	4.8	31.7	61.1	65.6	113.0
Lüksemburg	3.5	23.8	86.5	54.4	12455.2
Macaristan	2.0	26.6	79.3	49.9	2043.0
Malta	2.6	18.6	79.3	50.6	2550.6
Moldova	3.1	34.7	63.8	50.8	209.9
Norveç	2.1	21.2	92.5	65.6	13265.7
Polanya	4.1	26.3	80.2	55.8	1545.8
Portekiz	1.2	31.3	79.6	61.3	3454.7
Romanya	2.7	27.0	74.4	59.2	798.8
Rusya Federasyonu	3.6	36.4	74.7	61.4	1184.8
Slovak Cumhuriyeti	4.1	22.9	79.3	59.7	2131.3

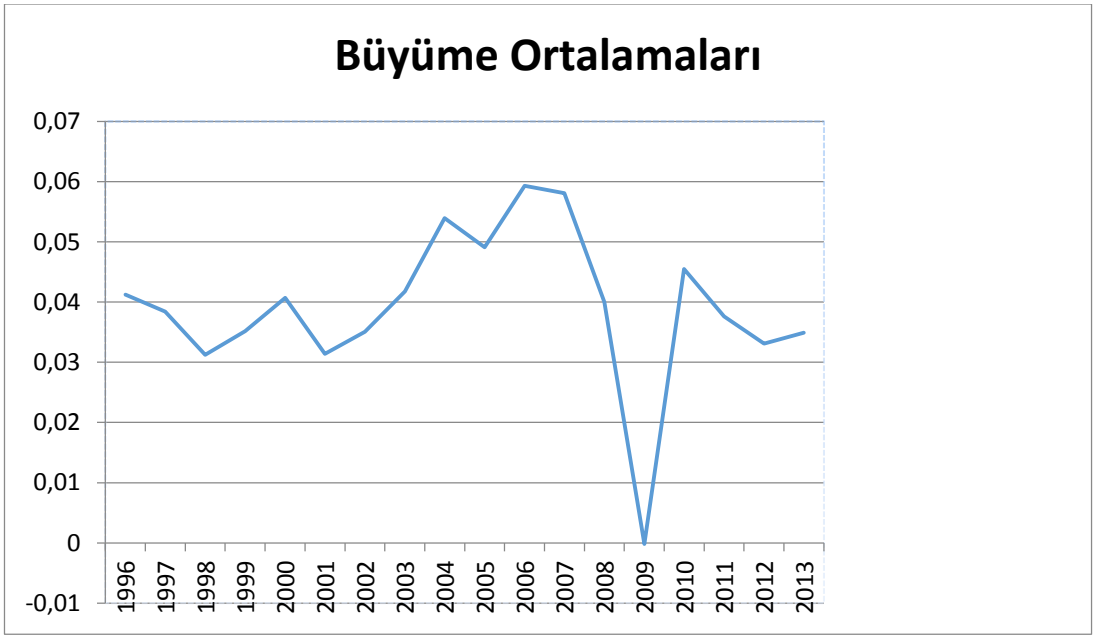
Tacikistan	5.9	24.8	57.4	66.8	49.5
Türkiye	4.2	39.8	68.6	48.8	889.2
Ukrayna	2.2	24.8	70.3	58.4	381.5
Yunanistan	1.1	29.7	83.3	52.9	4102.2
DOĞU ASYA VE PASİFİK					
Avusturalya	3.3	26.4	91.1	64.5	6413.1
Çin	9.6	37.5	63.8	74.2	350.5
Endonezya	4.3	48.4	63.1	67.4	148.5
Fiji	1.7	29.7	69.2	56.4	406.1
Filipinler	4.7	39.6	63.5	65.6	158.4
Güney Kore	4.4	28.1	85.0	61.2	2309.1
Japonya	0.9	24.1	86.9	61.1	6752.6
Kamboçya	7.7	42.1	47.7	80.9	29.2
Laos	7.1	32.9	49.8	79.0	61.6
Malezya	4.8	44.6	73.7	60.8	774.9
Moğolistan	6.7	27.5	64.1	60.8	210.5
Papua Yeni Gine	3.7	34.6	45.3	72.3	62.5
Singapure	5.6	40.9	84.7	65.8	3396.2
Thayland	3.3	44.3	67.8	72.9	503.1
Vietnam	6.5	34.5	60.9	77.4	51.1
Yeni Zelanda	2.6	30.9	88.9	66.7	4665.8
LATİN AMERİKA VE KARAYİPLER					
Arjantin	3.7	43.6	77.8	59.9	1018.7
Bolivya	4.0	44.9	61.8	71.4	206.6
Brazil	3.1	44.3	70.4	69.2	1253.2
Dominik Cumhuriyeti	5.3	40.1	67.4	64.4	329.6
Ekvador	3.6	43.7	69.5	68.3	393.4
El Salvador	2.2	37.7	62.6	60.8	294.4
Guatemala	3.6	30.8	57.7	65.1	196.4
Honduras	3.9	44.5	57.9	62.9	231.9
Jamaika	0.4	23.7	71.7	66.8	619.3
Kolombiya	3.6	44.6	67.7	65.2	698.2
Kosta Rika	4.6	39.1	72.4	61.9	872.1
Meksika	2.8	39.2	71.8	60.3	858.2
Nikaragua	3.8	37.4	58.8	61.2	99.8
Panama	6.3	46.5	73.4	64.5	617.9
Paraguay	3.0	44.5	64.3	70.1	237.6
Peru	4.8	45.2	69.2	72.2	370.9
Şili	4.1	43.6	78.1	56.8	992.5
Tirinidad ve Tobago	5.5	20.3	74.1	62.8	1452.7
Urugay	3.3	38.4	75.7	64.2	1019.0
Venezuela	2.7	36.0	71.4	65.9	779.8

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA					
Cezayir	3.6	18.7	67.7	43.6	503.6
Cibuti Cumhuriyeti	2.8	21.2	40.7	49.9	156.0
Fas	4.7	25.7	56.6	52.1	385.8
İran	3.6	46.3	69.7	44.9	1521.9
İsrail	3.9	29.8	86.3	55.9	5743.0
Mısır	4.4	25.4	64.6	47.2	202.7
Tunus	4.2	31.2	67.9	47.3	545.4
Ürdün	4.8	37.8	72.5	41.7	625.7
Yemen	3.1	24.5	46.7	47.4	48.5
KUZEY AMERİKA					
Birleşik Devletler	2.5	32.9	89.5	64.9	6454.5
Kanada	2.6	27.7	88.6	66.0	7173.4
GÜNEY ASYA					
Bangladeş	5.6	30.4	50.3	71.2	28.1
Hindistan	6.9	39.1	53.7	58.4	92.9
Nepal	4.1	44.6	48.3	84.7	36.1
Pakistan	3.9	35.8	48.3	52.2	78.1
Sri Lanka	5.4	43.2	70.6	56.2	141.9
SAHRA ALTI AFRİKA					
Botsvana	4.9	31.7	61.9	75.7	993.0
Burundi	2.2	21.5	33.9	83.4	36.6
Fil Dişi Sahili	2.5	30.1	41.8	66.9	130.9
Gana	6.1	23.5	51.8	71.2	113.9
Gine	3.1	25.7	35.4	71.3	34.7
Gambiya	3.8	21.7	40.8	77.4	54.1
Güney Afrika	3.1	48.7	63.5	54.4	961.2
Kamerun	3.9	29.4	46.1	69.3	95.7
Kenya	3.9	25.4	48.6	67.3	104.1
Lesotho	3.9	30.2	45.7	69.8	254.0
Mozambik	9.1	27.4	34.5	85.1	67.6
Namibya	4.4	34.6	58.4	59.4	801.8
Malavi	4.2	34.8	37.3	81.1	41.2
Mali	4.7	32.4	35.5	56.5	73.2
Moritanya	4.4	26.2	46.4	51.8	170.1
Mauritius	4.4	16.7	71.3	59.2	794.8
Nijer	4.3	27.9	28.8	63.7	38.1
Orta Afrika Cumhuriyeti	0.3	34.1	33.1	78.3	34.2
Ruanda	8.5	40.8	38.1	85.7	51.9
Senegal	4.0	33.8	41.7	76.1	108.1

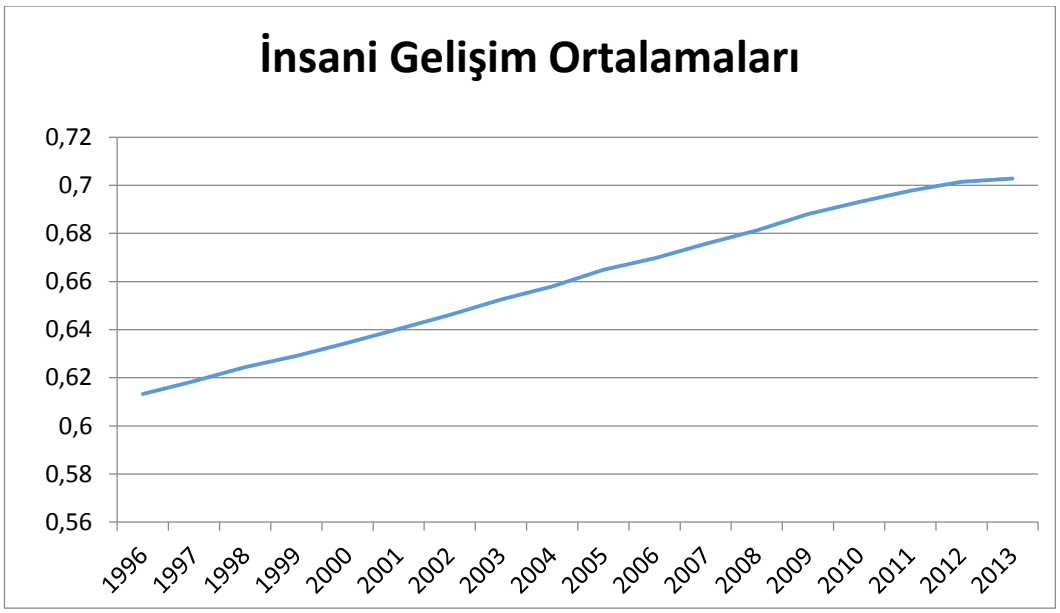
Sierra Leone	6.1	37.8	33.9	65.5	26.8
Svaziland	2.4	37.4	51.1	56.4	45.4
Tanzanya	6.1	22.7	44.3	89.2	70.1
Togo	3.3	13.7	44.0	79.7	41.1
Uganda	6.7	30.9	42.3	79.9	46.2
Zambiya	6.3	44.0	49.1	79.9	23.8

Çalışmada 1996-2013 yılları arası için seçilen bileşenlerin bu dönem arası ve daha spesifik olarak 1996-2000, 2001-2007, 2008-2009 ve 2009-2013 dönemlerindeki değişimleri aşağıdaki grafikler ve tabloda gösterilmektedir.

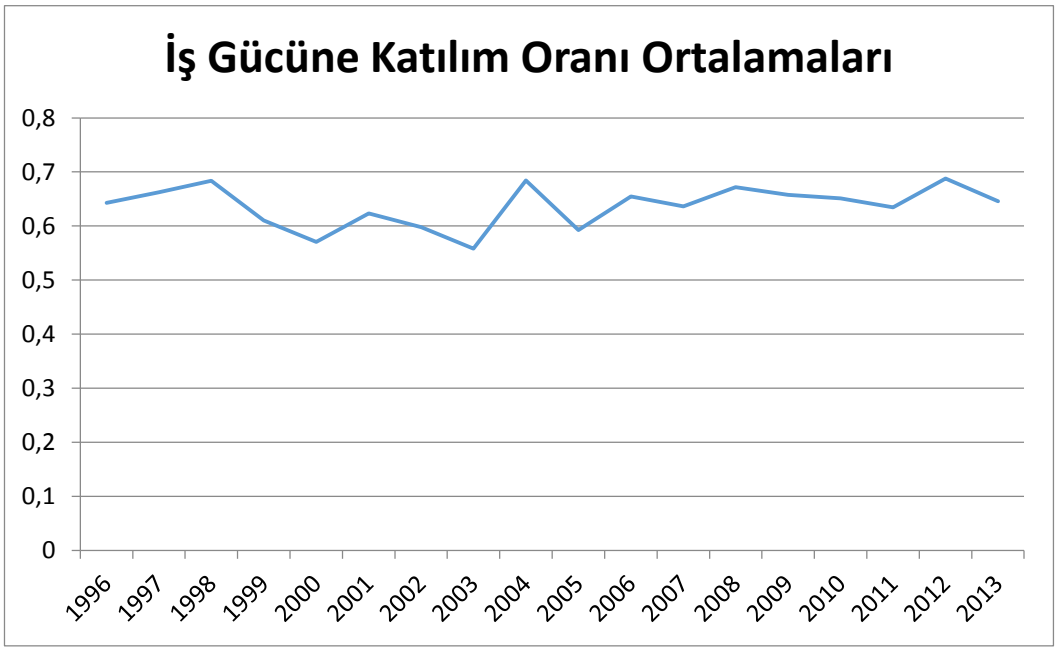
Şekil 10: Büyüme Ortalamaları

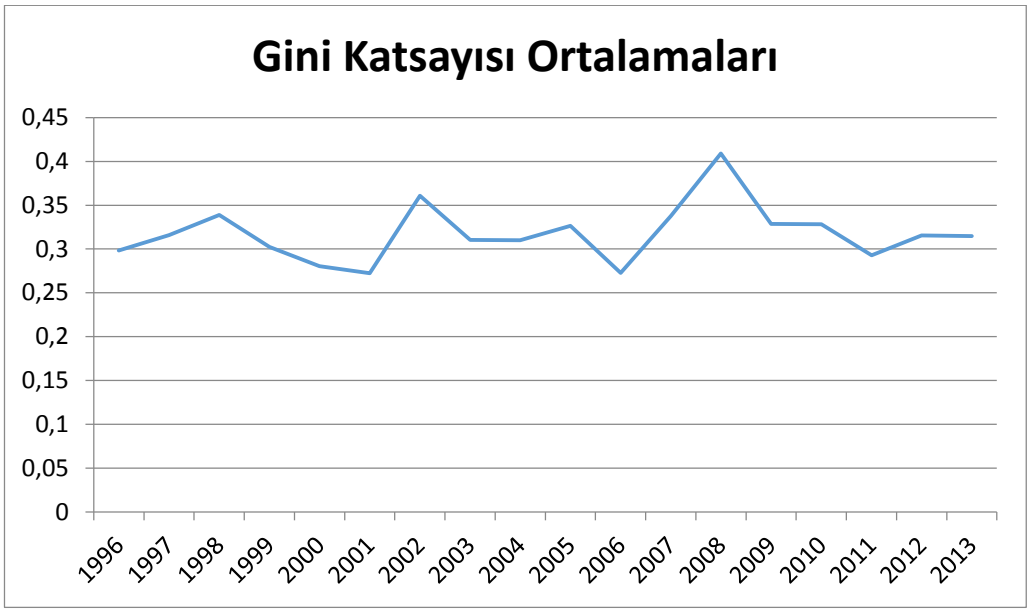
Şekil 11: İnsani Gelişim Ortalamaları

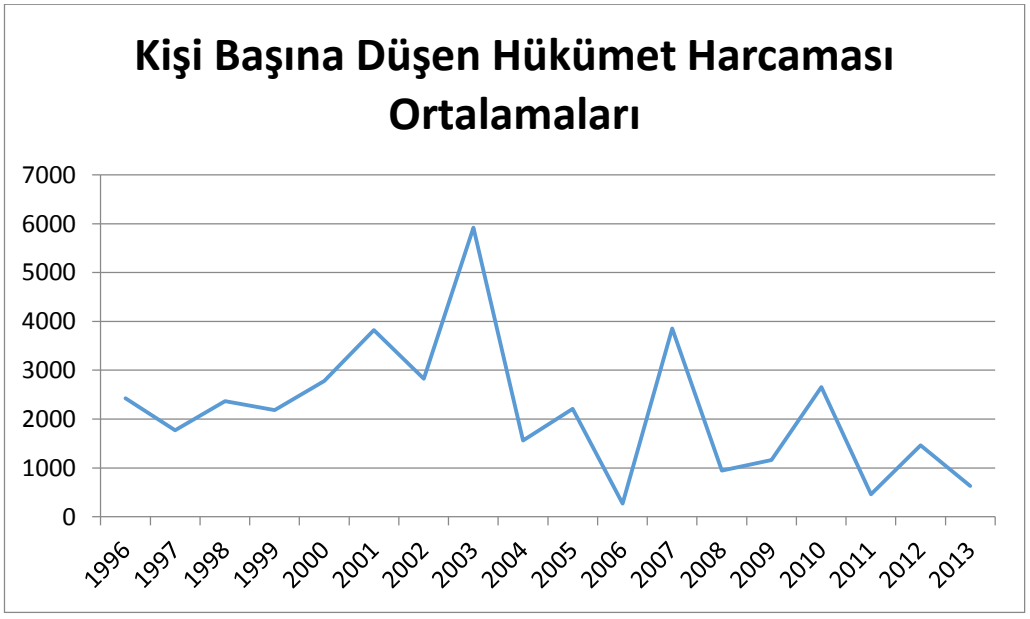
Şekil 12: İş Gücüne Katılım Oranı Ortalamaları

Şekil 13: Gini Katsayısı Ortalamaları

Şekil 14: Kişi Başına Düşen Hükümet Harcaması Ortalamaları

Tablo 5: Alt Dönemler İtibarıyla Değişkenlerin Ortalama Değerleri

	Büyüme Oranı %	İnsani Gelişme Endeksi %	İşgücüne Katılım Oranı %	Gini Katsayısı %	Kişi Başı Hükümet Harcamaları $
1996-2000	3.7	62.4	64.3	30.7	2305.4
2001-2007	4.7	65.8	62.1	31.2	2923.9
2008-2009	1.99	68.5	66.5	36.9	1051.2
2010-2013	3.8	69.9	65.5	31.2	1300.6

Yukarıdaki grafiklerde insani gelişim endeksi, büyüme ortalamaları, kişi başına düşen hükümet harcamaları, gini katsayısı ve iş gücüne katılım oranının 114 ülke örneğinin ortalaması üzerinden 1996-2013 yılları arasındaki izlediği seyir gösterilmektedir. Tabloda ise 1996-2000, 2001-2007,2008-2009 ve 2010-2013 arası dönemlerde ortalama değerlerdeki değişimlere dikkat çekilmektedir. Tablo ve grafikleri birlikte yorumlayacak olursak:

Büyüme oranlarında hem tabloda hem grafikte görüldüğü gibi 2008-2009 döneminde keskin bir düşüş yaşanmıştır. Ancak bu düşüşün etkilerinin çok uzun sürmediği 2010-2013 arası dönemde 2008 öncesi oranlara yeniden yaklaşıldığı görülmektedir.

İş gücüne katılım oranında yukarıda ele alınan dört farklı dönemde de önemli değişiklikler gözlemlenmemiştir. Birbirine yakın düzeyde gerçekleşen oranlar tabloda da görülmektedir.

İnsani gelişim endeksi ortalamalarında ise 1996 yılından itibaren sürekli bir artış gözlemlenmektedir. %62.4'den %69.9 oranına doğru yaşanan bu artış grafikte de net bir şekilde görülmektedir. İnsani gelişme açısından endeks ortalamalarına göre en olumlu dönem 2010-2013 arası dönem olmuştur.

Gini katsayısı ortalamalarında ise seçilen dönemler arasında dalgalanmalar gözlemlenmektedir. 2008-2009 yılları arası gelir dağılımında bozulmanın en ciddi oranda gerçekleştiği dönem olmuştur.

Kişi başına düşen hükümet harcamalarında 2008-2009 dönemi itibariyle keskin bir düşüş yaşandığı ve bu düşüşün etkilerinin 2010-2013 arası döneme de yansıdığı görülmektedir.

Tüm bu veriler ışığında genel bir değerlendirme yapacak olursak; 2008 yılında ABD'nde başlayan kriz, çalışmada yer alan bileşenler içinde en çok büyüme, gelir dağılımı ve kişi başına düşen hükümet harcamalarında ağır sonuçlara yol açmıştır. Buna karşın insani gelişme endeksinde sürekli bir artış yaşanması dikkat çekmektedir. İnsani gelişme endeksi bileşenlerinin ortalama yaşam süresi, bilgi(okullaşma oranı, okur-yazar düzeyi), kişi başına düşen milli gelirle ifade edilen iyi bir yaşam standardı bileşenlerinden oluştuğunu göz önünde bulundurduğumuzda, kişi başına düşen milli gelir dışında diğer iki bileşen üzerinden krizin etkilerini gözlemlemek kısa vadede mümkün değildir. Dolayısıyla, diğer bileşenlerde keskin düşüş yaşanırken insani gelişmede artışın devam etmesi bu şekilde açıklanabilir.

3.3. Ekonometrik Analiz

İnsani gelişim üzerine pek çok ampirik çalışma yapılmış olup bunların başlıcalarına daha önce değinilmiştir. Bu çalışmada ise teorik tartışmalarla desteklenen insani gelişimin olumlu yansımaları ampirik olarak da sınanmaktadır. Çalışma; büyüme, gini katsayısındaki değişim, kişi başına hükümet harcamalarındaki değişim ve iş gücüne katılım oranındaki değişimin insani gelişme üzerindeki değişime etkisi ile bu değişkenlerin değişimlerini hesaba katmaksızın net

değerlerinin insani gelişim üzerindeki etkisini stata analizi ile sınamakta ve çıkan sonuçları değerlendirmektedir. Analiz, bütün ülkeleri kapsayacak genişlikte tutulmaya çalışılmıştır. Ancak pek çok ülkenin verilerindeki eksiklik nedeniyle 114 ülkenin verileri üzerinden gerçekleştirilebilmiştir. Analizlerde anlamlılık düzeyi 0.05 olarak belirlenmiştir. Analizde sırasıyla şu model iki kullanılmıştır:

Model 1:

$$\Delta\text{İGE} = \propto + \beta 1\text{Büyüme} + \beta 2\Delta\text{Gini} +$$
$$\beta 3\Delta\text{Kişi başına düşen hükümet harcamaları} + \beta 4\Delta\text{İş gücüne katılım oranı}$$

Model 2:

$$\text{İGE} = \propto + \beta 1\text{Büyüme} + \beta 2\text{Gini} + \beta 3\text{Kişi başına düşen hükümet harcamaları} +$$
$$\beta 4\text{İş gücüne katılım oranı}$$

Her iki modele de öncelikle havuzlanmış regresyon daha sonra ise panel veri regresyon uygulanmıştır. Panel veri analizde ise sabit etki ve rassal etki üzerinden çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir.

Analizde kullanılan verilerden; insani gelişme endeksi verileri, BMKP'nın insani gelişme endeksi verilerinden; büyüme oranları ve iş gücüne katılım oranları ise Dünya Bankası'nın 2015 yılı Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden elde edilmiştir. Kişi başına düşen hükümet harcamaları yine Dünya Kalkınma Göstergeleri içerisinden, dolar cinsinden genel hükümet harcamaları verilerinin toplam nüfus verilerine bölünmesiyle elde edilmiştir. Gini katsayıları ise, Frederick Solt tarafından oluşturulan Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği (SWIID) veri tabanından elde edilmiştir.

Model 1:

Model 1'de yer alan değişim katsayıları dikkate alındığında değişkenlerin insani gelişme üzerindeki etkisini normal ve panel veri olmak üzere her iki regresyon analizi üzerinden incelenmiştir.

Havuzlanmış Regresyon Analizi

Havuzlanmış regresyon analizinde çıkan sonuçlar ise şu şekildedir:

İnsani Gelişme Endeksi Değişim	**Katsayı**	**Standart Sapma**	**t**	**P>|t|**	**[95% Güven Aralığı]**	
Büyüme Oranları	-.0129929	.0265875	-0.49	0.625	-.0651343	.0391486
Gini Katsayısı Değişim	-.0994657	.0078577	-12.66	0.000	-.1148758	-.0840557
İş Gücüne Katılım Oranı Değişim	-.4971997	.029509	-16.85	0.000	-.5550706	-.4393287
Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları Değişim	.0000186	6.61e-07	28.18	0.000	.0000173	.0000199

F(4, 2041)	367.59
R^2	0.4187
Uyarlanmış R^2	0.4176

Modelin açıklayıcılığını gösteren R^2 değeri 0.4187 değerinde gerçekleşmiştir. 0.05 anlamlılık düzeyinin altında yer alan gini katsayısındaki değişim, iş gücüne katılım oranındaki değişim ve kişi başına hükümet harcamalarındaki değişim ile insani gelişme endeksi arasındaki değişim arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ancak

0.625 değerine bakılacak olursa büyüme ile insani gelişme endeksi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla insani gelişimin büyüme ile ilişkisini dışarıda bırakarak diğer üç değişken ile olan ilişkisini yorumlamak gerekmektedir. Buna göre; gini katsayısındaki değişim ile insani gelişme endeksi arasındaki değişim arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Gini katsayısı arttıkça gelir dağılımında bozulma meydana gelmektedir. Sonuçlara göre bu artış insani gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, aralarındaki ilişki beklenildiği şekilde, daha önce değinilen ampirik literatürdeki benzer çalışmalarla aynı sonucu vermektedir.

İş gücüne katılım oranındaki değişim ile insani gelişme endeksindeki değişim arasında da negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu, iş gücüne katılım oranındaki her artışın insani gelişme üzerinde olumsuz bir etki yarattığı anlamına gelmektedir. Literatürde iş gücüne katılım oranı ile sosyal refah arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalara rastlamak mümkün olsa da doğrudan iş gücüne katılımın insani gelişme üzerine etkisi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kişi başına düşen hükümet harcamaları ve insani gelişme arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Yani, kişi başına düşen hükümet harcamalarının artması insani gelişme üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Literatürde daha spesifik olarak eğitim, sağlık alanlarında yapılan harcamaların insani gelişme üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar söz konudur. Bu çalışmalardan çıkan sonuçlar ise bu alanlar üzerindeki harcamaların insani gelişme üzerinde olumlu sonuç yarattığına yöneliktir. Kişi başına düşen hükümet harcamalarını da bu alanları içerecek şekilde genişlettiğimizde, analiz sonuçları literatürde yer alan sonuçlarla örtüşmektedir.

Panel Veri-Rassal Etki Analizi

Değişim oranları üzerinden panel veri rassal etki analizinde çıkan sonuçlar şöyledir:

İnsani Gelişme Endeksi Değişim	Katsayı	Standart Sapma	z	P>|z|	[95% Güven	Aralığı]
Büyüme Oranı	-.0129929	.0265875	-0.49	0.625	-.0651034	.0391177
İş Gücüne Katılım Oranı Değişim	-.4971997	.029509	-16.85	0.000	-.5550363	-.439363
Gini Katsayısı Değişim	-.0994657	.0078577	-12.66	0.000	-.1148666	-.0840648
Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları Değişim	.0000186	6.61e-07	28.18	0.000	.0000173	.0000199

R^2	**0.4196**
Arasında	0.4563
Toplam	0.4187

R^2 değeri havuzlanmış regresyon analizinde çıkan sonuçla aynı değerdedir. Anlamlılık testinde çıkan sonuçlar da farklılık göstermemekte; insani gelişme endeksindeki değişimi ve büyüme arasında yine anlamlı bir ilişki çıkmazken gini katsayısındaki değişim, iş gücüne katılım oranındaki değişim ve kişi başına düşen hükümet harcamalarındaki değişim ile insani gelişme endeksi arasındaki değişim anlamlıdır.

Anlamlı olan değişken katsayılarının insani gelişme endeksi ile arasındaki ilişki de havuzlanmış regresyon analiziyle aynı doğrultuda olup, kişi başına düşen hükümet harcamalarındaki değişim dışında diğer iki değişkenin insani gelişme endeksi ile ilişkisi negatif doğrultudadır.

Panel Veri-Sabit Etki Analizi:

Değişim oranları üzerinden panel veri sabit etki analizinde çıkan sonuçlar şöyledir:

İnsani Gelişme Endeksi Değişim	Katsayı	Standart Sapma	z	P>|z|	[95% Güven	Aralığı]
Büyüme Oranı	-.0214036	.030375	-0.70	0.481	-.0809749	.0381677
Gini Katsayısı Değişim	-.0992313	.0078933	-12.57	0.000	-.1147116	-.083751
İş Gücüne Katılım Oranındaki Değişim	-.4942338	.0304363	-16.24	0.000	-.5539253	-.4345424
Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları Değişim	.0000183	6.66e-07	27.48	0.000	.000017	.0000196

R^2	**0.4196**
Arasında	0.4547
Toplam	0.4187

Panel veri sabit etki analizinde de R^2 değeri diğer iki analizle aynı düzeydedir. Değişkenlerin anlamlılık sonuçları değişmezken büyüme oranındaki anlamlılık değeri 0.625'den 0.481 düzeyine gerilemiştir. Sonuç olarak sadece bu değişim üzerinden sınırlı da olsa panel veri sabit etki analizinin daha sağlıklı bir sonuç verdiğini söylemek mümkün olabilir.

Model 2:

Model 2'de bileşenlerin değişim oranları dikkate alınmamış, sadece net değerleri üzerinden analizler yapılmıştır. Bu analizler de değişim katsayıları dikkate alınarak yapılan analizlerle aynı doğrultuda, havuzlanmış regresyon, panel veri sabit etki ve panel veri rassal etki analizlerini içermektedir.

Havuzlanmış Regresyon Analizi:

İnsani Gelişme Endeksi	Katsayı	Standart Sapma	z	P>|z|	[95% Güven	Aralığı]
Büyüme Oranı	-.053636	.0716262	-0.75	0.454	-.1941042	.0868321
Gini Katsayısı	-.0366523	.0157333	-2.33	0.020	-.0675074	-.0057973
Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları	.0000229	6.94e-07	33.03	0.000	.0000216	.0000243
İş Gücüne Katılım Oranı	-.5771701	.0279218	-20.67	0.000	-.6319283	-.5224119
F(4, 2041)		468.85				
R^2		0.4789				
Uyarlanmış R^2		0.4778				

Havuzlanmış regresyon analizinde modelin açıklayıcılığını gösteren R^2 değeri 0.4789 değerindedir. Anlamlılık düzeyi açısından ise büyüme oranları dışında, gini katsayısı, kişi başına düşen hükümet harcamaları ve iş gücüne katılım oranı 0.05 anlamlılık düzeyinin altındadır. Buna göre, büyüme ile insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki yokken; diğer üç bileşenle insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki vardır. Anlamlı sonuçlar veren bu üç bileşenin insani gelişme üzerindeki etkisini katsayılar üzerinden yorumlayacak olursak; gini katsayısı ve iş gücüne katılım oranı

ile insani gelişme arasında negatif yönlü bir ilişki, kişi başına hükümet harcamaları ile insani gelişme arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçlara göre gini katsayısındaki artışın insani gelişme üzerinde olumsuz bir etki yaratması ve kişi başına düşen hükümet harcamalarındaki artışın olumlu bir etki yaratması beklenilen sonuçlardır. Ancak iş gücüne katılım oranı arttıkça insani gelişmede bir gerilemenin ortaya çıkmasına dair, daha önce değişim katsayılarını dikkate alarak yapılan regresyon analizlerinde de değinildiği gibi anlamlı bir açıklama yapılamamaktadır.

Panel Veri- Rassal Etki Analizi:

Panel veri, rassal etki analizinin sonuçları şöyledir:

İnsani Gelişme Endeksi	Katsayı	Standart Sapma	z	P>|z|	[95% Güven	Aralığı]
Büyüme Oranı	.0495576	.0167567	2.96	0.003	.0167152	.0824001
Gini Katsayısı	-.1132085	.0036672	-30.87	0.000	-.1203961	-.106021

Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları	4.73e-06	3.58e-07	13.22	0.000	4.03e-06	5.43e-06
İş Gücüne Katılım Oranı	-.0228596	.0305531	-0.75	0.454	-.0827427	.0370234

R^2	**0.4017**
Arasında	0.3423
Toplam	0.2572

Bir önceki analizden farklı olarak bu analizde R^2 değerinin 0.2572'ye gerilediği görülmektedir. Anlamlılık değerlerinde ise iş gücüne katılım oranı dışında diğer üç bileşenin insani gelişme endeksi ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda dikkat çeken en önemli farklılık büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkinin ilk defa anlamlı çıkmasıdır. Literatürde daha önce de değinilen pek çok çalışma büyüme ve insani gelişme üzerindeki olumlu etkileşimi ampirik olarak doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu analizde ortaya çıkan anlamlı ilişki literatürdeki çalışmalar da göz önünde bulundurulduğunda beklenildiği gibidir. Ancak ikinci aşamada katsayılar üzerinden de bir değerlendirme yapılması gerekir. Bu anlamda da büyüme ile insani gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğu; yani, büyüme oranındaki her artışın insani gelişmeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Gini katsayısının negatif değeri ve kişi başına düşen hükümet harcamalarının pozitif değeri daha önceki analizlerde olduğu gibi yine beklenildiği yönde gerçekleşmiştir. İş gücüne katılım oranı ile insani gelişme arasındaki bu analizde de aynı sonucu vererek yine negatif doğrultuda gerçekleşmiştir.

Panel Veri-Sabit Etki Analizi:

Son olarak panel veri sabit etki analizinin sonuçları da şunlardır:

İnsani Gelişme Endeksi	Katsayı	Standart Sapma	t	P>|t|	[95% Güven	Aralığı]
Büyüme	.0513302	.0163807	3.13	0.002	.0192044	.0834559
Gini Katsayısı	-.1134071	.0035841	-31.64	0.000	-.1204363	-.1063779
Kişi Başına Düşen Hükümet Harcamaları	4.31e-06	3.52e-07	12.22	0.000	3.62e-06	5.00e-06
İş Gücüne Katılım Oranı	.0344013	.031023	1.11	0.268	-.0264409	.0952434

R^2	**0.4030**
Arasında	0.2300
Toplam	0.1758

Bu analiz sonucunda R^2 değerinin 0.1758 düzeyiyle biraz daha gerilediği görülmektedir. Anlamlılık ilişkisinde de rassal etki analizine göre önemli bir değişiklik olmamış; ancak büyüme oranının anlamlılık düzeyi olumlu olarak değerlendirilebilecek şekilde 0.003'den 0.002 düzeyine gerilemiştir. Katsayılar üzerinden insani gelişme endeksi ve diğer bileşenlerin arasındaki ilişkiye baktığımızda da; iş gücüne katılım oranını, anlamlılık değerinin üzerinde kaldığı için yorum dışı bırakıp diğer üç bileşenle insani gelişme arasındaki ilişkinin rassal etki analiziyle aynı ve beklenildiği şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, toplam altı tane analiz yapılmıştır. Bu analizler havuzlanmış regresyon analizi, panel veri rassal etki ve panel veri sabit etki analizlerinden oluşmaktadır. Analizlerde ise öncelikli olarak gini katsayısı, kişi başına düşen hükümet harcamaları ve iş gücüne katılım oranının değişimleri ve büyüme oranının insani gelişme endeksindeki değişime etkisi sınanmış; ikinci olarak ise değişimleri

dikkate almadan, bileşenlerin net değerlerinin insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi sınanmıştır. Tüm analizlerin sonucu birlikte değerlendirildiğinde değişimleri dikkate almadan yapılan panel veri analizlerinin beklenilen sonuçları verdiği görülmektedir. Teorik tartışmalar ve literatürde benzer ampirik çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda net değerler üzerinden yapılan panel veri regresyon analizi sonuçlarını dikkate alarak yorum yapmak daha makul bir tercih olacaktır. Buna göre; büyüme, gelir dağılımı ve kişi başına düşen hükümet harcamaları ile insani gelişme arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. İş gücüne katılım oranının insani gelişme üzerindeki etkisine dair ise anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Anlamlı olan ilişkilere baktığımızda ise analizin sonuçları şunları söylemektedir: Büyüme ve insani gelişme birbirini olumlu yönde etkiler. Yani, büyüme oranlarının artması insani gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Gini katsayısındaki her artış gelir dağılımında bir bozulma meydana getirmekte ve bu da insani gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Kişi başına düşen hükümet harcamalarının artması ve bunun özellikle teorik ve ampirik literatürde de sıklıkla vurgulandığı gibi insanların yaşam kalitesini arttıracak doğrultuda gerçekleştirilmesi insani gelişmeyi yine olumlu yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, insani gelişim yaklaşımına odaklanarak günümüzde sosyal refahta meydana gelecek artışın insani gelişme üzerindeki etkilerini ele almaktır. İnsani gelişimin göstergesi olarak endeksi veri aldığımızda, teorinin içerisinde yer alan yapabilirlikler ve tercihler olarak genelleyebileceğimiz pek çok hak ve özgürlük endeksin dışında kalmaktadır. Ancak, endekste yer alan eğitim,

sağlık ve milli gelir üzerinden ifade edilen yaşam standartlarının iyileştirilmesi, büyüme, gelir dağılımı ve kamu harcamalarıyla doğrudan bir ilişki içerisindedir.

Piyasa temelli kapitalist sistemde, sosyal refahta meydana gelecek iyileşmelerin sınırını devletin üstlendiği aktif rol belirlemektedir. Dolayısıyla, bu tartışmalar ve çözüme yönelik politikaların da işlevi sınırlı kalmaktadır. Özellikle insani gelişim yaklaşımının da doğuşu olan 1990 yılı itibariyle Post-Washington Uzlaşısı süreci kalkınma gündemini belirleyen bir üst başlık olmuştur. Bu süreç, sert neoliberal uygulamaları ve salt piyasa koşullarını gözeten uygulamaları yumuşatarak daha ılımlı ve daha "insani" bir perspektif sunmasıyla kendinden önceki Washington Uzlaşısı süreciyle ayrışmakta olsa da kapitalist sistemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bir sistem anlayışı itibariyle aynı ideolojik özü taşımaktadır.

İnsani gelişim endeksinin ölçümünde yer alan eğitim, sağlık bileşenleri kamu harcamalarının insani gelişmede oynadığı rolü göstermektedir. Saf neoliberal yaklaşımın, kamu harcamalarının piyasaları olumsuz etkileyeceği görüşü karşısında; özgürlük ve kalkınma çerçevesinde piyasanın sağlıklı işleyebilmesi gerekliliğini savunan Sen, sorunun kamu harcamalarındaki artışla değil kamu harcamalarının insanların yapabilirliklerini arttırmaya yönelik yapılıp yapılmadığıyla ilgili olduğu görüşünü savunmaktadır. Doğrudan insani gelişme ve kamu harcamaları boyutuyla sorun ele alındığında çalışmadan çıkan ampirik sonuçlar da göstermektedir ki; kamu harcamalarının artması insani gelişme üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

İnsani gelişme yaklaşımı gelir dağılımında adalet açısından da farklı perspektiflerle pek çok kez tartışılmaktadır. Sen'in bu tartışmaya kapasite yoksulluğu ve gelir yoksulluğu ayrımı yaparak katılmaktadır. Bu her iki yoksulluk tanımlaması

insani gelişmeyle doğrudan ilişkidir. Kapasite yoksulluğu, tercihler ve yapabilirliklerin sınırlılığı olarak; gelir yoksulluğu ise insani gelişim endeksi ölçümlerinde de hesaba katılan kişi başına düşen milli gelir olarak açıklanmaktadır. Bu çalışmanın ampirik kısmında Sen'in gelir yoksulluğu olarak tarif ettiği gelir dağılımında adalet ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Sonuç olarak ise, gelir dağılımı ve insani gelişme arasındaki negatif yönlü ilişki ampirik sınamalarla kanıtlanmıştır. İnsani gelişim yaklaşımına uygun olarak bir ülkenin sosyal refaha ulaşabilmesi için gereken önemli şeylerden biri de gelir dağılımında adaleti yakalayabilmektir.

Gelir dağılımı ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye bakıldığında buradan çıkan sonuç dolaylı yoldan insani gelişim üzerinde bu iki kavramın ilişkisini ortaya sermektedir. Çalışmanın içerisinde daha önce de yer verildiği gibi, bu konuda bilinen çalışmalardan biri olan Tridico'nun OECD üyesi ülkelerde gini katsayıları ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye dikkat çeken çalışması bu ikili arasındaki negatif ilişkiyi ampirik açıdan kanıtlamaktadır (Tridico,2015). Yani kamu harcamalarının düşük olduğu ülkelerde gini katsayıları daha yüksektir. Buradan, kamu harcamalarının insani gelişme doğrultusunda arttırılmasının gelir dağılımındaki adaletsizliği giderici yönde olduğu; öte yandan toplumdaki temel hizmetlerin niteliğinin arttırılmasıyla sosyal refah seviyesini yükselttiği ve bu sürecin bir bütünleyeni olarak yapabilirlik ve tercihlerin genişlemesiyle insani gelişim döngüsünün olumlu yönde ilerleyebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak tüm bu yorumların yanında tek bir ölçüm yönteminin geçerli olmadığı ve seçilen her bir yöntemin arkasında ideolojik bir tercihin saklandığı gerçeğini de göz önünde bulundurmak önemlidir. Dolayısıyla, insani gelişme endeksi ya da gini katsayısı

üzerinden yapılan ölçümlerin geçerliliği de tartışmalı hale gelmektedir. Verilerin bize gösterdiği olumlu sonuçlar konuya ilişki bir bakış açısı kazanmamızı sağlasa da alternatif yöntemlerle farklı sonuçlar ve farklı tartışmaların ortaya çıkabileceği gerçeği de saklı tutulmalıdır.

Büyüme boyutuyla insani gelişme yaklaşımı ele alındığında da aralarında birbirlerini pozitif yönde besleyen bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin öncesini, kalkınmanın büyümeyle özdeş tutulduğu 1970'li yılların öncesine dayandırmak mümkündür. Ancak fark şudur ki; insani gelişim yaklaşımı sadece büyüme odaklı bir ilerlemenin mümkün olamayacağını söylemektedir. Dolayısıyla, büyümenin insani gelişim üzerinde olumlu bir sonuç yarattığı iddia edildiğinde, büyümedeki artışın insani gelişme hedefleri doğrultusunda değerlendirildiğini de düşünmek gerekmektedir.

İş gücüne katılım oranı ve insani gelişme arasında ise anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. 2015 yılında yayınlanan "İnsani Gelişme İçin Çalışma" başlıklı İGR'nda da insani gelişme ve çalışma arasında doğrudan bir bağlantı olmadığı; ancak dolaylı yoldan çalışmanın kalitesini arttırmaya yönelik çabaların insani gelişmeyi olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir (İGR,2015). Sonuç olarak, insani gelişim yaklaşımı çerçevesinde çalışma başlığını salt iş gücüne katılım oranı ile açıklayabilmek mümkün görünmemektedir.

İnsani gelişmenin, sosyal refahın sağlanması sürecinde, kendisinden önceki tartışmalar ve politikaların çok daha ilerisinde olduğu bir gerçektir. Sosyal refah yönünden insani gelişme endeksi en yüksek Norveç ve en düşük olan Nijer'in çalışmada dikkate alınan verilerini karşılaştıracak olursak; 2013 yılında Norveç'in

kişi başı GSYH düzeyi 61.542 $ ve gini katsayısı 0.25 olarak gerçekleşirken; Nijer'in kişi başı GSYH düzeyi 7.143 $ ve gini katsayısı 0.65 olarak gerçekleşmektedir[11]. Bu iki uç noktalardaki sayısal örnekler de göstermektedir ki kişi başına düşen yurtiçi hasıla, gelir dağılımında adalet gibi faktörler insani gelişmede önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, insani gelişim üzerinde, sosyal refahın ve daha spesifik olarak gelir dağılımında adaleti sağlayacak mekanizmaların, büyümeyi gözeten iktisadi politikaların, yaşam standartlarını yükseltemeye yönelik nitelikli kamu harcamalarının olumlu etkilerini teorik ve ampirik olarak göstermeyi amaçlamıştır. Ancak kaçırılmaması gereken nokta; kapitalist sistemin içerisine yerleşmiş, Post-Washington Uzlaşısı'nın devamı niteliğinde olan yaklaşım en iyi noktasında yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, her türlü hak ve özgürlüklerin sağlanması, insani kapasite ve tercihlerin arttırılması gibi sonuçlar yaratsa da ulaşabileceği en ileri nokta burada bitmektedir. Yoksulluğu ve eşitsizliği tamamen ortadan kaldıracak, özgürlük anlayışında piyasa özgürlüğünü dışarıda bırakacak ve mevcut insani gelişme yaklaşımını daha ileri bir noktaya taşıyabilecek yeni tartışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

Ablo E., Reinikka R. (1998), "Do Budgets Really Matter? Evidence from Public Spending on Education and Health in Uganda", *The World Bank Africa Region Macroeconomics 2*, 1-40

Anand S., Kanbur R. (1991), "Public Policy and Basic Needs Provision: Intervention and Achievement in Sri Lank" der: Jean Dreze ve Amartya Sen *The Political*

[11] Veriler, Dünya Bankasından alınmıştır.

Economy of Hunger: Volume 3: Endemic Hunger (Oxford University Press:Oxford), 59-92

Anand S., Ravallion M. (1993), "Human Development in Poor Countries: On the Role of Private Incomes and Public Services", *The Journal of Economic Perspectives*, 7:1, 133-150

Anand S., Sen A. (2010), "The Income Component of the Human Development Index", *Journal of Human Development,* 1:1, 83-106

Arıkboğa, A. (2015) "Beşeri Gelişme Yaklaşımı ve Gelir Bölüşümü",*İktisat Dergisi*, 532, 25-31

Bayramoğlu S.(2002), "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim", *Praksis,* 7,85-116

Barr N., (1987), *Economics of Welfare State* (Stanford: Stanford University Press)

Bentham J. (2005), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Clarendon Press: Oxford)

Caldwell J. C. (1986), Routes to LowMortality in Poor Countries, *Population and Development Review,* 12:2, 171-220

Cammack P. (2014), "The UNDP and The End of Human Development: A Critique of the 2013 Human Development Report", *Working Paper Series:The Multiliteral Development Banks and The Global Financial Crisis, South Asia Research,* 6

Chang, H. (2006), "Merdiveni Tekmelemek: Tarihi Bir Perspektif İçinde 'İyi Politikalar' ve 'İyi Kurumlar' ", der. Fikret Şenses, *Neo liberalizm, Küreselleşme ve Kalkınma* (İstanbul: İletişim Yayınları), 89-122

Chowdhury O. H (1991), "Human Development Index: A Critique", *The Bangladesh Development Studies,* 19:3, 125-127

Crafts N.F.R (1997), "The Human Development Index and Changes in Standards of Living: Some Historical Comparisons", *Europan Rewiev of Economic History,* 1, 299-322

Devarajan S., Swaroop V., Zou H.(1996), "The Composition of Public Expenditure and Economic Growth", *Journal of Monetary Economics,* 37, 313-344

Fine B. (2004), "Economics and Ethics: Amartya Sen As Point of Departure", *New School Economic Review,* 1:1, 95-103

Fukuda-Parr S. (2003), "The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities", *Feminist Economics,* 9:2-3, 301-317

Gupta S, Clements B. (1998), "Public Spending on Human Development", *Finance & Development,* 35:3, 1-10,

www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/09/gupta.htm (erişim tarihi: 01.06.2016)

Gupta S., Verhoeven M., Tiongson E. (1999), "Does Higher Government Spending Buy Better Results in Education and Health Care?", *IMF Working Paper 21,* 1-25

Haq M. (2003), "The Human Development Paradigm", der. S. Fukuda-Parr ve S. A. K. Kuma, *Readings in Human Development* (Oxford: İngiltere), 17-34

Haq M. (2003), "The Birth of The Human Development Index", der. S. Fukuda-Parr ve S. A. K. Kuma, *Readings in Human Development* (Oxford: İngiltere), 127-137

Hare R. (1990), "Ethical Theory and Utilitarianism", der. A. Sen ve B. Williams, *Utilitarianism and Beyond* (Cambridge University Press:USA), 23-38

Harriss J. (2001), *Depoliticizing Development: The World Bank and Social Capital* (New Delhi: Leftword Books)

Harvey D. (2006), "Neoliberalizm ve Sınıf İktidarının Restorasyonu" (Çeviren: Akın Sarı), *Conatus*, 6, 73-91

Hicks N, Streeten P. (1979) "Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick", *World Development*, 7, 567-580

Hunt E.K. (2009), *İktisadi Düşünce Tarihi* ,(Dost Kitabevi Yayınları:Ankara)

Jahan S. (2004), "Measuring human development: evolution of the human development index", *Journal of Social Studies-DHAKA*, 21-42

Mill J. S. (1965), *Faydacılık* (İstanbul : Milli Eğitim Basımevi)

Kirmanoğlu H. (2005), "Amartya Sen'in Özgürlük ve Kalkınma Üzerine Düşüncelerine Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 22-30

Kirmanoğlu H. (2007), *Kamu Ekonomisi Analizi* , (İstanbul: Beta Yayıncılık)

Marx K. (2011), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* (Ankara: Sol Yayınları)

Marx K. (2012), *Kapital 1* ,(İstanbul :Yordam Kitap)

Ogwang T. (1994), “The Choice of Principle Variables for Computing the Human Development Index”, *World Development*, 22:12, 2011-2014

Prasetyo A., Zuhdi U. (2013), “The Government Expenditure Efficiency towards the Hman Development”, *Procedia Economics and Finance*, 5, 615-622

Preston S. H. (1975), “The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development”, *Population Studies*, 29:2, 231-248

Qureshi M.A. (2009), “Human Development, Public Expenditure and Economic Growth: A System Dynamics Approach”, *Internatioanl Journal of Social Economics*, 36:1/2, 93-104

Rajkumar A, S., Swaroop V. (2008), “Public Spending and Outcomes: Does Governance Matter?”, *Journal of Development Economics*, 86, 96-111

Ranis G. (2004), “Human Development and Economic Growth”, *Center Discussion Paper*, 887, 1-15

Ranis G., Stewart F., Ramirez A. (2000), “Economic Growth and Human Development”, *World Development*, 28:2, 197-219

Ranis G.,Stewart F. & Samman E. (2006), “Human Development : Beyond the Human Development Index”, *Journal of Human Development*, 7:3, 323-358

Rawls J. (1985), *A Theory of Justice*, (Oxford: Oxford University Press)

Rodgers G. B. (2002), “Income and Inequality as Determinants of Mortality : An International Cross-Section Analysis”, *International Journal of Epidemiology*, 31, 533-538

Saad-Filho A. (2014), "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler" der: Alfredo Saad- Filho ve Deborah Johnston, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,* (Yordam Kitap:İstanbul), 191-201

Sen A. (1979), "Equality of What?", *The Tanner Lecture on Human Values: Stanford University*, 197-220

Sen A. (1981), "Public Action and The Quality of Life in Developing Countries", *Oxford Bulletin of Economics and Statics,* 43:4, 287-319

Sen A. And J. Dreeze (1989), *Hunger and Public Action,* (Clarendon Press: Oxford)

Sen A. (1995), "Rationality and Social Choice", *The American Economic Rewiev*, 85:1, 1-24

Sen A. (2000), "A Decade of Human Development", *Journal of Human Development* , 1:1, 17-23

Sen A (2004), "Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation", *Feminist Economics*, 10:3, 77-80

Sen A (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, (Ayrıntı Yayınları: İstanbul)

Sen A. (2009), *The Idea of Justice,* (The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts).

Senjur M. (1996), Public Expenditure Rate and Economic Growth, *International Journal of Social Economics,* 23:10/11, 236-246

Shaikh A. (2014), "Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi" der: Alfredo Saad- Filho ve Deborah Johnston *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (Yordam Kitap:İstanbul), 76-90

Snchez O. A. (2000), "The Legacy of Human Development: A Tribute to Mahbubu ul Haq", *Journal of Human Development*, 1:1, 9-16

Srinivasan T. N. (1994), "İnsani Gelişme Yeni Bir Paradigma mı, Yoksa Tekerleğin Yeniden İcadı mı?" (Çeviren: Şenay Sezgin), *http://acikarsiv.ankara.edu.tr/dergi/tammetin.php?id=896*

Stanton A. E. (2007), "The Human Development Index: A History", *Political EconomyResearch Institute*, 127, 1-37

Streeten P. (1981*), First Things First Meeting Basic Human Needs In The Developing Countries* , (Oxford University Press: London)

Streeten P. (1994), "Human Development: Means and Ends", *American Economic Review*, 84:2, 232-237

Suescun R. (2007), *The Role of Fiscal Policy In Human Development and Growth*, Latin America and the Caribbean Region World Bank

Sugden R. (1993), "Welfare, Resources, and Capabilities: A Review of Inequality Reexamined by Amartya Sen", *Journal of Economic Literature*, 31:4, 1947-1962

Suri T., Boozer A. M.& Rains G., Stewart F. (2010), "Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth", *World Development*, 39:4, 506-522

The Standardized World Income Inequality Database (2014), http://dataverse.harvard.edu.tr/dataset.xhtml?persistentId=hdl:192.1/11992, erişim tarihi: 21.12.2015

Thorbecke, Erik(2007), "Kalkınma Doktrininin Evrimi, 1950-2005", der. Fikret Şenses, *Neo liberalizm, Küreselleşme ve Kalkınma* (İstanbul: İletişim Yayınları), 123-175

Tridico, P. (2015) "The Rise of Income Inequality in OECD Countries", *Dipartimento di Economia Universita delgi studi Roma Tre, Working Paper No:201*, http://dipeco.uniroma3.it/db/docs/WP%20201.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2016)

Toussaint, Eric(1999), *Ya Paranı Ya Canını Dünya Bankası ve IMF'nin Üçüncü Dünya Politikaları* (Yazın Yayıncılık:İstanbul)

UNDP (1990), *Human Development Report 1990*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (1991), *Human Development Report 1991*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (1992), *Human Development Report 1992*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (1994), *Human Development Report 1994*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (1999), *Human Development Report 1999*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (2015), *Human Development Report 2015*, (New York: Oxford University Press)

UNDP (2015), http://hdr.undp.org/en/data, erişim tarihi: 13.01.2016

Wayenberge, Elisa Van(2006), "Washington Mutabakatı'ndan Washington Sonrası Mutabakata: Kalkınma Yanılsamaları", der. Fikret Şenses, *Neo liberalizm, Küreselleşme ve Kalkınma* (İstanbul: İletişim Yayınları),307-345

Wood E. M. (2008) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması,* Çeviren: Şahin Artan, (Yordam Kitap: İstanbul)

World Bank (2015), World Development Indicators, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators, erişim tarihi: 15.01.2016

ÖZET

Bu tez çalışması teorik ve ampirik açıdan 1990 yılından itibaren BM'in gündemine aldığı insani gelişim yaklaşımını tartışmaktadır. Teorik çerçevede insani gelişim yaklaşımının kendinden önceki sosyal refah yaklaşımlarından farkı ortaya konulmakta öte yandan yaklaşımın kalkınmada yaratacağı olumlu sonuçlara değinilmektedir. Ancak her ne kadar olumlu sonuçlar yaratsa da BM'in mevcut insani gelişim yaklaşımın neoliberalizmden de radikal bir kopuş anlamına gelmediği ve sermaye birikimine dayanan kapitalist sistemin sınırları içerisinde kalarak sitem dolayısıyla ortaya çıkan tahribatın onarılması sınırında bir olumluluk taşıdığı görüşü savunulmaktadır.

Ampirik çerçevede ise 114 ülke üzerinden büyüme oranları, gini katsayısındaki değişim, kişi başına düşen hükümet harcamalarındaki değişim ve iş gücüne katılım oranındaki değişimin ve bu değişkenlerin net değerlerinin insani gelişme üzerindeki etkisi sınanmaktadır. Buna göre, büyüme ve kişi başı harcamalarla insani gelişme arasında pozitif yönlü ilişki; gini katsayısı ile negatif yönlü bir ilişki vardır. İş gücüne katılım oranı ve insani gelişme arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Anahtar kelimeler: İnsani Gelişme, İnsani Gelişme Endeksi, Birleşmiş Milletler, Kalkınma

ABSTRACT

The thesis theoretically and empirically discusses the human development approach which United Nations has put on her agenda since 1990s. From theoretical perspective, differences of human development approach from previous social welfare approaches are clarified, then positive effects of the concept to development are addressed. Although it generates positive results, it is argued that UN's human development approach does not mean a radical disengagement from neoliberalism and does only imply changes within the limits of capitalist system based on capital accumulation. However, it has positive aspects to repair the destructive results of capitalist system.

The empirical framework tests the effects of growth rate, of gini coefficient, of change in per capita government expenditures, of change in labor participation rate and net value of component to human development for 114 countries. According to the empirical investigation, it is seen that change in per capita government expenditure and change in growth rate have positive effects on human development while no meaningful relationship between labor participation rate and human development is observed. Income inequality negatively affect human development.

Key words: Human Development, Human Development Index, United Nations, Development